

ACTA ACADEMIAE PAEDAGOGICAE AGRIENSIS

NOVA SERIES TOM XIX./V.

1022--1028

SECTIO HISTORIAE

AZ EGERI TANÁRKÉPZŐ FŐISKOLA TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI

TANULMÁNYOK A TÖRTÉNETTUDOMÁNY KÖRÉBŐL

EGER

1989

Szerkesztőbizottság:

Budai László, Kelemen Imre, Nagy Andor, Tóth Miklós,
Zbiskó Ernőné, Vadon Lehel

Szerkesztő:

NAGY JÓZSEF

Főszerkesztő:

V. RAISZ RÓZSA

HU ISSN 0239-1422

ISBN 963 7752 08 2

Felelős kiadó: Szűcs László
főiskolai főigazgató

BOZSIK RAFAEL

AZ EGRI ÉRSEKI URADALOM GAZDASÁGI TERVEZETEI 1848-BAN

Az egri érseki uradalom 1847 végétől Pyrker érsek halála miatt kamarai felügyelet alatt állott.¹ A kincstár részéről az irányítást Megyeri Besze Ferenc kamarai tanácsos végezte, aki a gazdaság ügyeit áttekintve hamarosan múlhatatlan szükségét látta a gazdálkodás korszerűsítésének. Ebben a tárgyban különböző utasításokat adott még 1848 első hónapjaiban Naidhardt Antal jószágkormányzónak, tervek, javaslatok kidolgozására. Naidhardt mindezt továbbította az uradalom gazdatisztjeinek, akik munkához is fogtak.² Láthatjuk tehát, hogy a jobbágyszabadítás híre egy új utakat kereső gazdaságot élt; s talán ezért is nem meglepő a gyors reakció -- legalábbis "elméleti szinten" -- a beállott alapvető változásokra. Ismét gazdasági tervezetek készülnek,³ de ezeket alapjában megkülönbözteti az előbbiektől az, hogy robotmunkával és jobbági eszközállománnyal már nem számolhatnak. A hivatkozott tervezetek mélyebb megismerése önmagában is jelentős, hiszen rávilágít a korabeli földbirtok legfontosabb belső problémáira, elének tárva az esetleges alternatívák számát, azoknak vonzó, illetve megfontolásra késztető elemeit.

Április végétől kezdődően folyamatosan beérkeztek a kasznárságok és a gyöngyöspüspöki számtartóság gazdasági tervezetei. A gazdatiszteknek elsősorban arra kellett választ adniuk, hogy a fennmaradó majorsági erőket hogyan lehetne a legcélszerűbben, a legnagyobb haszonnal felhasználni. Úgy látszik azonban, hogy az először beérkező jelentések nem elégtették ki az uradalom vezetőinek elvárásait, mert egy másik, pontosabb tervezetet is el kellett készíteni. Bár mindenkinek ugyanazon pontokra kellett választ adnia, a beérkező munkák menete nem egyezik meg mindenben, jóllehet a téma -- a termelés további folytatása -- ugyanaz. Viszont közös vonás, hogy a tervezetek elején az adott kasznárság belső struktúráját írja le, nagy gondot fordítva a művelési ágankénti megoszlásra. Ússzesen öt helyről érkezett tervezet; 1. Panker Jánostól a gyöngyöspüspöki

számtartóság és a solymosi erdőségek, 2. Krausz Jánostól, a nagytályai majorsági földek, 3. Salamon Károlytól a füzesabonyi kasznársági járás, 4. Czvek János felnemeti kasznársági járás és 5. Barthalos Bertalantól baktai ispánság földjeinek ügyében. Az egyes dokumentumok vizsgálatán ebben a sorrendben haladjunk végig.

I. Gyöngyöspüspöki ⁴

A számtartóság több szempontból is külön figyelmet érdemel. Területi, földrajzi adottságai jóval kedvezőtlenebbek a többi kasznárság adottságainál. Szántója nincs, területének legnagyobb részén rétek és erdők találhatók. Ebből adódóan jövedelmei a rétgazdálkodásból és az itt termesztett takarmányra alapozott juhászatból származnak. Ismerünk egy külön számtartói jelentést, amely már 1848. március 10-re elkészült. "... Mőltóságos Megyeri Besze Ferenc kincstári tanácsos és Királyi Biztos Úr-hoz... némely jelenleg divatozó gazdaszáti rendszernek módosítása, célszerűbb változtatása, vagy továbbá is a folytatandó megállapítása iránt..." Az előterjesztésből kitűnik, hogy a számtartóság gyenge minőségű és szétszórtan elhelyezkedő rétjein évről évre nehezebb megtermelni a szükséges takarmányt. A kiesés pótlására a számtartó több bükköny és több burgonya termesztését javasolja. Mindez több munkát kívánna, és ez szükségessé tenné, hogy a még meglévő robotosok mellé még több napczámrost is felvegyenek. "Mert aki a célt akarja, az eszközöket is akarnia kellett." Panker János számtartó, a juhászat megalapozására és fejlesztésére helyezi a hangsúlyt, mivel a "juhászat játszik közönségesen, minden nagyobb és kisebb birtokosnál, főszerepet ..., mivel a gazdasáznak ezen ágát a legjővedelmesebbnek tartják." A gyöngyöspüspöki számtartóságban a juhászat fellendítése érdekében új juhodályt kellene építeni, illetve a régit korszerűsíteni, és nagyobb gondot kellene fordítani a legelők minőségére, az állatok szakszerű ápolására. Figyelemreméltó, hogy az összes jelentés közül elsőként ebben merült fel a tagosítás gondolata. Ami "... a gazdasáznak többi ágait illeti, azokat a gazdasáznak célszerű szabályai szerint kezeltetvén, azonban változást indítványozni nemigen lehet, hacsak azt nem érintem, hogy ha tagosítva volna a határ, itt is jővedelmesebb lábra lehetne állítani a kezelést a váltógazdaság regulái szerint." -- "Helyén látom említést tenni a váltógazdaságról, mely a nagyobb uradal-

makban más tagosított helységeken és pusztákban divatozik, mert csak ebben tüntetheti ki magát a gazda, és csak ezen az úton mutathatja meg egy szorgalmas és értelmes gazdatiszt, mit tud, és mennyire fáradozik uraságának jövedelme emelésében." A gazdatiszt szerint a jobbagyok butasága az oka annak, hogy az értelmes ember, ha akarja -- nem akarja, "parlagon heverteti földjeit, melyeket szorgalmas trágyázás mellett a váltógazdálkodás szabályai szerint évenként használhatná."

Még egy jelentés készült a gyöngyöspüspöki számtartóság réteiről 1848. május 25-én. A számtartó először a rétek terjedelmét veszi számba:

Megnevezés	Kiterjedés (hold)
1. Jó és körtvélyes nevű rétek	kb. 60
2. A régi téglaház előtt	5
3. "Berek szög"-ben	0,25
4. Lóka rét	30
5. Gárdoni rét	10
6. Sóstói rét	3
Összkiterjedés	108,25

A betakarítási munkák 393 vft 50 kr költséget kívánnak. A solymosi erdőgazdaságban található rétek összterülete 720 hold. "Ez valóban nagy mennyiségű rét volna ... - de miután köves és kősziklás, ezenkívül más erdővel is nagyon be vagyon nőve", használati értéke csekély. Továbbá igen vad szénát terem, amelyet a ló meg nem eszik, a juhnak azonban jó, mert leveles."

A szénát ezeken a területeken nagyon nehezen lehet begyűjteni. "Mindezen körülményeket tekintetbe véve szó sem lehet arról, hogy ezen réteket majorságilag kezelje az uraság, mert annak takarítása háromnégy annyiba kerülne, mint amennyit érhet a széna."

A betakarítási költségek összesen 618 vft 50 kr-t tesznek ki. Az átlagosan 945 q takarmány, 1562 vft 30 kr. tisztán hasznot hozna. Ezt a hasznot egészben felemésztené a juhnyáj "... mégsem valthatna kárt az

uraság, miután évenként közönségesen 18--20 q gyapjút nyervén a juhnyáj után, már ennek ára is sokkal haladja a széna értékét..."

Meglepő, hogy a második tervezetben már szóba sem kerül a tagosítás kérdése.⁵

II. Nagytálya⁶

Krausz János nagytályai kasznár első tervezete május 6-ra készült el, a második, pontosabb jelentést pedig május 17-i dátummal látták el. A tervezetekből megismerhetjük a kasznárság belső struktúráját, s feltárul előttünk a művelési ágak szerinti megoszlás.

A) Szántók

I. <u>nyomás</u>	hold
Maklárlí nagyaszós tábla:	348
Deméndi borsosi tábla:	57
<hr/>	
Összesen:	402

II. nyomás

Maklári juhhorádály melletti tábla:	140
Maklári első magosi tábla:	86
Pázmándi felső vaskapui tábla:	21
<hr/>	
Összesen:	247

III. nyomás

Maklári rétjáró nagy dűlő:	86
Maklári sóssarki tábla:	47
Tályai kőhidi tábla:	50
Pázmándi alsó vaskapui tábla:	26
<hr/>	
Összesen:	208

Összes szántó:	858
----------------	-----

B) Majorsági rétek

Maklári nagyrét:	895
Deméendi rét:	91
Pázmándi rét:	67

Összesen:	1053
-----------	------

Az összmajorsági terület: 1911 hold

A tervezetek számba veszik azokat a lehetőségeket is, amelyekkel a kasznár a termelés tovább folytatását elképzelhetőnek tartja. Ezek a lehetőségek a majorsági kezelés, a "pénzeserőveli" kezelés és a földek haszonbérbe történő kiadása.⁷

Nézzük meg, milyen eszközöket és mennyi munkaerőt kíván alkalmazásba venni a tályai kasznár, és mindezt mekkora összegből képzelet megvalósítani. A szükséges tőkét hitelből kívánja fedezni, így az éves költség ki-számításánál csak a hitel éves kamatjával számol!

A majorsági műveltetés kiadásai	Költség vft.
1. 48 db jármos marha	432
2. 24 db vasasszekér eszközökkel	180
3. 2 db javított szerkezetű eke	60
4. 6 db vasfogú borona	9
5. Évenkénti patkolás	360
6. Szekerek kenése	423
7. A 48 db marha 7 hónapi teleltetése	2016
8. Az ökrök almozása 7 hóra	840
9. Eszközök amortizációja	243
10. 24 béres munkadíja	4656
11. A kovács munkadíja	428
12. 100 köből tiszta búza (vetésre)	800
13. 300 köből kétszeres búza (vetésre)	1800
14. 100 köből árpa (vetésre)	400

15. 150 köből zab (vetésre)	375
16. 20 köből bükköny (vetésre)	80
17. 80 köből zabtakarmány	200

Összes költség	12510
----------------	-------

A várható majorsági jövedelmek összege: 20941 vft. 40 kr.

Ez az alábbiak szerint áll össze:

500 köből tisztabúza	4000 vft
1500 köből kétszeresbúza	9000 "
500 köből árpa	2000 "
750 köből zab	1875 "
30 mázsa takarmány	1300 "
5000 mázsa szalma	1000 "

b) Pénzeserőveli kezelésre a következő ráfordítások lennének szükségese-

1. 402,25 hold háromszori őszi szántása: (12 vft holdanként)	4827 vft
2. 247 hold egyszeri tavaszi szántása: (4 vft holdanként)	988 vft
3. 100 hold trágyázása:	500 vft
4. Őszi vetés betakarítása:	1650 vft 12 kr
5. 100 hold takarmány betakarítása:	400 vft
6. A réti széna hordása:	1000 vft

Összesen:	9765 vft 12 kr
-----------	----------------

A tervezetből kitűnik, hogy a kasznár a majorsági művelést hatékonyabbnak tartja a "pénzeserőveli" kezelésnél.

A jövedelem kiszámításával kapcsolatban a következőket olvashatjuk a második tervezetben: "a ... majorsági kezelés eredményének 20941 vft 40 kr. jövedelemnek egyötöd részét levonnám, mivel a "pénzeserőveli" munka a

majorsági tökéletesebb kezeléssel hasonlításba véve, oly eredményeket, mint a majorsági erővel kifejtett, nem szülhet, tehát a jövedelemnek egyötöd részével itt kevesebb vételvén fel -- lenne a pénzes kezelés melletti haszon 16753 vft 20 kr."

c) A haszonbérbeadásról sem nyilatkozik kedvezően a kasznár. Nem hiszi, hogy a jobbágyság "pénzes földeket váltson", írja az első tervezetben. Ennek oka szerinte az, hogy "szabadon művelhetvén tulajdon ugar földjeiket, inkább azokat szántják-vetik, mint árendáljanak. ... minden ember idén tulajdon ugar-földjét műveli, sőt sokan helybéli földtelen embereknek is juttattak ugarjaiból." Esetleg -- a kasznár véleménye szerint --, 300 hold lenne bérbeadható kb. 3-4 pengőforintjával holdanként, amiből összesen 1200 Ft jövedelem származna.

A második tervezetben már szó esik még a rétek műveléséről és a juhászatról is. A rétek műveléséhez a következő költségek merülnek fel: Az 1053 hold területű rétek kaszáltatása 1995 vft-ba kerül 70 öl széna remélhető, amelynek kazlázása stb. 140 vft-ba kerül. A sarjú berakása, amelyet 12 napszámos végez, további 12 vft-ot igényel. Így a költség összesen 2147 vft-ot tesz ki.

A rétekből várható jövedelmek:

1. Makláron	895 holdról	7160 q
2. Deménden	90 holdról	728 q
3. Pázmándon	61 holdról	610 q
4. Az összes rétek laposabb helyein		<u>600 q</u>
	Összesen:	9298 q

Mindez 9158 vft bevételt jelent. A költségeket leszámítva a rétek művelése 7012 vft tiszta jövedelmet jelent.

A juhászatban 10297 vft 16 kr merül fel költségként.

A juhászat jövedelme:

1. Gyapjú	94 52 vft
2. évente 800 bárány	800 vft
3. az elhullandó állatok bőre (3-4 db)	235 vft
4. a bárányszaporodás (800 db)	2400 vft
5. a "mustrajuhok" árából	1500 vft
Összesen:	14367 vft

A jövedelemből levonva költségeket, a juhászat tiszta jövedelme: 4070 vft.

Összefoglalásképpen mindkét tervezet újra a majorsági erővel történő műveltetés mellett foglal állást. A kimutatás szerint a majorsági művelés 4188 vft-tal jövedelmez többet a pénzes erővel történő műveltetésnél.

A kasznár úgy látja, hogy a "... pénzeserőveli munkáltatás által eredő költséget nem fedezi a remélhető haszon, azaz káros a pénzes munka." "... célszerűbb a majorsági erő, mint pénzért dolgoztatni." "... ha feltesszük, hogy 24 fogat évenként per 260 nap 6240 napot töltend, melyből 2450 lévén a földek műveléséhez szükséges, 3790 nap maradna az uradalom javára a gazdaság körül megkívánható egyéb munkákra, amely napokat csak 2 vft-ra véve 7580 vft kíméltetnék meg a majorsági erő felállítására mellett." Arról azonban a tervezet semmit sem mond, hogy a majorsági erő felállításához szükséges kölcsönt milyen forrásból lehetne előteremteni.⁸

III. Füzesabonyi kasznárság⁹

Salamon Károly füzesabonyi kasznár és Borus János ispán tervezete április 25-re készült el. A kasznárság területén majorsági kezelésben a következő földek voltak:

I. Nyomás	Hold	n.öl
a) A pusztaszikszói lógóparti tábla:	293	32
b) A kerecsendi kisároki tábla:	219	03
c) A dobi telekallyi tábla:	10	19
Összesen:	522	54

II. Nyomás

a) A pusztaszikszoí major melletti tábla:	185	72
b) A füzesabonyi kettőshalmi tábla:	60	72
c) A füzesabonyi berki tábla:	97	54
d) A kápolnai homoki nevezetű tábla:	20	
e) A kápolnai tófalusi tábla:	73	75
f) A dobi kendergáti tábla:	23	97

Összesen:	461	39
-----------	-----	----

III. Nyomás

a) A kisbudai tábla:	210	82
b) A kerecsendi kenderföld melletti tábla:	101	94
c) A kápolnai homoki tábla:	56	07
d) A kápolnai kigyósi tábla:	42	81
e) A dobi nagyállási tábla:	17	96

Összesen:	429	60
-----------	-----	----

R é t e k

Hold n.ő

a) A füzesabonyi határban az ún. Kisrét	164,64
b) A kerecsendi határban az ún. Füzes rét	174,75
c) Kisbudai puszta	284,67
d) Dobi pusztai rét	120,02
e) Pusztaszikszoí telekallyi rét	44,62
f) A kerecsendi berekben kaszálható tisztások és utcák	200,-
g) A kisbudai berekben kaszálható tisztások és utcák	30,-
h) A pusztaszikszoí berekben kaszálható tisztások és utcák	40,-

Összesen:	1058,70
-----------	---------

A majorsági kezelésben lévő szántók és rétek területe összesen: 2472 hold 23 h.öl. A gazdálkodás jövőbeni kialakítása kapcsán a füzesahonyi kaszár is a majorsági erővel kezelés, a "pénzeserővel" kezelés és bérbeadás lehetőségét veti fel.

A majorsági erő felállítását itt is hitelből kívánják fedezni, és az éves költség kiszámításánál a kaszár itt is a hitel kamatjaival számol, illetve a munkák és a munkaerő költségeivel.

A majorsági műveltetés kiadásai	Költség vft, kr
1. 64 db jármos ökör (hitel)	576,-
2. 32 szekér eszközökkel (hitel)	240,-
3. 32 Czugmayer vaseke (hitel)	80,-
4. 8 fogasborona (hitel)	12,-
5. Szekerek kenése	550,12
6. A 64 ökör négyszeri patkolása	480,-
7. A szerszámok javítása	640,-
8. A 64 igavonó barom teleltetése	2688,-
9. A 64 jármos ökörnek alom	112,-
10. Gazdasági eszközök és szerszámok	568,10
11. 32 béres éves díja	6208,-
12. Vetési magvakra	1200,-
13. 300 köből kétszeres búza	600,-
14. 150 köből árpa	750,-
15. 300 köből zab	200,-
16. 50 köből bükköny (takarmány)	250,-
17. 100 köből zab (takarmány)	
Költségek összesen:	16854,30

Nézzük meg, a kiadások mellett milyen jövedelemmel lehetne számolni a majorsági művelés esetén.

A jövedelem forrásai	Jövedelem vft, kr.
1. 150 köből tiszta búza	6616,-
2. 300 köből kétszeres búza	9924,-
3. 150 köből árpa	2848,-
4. 300 köből zab	3560,-
5. 150 köből zabos bükköny	3750,-
6. 1654 mázsa búzaszalma	275,40
7. 4962 mázsa kétszeres búzaszalma	827,-
8. 2130 mázsa zabszalma	710,-
9. 6700 mázsa trágya	223,20
10. 890 mázsa árpaszalma	296,40
A jövedelem összege	19030,40
Levonván a kiadást	16854,30
A tiszta jövedelem összege:	12176,10

A kasznár a majorsági művelés mellett hozza fel érvként, hogy "Mintán azon roboterő helyett majorsági erő lenne a földművelésre fordítandó, de a nagyobb számú marha után származott trágyával, nagyobb kiterjedésű földet lehetne megtrágyázni, és így nagyobb termést várni - véleményem szerint, ha csak veszély nem érendi a vetéseket, középtermést lehet reményleni."

A rétek művelése majorsági erővel 3316 vft 15 kr költséget igényelne, ezzel szemben a jövedelem 9628 vft lenne. Így ebből az uradalom 6311 vft 45 kr tiszta jövedelemhez jutna.

A Füzesabonyból érkezett tervelképzelés ezután az ún. "pénzeserőveli" kezelés költségelőirányzatait tekinti át.

Kiadási tételek	Költség vft
1. 460 hold 3 x őszi szántása	5520
2. 400 hold tavaszi szántása	1840
3. 150 köből tiszta búza vetése	1200

4. 300 köböl kétszeres búza vetésre	1800
5. 150 köböl árpa vetésre	600
6. 300 köböl zab vetésre	700
7. 150 hold trágyázása	750
8. Őszi és tavaszi élet behordása	2430
<hr/>	
Kiadások összesen:	14890
<hr/>	

Bevételi források	Bevétel vft, kr
<hr/>	
1. 712 köböl tiszta búza	5696,-
2. 300 köböl kétszeres búza	8544,-
3. 150 köböl árpa	2360,-
4. 300 köböl zab	2950,-
5. 1424 mázsa tiszta búza szalmája	237,20
6. 4272 mázsa kétszeres búza szalmája	712,-
7. 698 mázsa árpa szalmája	232,40
8. 590 mázsa zab szalmája	196,40
A jövedelem összege	20928,40
Levonván a költséget	14890
<hr/>	
A tiszta jövedelem összege:	6038,40
<hr/>	

Ezután Salamon Károly tervezete külön foglalkozik a földek bérbeadásának lehetőségével is. Számbaveszi, hogy hol mennyi földet milyen jövedelemért lehetne bérlőknek kiadni egy évre. A bérleti díj megállapítása-kor külön figyel a kiadandó földek minőségére is.

H e l y s é g	hold	Jövedelem vtf
1. Pusztaszikszó	994	5964
2. Kisbudai puszta	770	4620
3. Dobi puszta	685	2055
4. Kerecsendi kisárki tábla	219	876
5. Kerecsendi kenderföld melleti tábla	102	612
6. Füzesabonyi kettős halmi tábla	60	180
7. Füzesabonyi berki tábla	97	485
8. Kápolnai homoki tábla	73	292
9. Kápolnai kígyósi tábla	42	210
10. Füzesabonyi Kistrét kaszáló	164	1230
11. Kerecsendi Füzesrét kaszáló	174	1305
Összesen:	1829	15809

Külön érdekessége a füzesabonyi tervezetnek, hogy vizsgálódását nem csupán egy "optimális távlatra" dolgozza ki, hanem szól a lehető leggyorszerűbb, legkevesebb beruházásigényes gazdálkodási módról, igaz ugyan, hogy csak rövid terjedelemben, mintegy érintőlegesen. "A mostani 24 jármos ökrökkel a majorsági földekből 12 Czugmayer-féle ekék megszerzése mellett, minden nyomásra 216 hold föld lenne megművelhető -- vagyis somáson majorságilag kezelhetőnek 3 nyomásban, meg kellene maradni 648 hold földnek -- 765 hold földnek pedig árendába adattatni." Emellett a kasznár azonban az árendába adásról nincsen jó véleménnyel, mert "... az árendába adásnak azon rossz oldala vagy, hogy a haszonbérlők által a földnek minden ereje kizsaroltatik, azoknak becse időről időre alább szokott szállni."

Összefoglalásképpen ez a tervezet is a majorsági művelést véli a legkedvezőbbnek a jövőre nézve, ehhez azonban komolyabb beruházást tartana szükségesnek.¹⁰

IV. A felnémeti tervezet ¹¹

Czvek János felnémeti kasznár és Barthatos Bertalan baktai ispán április 25-re készült el a felnémeti kasznárság gazdasági tervezetével.

Legelőször ez a tervezet is számba veszi a kasznárságban található majorsági földeket, művelési módjuk szerint csoportosítva azokat.

<u>I. nyomás</u>	<u>Hold, mől</u>
a) Felnémeti bervai tábla	64,66
b) A baktai töröklápai és Töviskesvölgyi tábla	38,38
c) Kerekaszói fedémesi tábla	9,-

Összesen:	112,04
-----------	--------

<u>II. nyomás</u>	
a) Felnémeti lapos és Cziglédi tábla	43,60
b) A baktai kismezői tábla	37,78
c) Felnémeti Kubasi tábla	9,-

Összesen:	87,40
-----------	-------

<u>III. nyomás</u>	
a) Felnémeti kővágói tábla	76,68
b) A baktai köleses és Rókalyuk feletti tábla	27,26
c) Fedémesi árpa-aszói tábla	9,-

Összesen:	112,94
-----------	--------

<u>R é t e k</u>	
a) Felnémeti nagy rét	150,97
b) Töviskesvölgyi baktai rét	53,68
c) Baktai töröklápi rét	92,26
d) Baktai rapcai rét	130,-

Összesen:	326,91
-----------	--------

A majorsági gazdálkodáshoz itt sem elégséges a meglévő eszközállomány és ígás erő, itt is beruházásra lenne szükség.

Az éves 8631 vft 54 kr-os költség az alábbi tételekből tevődne össze:

A majorsági műveltetés kiadásai	Költség vft, kr
1. 42 db jármos ökör	370,-
2. 21 szekér, eszközökkel	157,30
3. 21 Zugmayer eke	52,30
4. 4 vasfogú borona	6,-
5. Szekerek kenése	409,30
6. Ökrök négyszeri patkolása	315,-
7. Szerszámok javítása	420,-
8. A 42 ökör teleltetése 7 hónapra	1764,-
9. A 42 ökör almozása és éjjeli eledete	73,30
10. Beruházott eszközök avulása	302,24
11. 21 béres díja	3654,-
12. Vetési magvak	1099,30
Összes költség:	8631,54

Majorsági művelésnél a kasznár szerint figyelembe kell venni a következőt: "... a roboterő helyett a majorsági lenne a földművelésre fordítandó, de nagyobb számú marha után származott trágyával nagyobb kiterjedésű földet lehetne megtrágyázni, és így nagyobb termést várni -- véleményünk szerint, hacsak veszély nem érendi a vetéseket, középteremésnél lehet reményleni." Ez a középteremés, a számítások szerint, 6892 vft jövedelmet jelentene az uradalom számára. Így tiszta jövedelemként 1739 vft maradna meg. Ha pénzes erővel oldanák meg a műveltetést, a következő kiadásokkal kell számolni:

Kiadási tételek	Költség vtf, kr
1. 112 hold háromszori őszi szántása	1344
2. 87 hold háromszori tavaszi szántása	340
3. 112 köből kétszeres búza	672
4. 20 köből árpa	80
5. 67 köből zab	167,30
6. 100 hold trágyázása	1041,30
7. A termés behordása	597
Összes kiadás:	4250,60

A kasznár úgy vélekedik, hogy "a pénzes munkát majorsági munkáltatással egy mérlegbe tenni sem lehet, de a csekélyebb trágyamennyiség végett, évenként kisebb földterület lehet trágyázható..." Összesen 3964 vft-ot lehetne várni ettől a művelési módtól évenként, és ez az összeg nem fedezné a kiadásokat sem, sőt 286 vft hiány is mutatkozna.

A kimutatás szerint nemcsak a szántók majorsági kezelése mutatkozna kedvezőbbnek a pénzes műveltetéssel szemben, hanem a rétek is többet hoznának 170 vft-al, ha művelésüket majorsági erővel végeznék. Ha sikerülne a szükséges fogatokat beszerezni, akkor a szekeresek csak 1162 napot használnának fel vetésre stb., és így a 6300 napjukból maradna 5138 nap, "... melyeket csak 2 vft-al is számítván, megkíméltetnek 10276 vft." A juhászat is biztosítana 2341 vft 38 kr. hasznot egy évre, majorsági kerektek között.

Haszonbérletbe a következő földeket lehetne adni:

A haszonbérbe adható területek	Hold	Haszonbér vtf
1. Bervai tábla	64	320
2. Felnémeti laposi-, és cziglédi tábla	43	215

3. Felnémeti kővágói tábla	76	380
4. Felnémeti Nagyrét	150	900
5. Töröklápai és a töviskesvölgyi tábla	38	190
6. Baktai kismező	34	70
7. Köleses völgyi tábla	27	135
8. Töviskes völgyi rét	53	265
9. Törökláposi rét	92	552
10. Rápczai rét	130	780
11. Felnémeten "soványállapotú" szántó	27	81
Összesen:		734 3980

Itt is olyan eredményre jut, hogy a majorsági művelés a célszerűbb, mert 9753 vft-al többet jövedelmez a haszonbérlettel szemben. A felnémeti kasznárságban is mindképpen a majorsági művelést tartják előnyösebbnek. Érdekes módon a majorsági erő felállításához itt legalább ötször annyi tőkére (8160 vft) lenne szükség, mint a füzesabonyi kasznárságban (1058 vft), annak ellenére, hogy az előbbi kasznárság jóval kisebb területű, mint az utóbbi.¹²

A baktai ispánság¹³ jelentése elméleti bevezetővel indul, amiből kiderül, hogy a gyapjú és a gabona előállítását tartja fontosnak az ispán, azonban mindkettő kulcsának az elegendő takarmánymennyiség biztosítását látja.

Legelőszőr vizsgáljuk meg, milyen adottságokkal rendelkezik az ispánság. Barthalos Bertalan ispán gazdasága összesen 400 holdon terül el. Ebből 112 hold a szántó, 228 hold a rét és ehhez járul 60 hold legelő az erdő-ségben. A kötött agyagos talaj a munkáltatásra száraz időt, őszire három, tavaszra egy, vagy a körülmények szerint két szántást igényel.

A növények közül a búza, az árpa, a zab, a búkköny, a burgonya, a tengeri, a köles, a lóhere és a lucerna terem meg. A műveléshez 336 mázsa trágya kell holdanként. A jelentés, a jobbágyfelszabadítás utáni gazdasáznak négy alapelvét fogalmazza meg.

1. A vidéken leginkább természetű, legkönnyebben értékesíthető növé-

nyekkel kell foglalkozni.

2. Többféle takarmány igénybevétele lenne az ideális, mert így pótolni lehetne az időjárásí tényezők miatti kiesést.
3. Vetésforgót kell alkalmazni. A váltógazdaságra való áttérés menetét, a különböző növények sorrendjét a kasznár részletesen küzli 1849-től 1856-ig. Úgy állítja össze a tervet, hogy a növények sorrendje talajjavító hatású legyen.
4. Az egyes munkafolyamatokat úgy kell elosztani, hogy azok ne torlódjanak egymásra. Ehhez nélkülözhetetlen a megfelelő munkaerő biztosítása (21 béres, évi fizetésük 1470 vft).

A meglévő 112 hold szántó megműveléséhez 12 ökör vásárlására van szükség, "... de hogy a rét műveléséhez is jusson a fogati erőből, 16 db ökör vételét teszi szükségessé." "A 16 db ökörhöz csak 4 bérest kívánok fogadni... A többi béres helyét pénzes napszámos fogja pótolni a szükséges időben." Előrelátásáról tanúskodik az az elképzelés is, miszerint "ha kevés a takarmánytermés, akkor érdemesebb a 16 ökröt ősszel eladni, s tavasszal újat vásárolni, mert ez így még mindig kifizetődőbb a téli tartásnál."¹⁴

Összegzőképpen elmondható, hogy a tervezetek ellőró részleteik ellenére több hasonló vonást, elképzelést tartalmaznak. Szinte mindegyik kasznár a majorsági művelés mellett foglalt állást, és mindenképpen meg akart győzni ennek előnyeiről. Súlyos probléma és hiányosság azonban az, hogy nem tudják megjelölni annak a tőkének a forrását, amely a majorsági erő felállításához szükségeltetne. Ilyen jelentős befektetésre, mint amelyet a tervezetek kívánnak, a jobbágymunkára alapozó tőkeszegény feudális nagybirtok nem volt képes, így ez az elgondolás, bár jelentősen szolgálta volna a nagybirtok kapitalizációját, nélkülözte a reális alapot. A leginkább félrevezető azonban az, hogy a gazdatisztek mindenhol csak a remélt hitel kamatját vették be számításaikba. Így az általuk ki-mutatott összeg csakis a kölcsön megszerzése esetén lenne reális.¹⁵ A tervezetekben jóval kisebb hangsúlyt kap a pénzes munkáltatás és a bérbeadás lehetősége. Szinte minden kasznár szembehehelyezkedik a pénzes művel-tetéssel. Feltehető, hogy a kasznárok a tervezetek beadása előtt egyez-tették nézeteiket, mert pl. szóról-szóra megegyezik a füzesabonyi és a felnémeti kasznár véleménye a hasonbérbeadás rossz oldalairól, illetve a

majorsági gazdálkodás méltatásáról.

Távlati kitekintésként csak annyit jegyezhetünk meg, hogy a kasznárok által fevetett korszerűsítés gyakorlati végrehajtására csak az 1860-as évek második felétől kerülhetett sor. Ennek legfőbb oka éppen az a tökehiány volt, aminek érintésétől a gazdatisztok olyannyira tartózkodtak.¹⁶

Jegyzetek

1. A vizsgált időszakban az érseki uradalom birtokai 13 falu és 7 pusztá határában terültek el. Az uradalom 4 gazdasági körzetre oszlott: a füzesabonyi, nagytályai, felnémeti kasznárságra és a gyöngyöspüspöki számtartóságra. A központi irányítás szervei Egerben voltak, az uradalmi főkormányzó irányítása alatt.
2. Heves Megyei Levéltár "Érseki uradalmi gazdasági iratok" XII-3/e 130. doboz (továbbiakban HML XII.-3(... sz.) 179/1848. sz. főkormányzóti utasítás.
3. HML, XII-3/e 494. sz.
4. Ehhez a körzethez két falu, Gyöngyöspüspöki és Gyöngyössolymos határának uradalmi birtokrészei tartoztak.
5. HML, XII-3/e 494. sz.
6. A kasznársághoz a maklári, nagytályai, deméndi határ majorsági birtokai és Pázmánd pusztá földjei tartoztak.
7. A tervezetekben majorsági kezelésen azt a művelési módot értik, amikor az uradalom saját gazdasági eszközökkel, szerszámokkal és hosszabb időre -- legalább egy évre -- felfogadott mezőgazdasági munkásokkal dolgoztat. A "pénzeserővel kezelés" olyan megoldás lenne, amelynek alkalmazása esetén az uradalom csak napszámosokat fogadna fel esetleg egy-két hetes időnymunkára alkalmazna bér munkásokat. A haszonbérbe adás (ill. árrenda) pedig azt jelentené, hogy legalább egy éves időtartamra egyegy földterületet adnak bérbe. XII-3/e. A 4. gazdasági ülés jegyzőkönyve alapján.
8. HML, XII-3/e 496. sz.

9. A füzesabonyi kasznárság irányítása alá a Füzesabony, Kápolna, Kerecsend nevű falvak és Pusztaszikszó s Dobi puszták határainak urasági földjei tartoztak.
10. HML, XII-3/e 497. sz.
 11. A felnémeti kasznársághoz a felnémeti, egerbaktai, fedőmesi falvak határaiban fekvő érseki földek tartoztak, valamint Czigléd pusztája.
12. HML, XII-3/e 497. sz.
13. A baktai ispánság szervezetileg a felnémeti kasznárság része volt, s így külön tervezetet nem is kellett volna készítenie. Minthogy mégis megtette, valószínűleg csak azzal magyarázható, hogy Barthalos Bertalan ispán volt az a gazdatiszt, akit az uradalom főkormányzója a leg többre becsült. (Ez több levélbeli megnyilatkozásából derül ki.)
14. HML, XII-3/e 947. sz.
15. A tervezetekben a gazdatisztek módszere szerint az állatok és az eszközállomány beszerzése az egész uradalomra összesítve 2182 vft, mint-hogy csak a kamattal számoltak. Viszont ugyanezen tételekre a reális összeg 43660 vft lenne.
16. A jelen dolgozat része az egri érseki uradalom gazdálkodását vizsgáló nagyobb munkának.

Resümee: (Wirtschaftliche Entwürfe im Erlaß erzbischöflichen Herrschaftsgut aus dem Jahr 1848)

Die Aufgabe forscht eine der kritischsten Epochen der Geschichte des Erlaß erzbischöflichen Herrschaftsgutes, die Zeit der Veröffentlichung der Leibeigenschaftsbefreiung durch eigene spezielle Quellenanalysen. Dieser feudale Großgrundbesitz geriet nämlich in katastrophale Lage, weil er während einiger Wochen die unentgeltliche Arbeitskraft verlor, und er hatte für Verwendung der Lohnarbeit und für den Einkauf der Ausstattungen kein Geld. Die Zentralleitung des Herrschaftsgutes ruft die Leiter der einzelnen Wirtschaftsbezirke auf, damit sie die Möglichkeiten entwerfen, die sich in weiterer Fortsetzung des Wirtschaftens alternativ darbieten. Aus der Analyse der Entwürfe der Wirtschaftsinspektoren zeigt sich das Bild vor uns, das aus anderer Quelle nicht rekonstruiert werden kann, es zeigen sich das System des Wirtschaftens, seine bisherige gewöhnliche Weise. Es wird auf die wichtigsten, die Weiterentwicklung hindernden Probleme Licht geworfen, unter denen das Geld am wichtigsten ist. Man kann feststellen, daß die fertig gewordenen Entwürfe wirklich den realen Weg weisen, aber sie stellen ihn viel vorteilhafter dar, -mit Rechnungsverzerrungen als er in Wirklichkeit war. (Die anwesende Arbeit ist ein Teil der Forschung, die die Wirtschaftsgeschichte des erwähnten Herrschaftsgutes in größerer Perspektive prüft.)

KRISTON PÁL

EGY FÉMIPARI VÁLLALAT FÉL ÉVSZÁZADA

Ritka jubileumhoz közeledik egy fémipari vállalat Egerben. A Könnyűipari gépgyártó Vállalat 10 sz. Gyára a 90-es évtized elején ünnepelheti századik évfordulóját annak, hogy jogelődje, az Első Magyar Épület- és Bútorvasalásgyár számottevő előzmény nélkül fémfeldolgozásba kezdett egy hagyományosan agrárprofilú, a tőkés iparfejlődés országos ütemétől is messze elmaradó megye erősen konzervatív székhelyén. Sokáig szinte egyedül vállalta Hevesben az iparág tőke- és nyesanyagigényességéből származó nehézségeket, a jóval erősebb külföldi ipar versenyét, s ha olykor meg is botlott, újra talpra állt, és megalapozott egy ma már országosan is jelentős, elismert, és eredményesen működő fémipari vállalatot. A dolgozat arra vállakozik, hogy a rendelkezésre álló terjedelem keretei között vázlatosan áttekintse a gyár első fél évszázadát, alapításától az államosításig.

1. Az előzmények...

Az előzmény talán az Első Egri Kályhagyár Társaság volt, amely valószínűleg 1880-ban, vagy 1881-ben alakult. A helyi újság 1881-es évfolyamának egyik számában arról számol be, hogy a kályhagyár 20.000 Ft alaptőkére támaszkodva, 16 munkással kezdett kályhákat gyártani.¹ Létezése tehát aligha kétséges, de róla mindennemű közlés csak a sajtóban olvasható. A biztos támpontot nyújtó cégjegyzékbe a kályhagyár nincs bejegyezve.

A svéd, straszburgi és ónémet típusú kályhák, lakaréktűzhelyek iránt nem várt kereslet mutatkozott, ezért a gyár már a második évben áruraktárt nyitott a fővárosban.²

Az első két év sikerei nyomán a tulajdonosok azt tervezték, hogy gyárukat gőzerőre rendezik be, és kapcsolatba lépve a közeli kőedénygyárral, nagyobb részvénytársasággá alakulnak át.³

Ezen elképzelés nem volt egészen megalapozott. Ugyanis 1885-ben már olyan

hirdetés jelent meg az "Eger" c. lapban, hogy "A volt Egri Kályhagyár Társaság még nagy készletben lévő kályhái Staimmelvöger Rezső építésznel megtekinthetők".⁴ Hogy közvetlenül milyen okok idézték elő a gyár üzemének beszüntetését, s hogyan ment az végbe, a szerény forrásból nem rekonstruálható.

2. Gyáralapítás kevés pénzzel, nagy kockázattal

Igen erős hagyománya van a megyeszékhelyen annak, hogy a kályhagyár üzemét folytatandó már annak felszámolását követő évben, tehát 1886-ban léterjött az épület és bútortvasalás-gyár. E vállalat későbbi, a kályhagyárhoz hasonló részprofilja (kályhák, tűzhelyek) lehet a hagyomány magyarázata.

A források viszont azt támasztják alá, hogy 1891. július 1-jén alapították az "Első Magyar Épület- és Bútortvasalás-gyár"-at, s 1891. augusztus 18-án jegyezték azt be az Egri Királyi Törvényszék hivatalos cégjegyzékébe.⁵

A cégjegyző, illetve az alapító a Braun--Rózsa és Társa cég, név szerint: Braun Ármin, Rózsa Alajos és Fögel Ágoston egri kereskedők voltak, akik 23.000 Ft alaptőkével szervezték meg vállalkozásukat épület- és bútortvasalási termékek gyártására.

Jó üzleti érzékről tettek tanúbizonyságot az alapítók, hiszen ajtózárazakat, pántokat addig kizárólag osztrák tartományokból hoztak be az országba. A piac tehát kínálkozott, sőt számíthattak az ipartámogató állami politika segítségére is. Tíz évre adómentességet, a vasúti szállítá-soknál 40 %-os fuvarkedvezményt és 1892-ben 120.000 Ft állami kölcsönt kaptak.⁶

A várt kereslet nem is maradt el. Ennek kielégítésére már a második évben bővítették az üzemet. Új műhelyt építettek, s a 4 LE-s Hoffmeister-féle gőzgépet 12 LE-sre cserélték. Villanyvilágítást vezettek be, s ha hinni lehet a Miskolci Kereskedelmi és Iparkamara 1893. évi jelentésének, akkor az üzemnek már 110 dolgozója volt, közülük 60 fő lakatos és kovács szakmunkás.⁷

Reményt keltő volt tehát az indulás, sőt a folytatás is hasonlókkal kecsegtethetett, mert két évvel az alapítás után már egy új, magasabb tőke-alapja révén nagyobb lehetőségeket biztosító szervezeti formában találjuk az épület és bútortvasalás-gyárat.

3. Részvénytársaság nagy reményekkel -- de sokáig nagy gondokkal

Bizonyára megfelelő propagandát is fejtett ki kétéves működése alatt a bútortársasággyár, mert amikor tulajdonosai elhatározták, hogy részvénytársasággá alakulnak, tervüket sokan felkarolták, s a kibocsátott részvények rendkívül gyorsan, gazdára találtak. Igaz, a 250.000 Ft alaptőkéből 1.000 db, egyenként 100 Ft-os törzsrészvényt a volt tulajdonosok kaptak befektetésük, hasznuk és kockázatuk fejében.⁸ A további 1.500 db 100 Ft-os elsőbbségi részvényen egri és más pénzintézetek, pl. az Egri Kereskedelmi Bank, a Heves megyei Takarékpénztár, vagy pl. az Egri és a Budapesti Betegsegélyző Egylet és magánosok osztoztak. Így alakult meg az 1893. augusztus 19-én tartott alakuló közgyűlésén az "Első Magyar Lakatos és Lemezárugyár Részvénytársaság", alapszabályzatában a következő célkitűzéssel: "...a Braun--Rózsa és Társai cégtől megszerzett Első Magyar Épület és Bútortársasággyár üzletének folytatása, nevezetesen vasaláscikkek, ajtózárok, sütők, szög stb., lakatosáru és lemezcikkek gyártása és esetleg a vele összefüggő hasonló iparágak folytatása."⁹ A vállalat fennállásának végpontját az alapszabályzat az 1950. évben határozta meg. A részvénytársaság elnöke dr. Kállay Zoltán, Heves megye főispánja lett. Rendelkezett az alapszabályzat a részvénytársaság szervezeti felépítéséről, az irányító szervek: az igazgatóság és felügyelőbizottság létszámáról, a közgyűlés évenkénti összehívásáról, az évi mérleg összeállításának elveiről és a mindenkorli időpontjáról, a nyereség elosztásáról stb.

a) A részvénytársaság tevékenysége az I. világháború előtt.

Nagy tervekkel szövegetve látott munkához a megválasztott igazgatóság. Már az első ülésén egy bizottságot választott a gyár fejlesztését célzó előterjesztés összeállítására. A bizottság már ekkor úgy látta, hogy kívánatos lenne a gyárnak a vasút közelébe való kitelepítése. Új gépek vásárlását, a gépház meghosszabbítását javasolta. Németországból szereztek is be új gépeket. A vásárlások, beruházások feltehetőleg akaratlanul elősegítették a nem is sejtett fenyegető pénzügyi krízist. A gyárnak az első évben egyetlen fillér haszna nem volt. Az alapításkor megválasztott vezérigazgató, Braun Ármán 1894. januárjában az elnökkel tudatta, hogy "...egyetlen krajcár sincs abból a 16.500 ft hasznból, amelyet az alakulás alkalmával kimutattak. De el kellett hallgatni a körülményt,

mert társai egész vagyonukat reá bízván, vajon megalakult volna-e az Rt., ha a valóságot felfedi...".¹⁰ Annak, hogy most felfedte, a vezérigazgatói állásából azonnali felfüggesztés, később elbocsátás és a gyárból való kitiltás lett a következménye.

Hogy a pénzügyi helyzet valóban mennyire komoly, szinte válságos volt, bizonyítja, hogy az alaptőkét kétszer szállították le a felére, kétségbeesetten próbáltak különböző budapesti és bécsi ügynökségekkel szerződéseket kötni árueladások bonyolítására, kevés eredménnyel. Az 1894. évi veszteség 24.000, az 1895. évi már közel 32.000 Ft-ra rúgott. Ez utóbbi év olyan kritikus helyzetet teremtett, hogy 1896. márciusában az igazgatóság megbízásából: "a kedvezőtlen körülmények feltornyosulása folytán Breuer Mór igazgatósági tag felkérte, hogy a részvénytársaság gyárának eladása iránt tárgyalásokba bocsátkozzék...".¹¹

Sőt, a közgyűlés a vezérigazgatót azzal bízta meg, hogy a gyárat Mé-told osztrák gyárosnak áruba bocsássa.¹² Még az 1899. évi rendkívüli közgyűlésén is napirendi pont lett volna a részvénytársaság eladásának, esetleg egy másikba való beolvasztásának a kérdése, de az előzetes tárgyalások eredménytelenek maradtak.

A nehézségeket jól szemlélteti a veszteségszámla alakulása:

Év	Veszteség (Ft)
1894	23.835
1895	31.492
1898	35.898
1899	+ 227 nyereség
1900	+ 3.844 nyereség

A fenti táblázatból azonban az is kitűnik, hogy a századforduló táján szinte gyökeres változás történt a gyár pénzügyi helyzetében, nyereséges-sé vált a tevékenysége. Ebben azonban elsősorban pénzügyi manipulációk-nak, s csak másodlagosan volt a hatékony és eredményes gazdálkodásnak része. Az alaptőkét néhány év alatt többször is leszállították. A lebé-

lyegzések eredményeként 1899-ben az induló 250.000 Ft alaptőkét 43.750 Ft-ra szállították le. Kísérleteztek alacsony, 25 Ft névértékű részvények kibocsátásával is.

és nem kis részben köszönhették talpraállásukat sikeres, államsegélyt, állami munkát, vám- és tarifakedvezményeket kiosztó minisztériumi küldöttségeiknek, melyek éppúgy felkeresték a kereskedelmi minisztert, mint Lukács László pénzügyminisztert, Eger országgyűlési képviselőjét.¹³

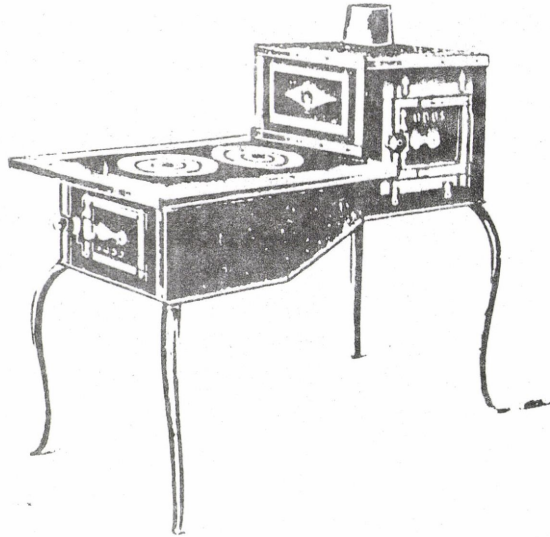
A valós képhez persze az is hozzátartozik, hogy e közben menesztettek két vezérigazgatót, új igazgatóságot választottak, megtalálták Kollmann János személyében a megfelelő vezetőt, akit 1899-ben igazgatóvá választottak. Szigorú takarékossgot vezettek be, megszilárdították a munkafegyelmet, de ezek ellenére is a 35.898 Ft-os veszteséget csak a részvények 50 %-os leértékelésével és egy 22.000 Ft-os állami kölcsön-adósság elengedésével tudták felszámolni.

A fejlődést gátló pénzügyi nehézségek felszámolása után az egri Első Magyar Lakatos és Lemezárugyár Rt kibővítette gyártmányainak körét.

A hagyományos épület- és bútorkészítési cikkek mellett 1902-től új termékcsaláddal jelennek meg a piacon. Magyarországon addig egyáltalán nem gyártott háztartási, konyhafelszerelési eszközöket kezdtek gyártani, például kávéőrlőt, morzsadarálót, mákőrlőt, ruhafacsarót.¹⁴

De nemcsak a gyártmányskála szélesedése és a mennyiségi növekedés jellemezte az I. világháború előtti mintegy másfél évtizedet, hanem a termelvények minőségi színvonalának nagyon jelentős emelkedése is. Az országos hírűvé vált gyárüzem termékeire mind gyakrabban figyeltek fel a szakemberek is. Az 1902. évi egri borászati és ipari kiállításon a bíráló bizottság a kiállított háztartási cikkeket első díjjal, díszoklevéllel és aranyéremmel tüntette ki.¹⁵ Vagy az 1908-as gyöngyösi kiállításon általános feltűnést keltett termékeivel a gyár. Különösen sok elismerést kaptak a pompás rezes fedelű kávéőrlők.

A kiállítást meglátogató államtitkár tetszését is elnyerték a zománcozott köpennyel ellátott újrendeszerű takaréktűzhelyek.¹⁶

"Csikó"-tűzhely

Hogy mennyire érzékenyen reagált a gyár a várható piaci igényekre, mutatja, hogy a különösen Egerben keresett pincezárakból, ajtózárakból egész sorozatot gyártott:

ZÁRGYÁRTMÁNYOK.

ORIENT.

RETEZ.

LILIPUT.

HUNNIA NEHÉZ

TILOS

PINCEZÁR. Kiváló nehéz.

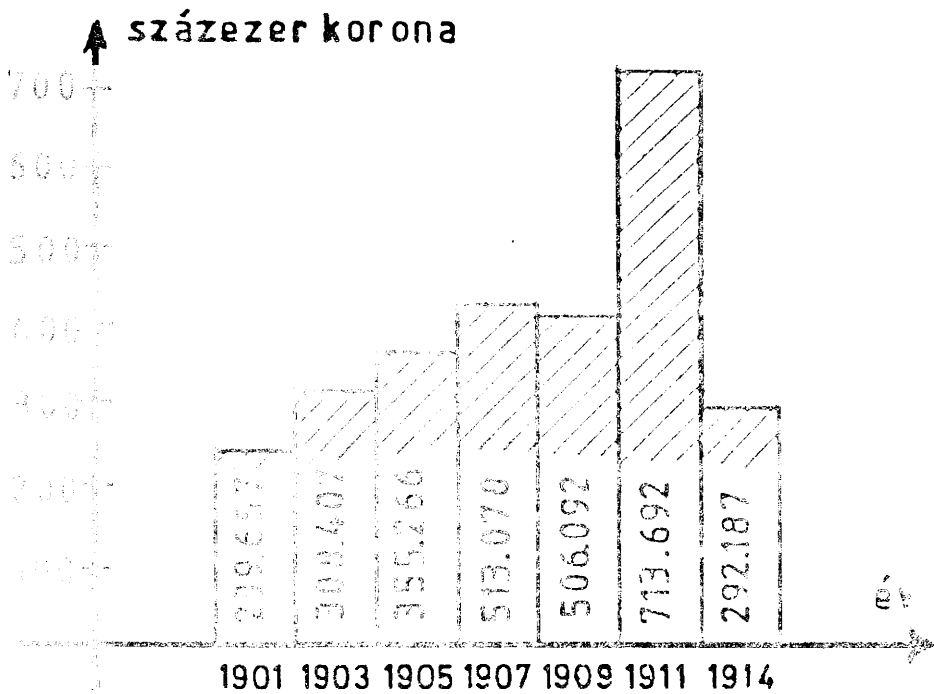

Fenti gyártmányok mindenkor gyorsan szállíthatnak.

De nem viszolyogtak a kevésbé látványos termékek gyártásától sem. Készültek itt különféle tűzhelysütők, tüzelő-, kémény- és kemenceajtók, széntartók és személtlapátok, kerti padok és vaságyak, zsáklargoncák és különböző típusú taligák is.

Szükség is volt a hazai igényekhez egyre jobban igazodni, ha a gyár fejlődni akart. Hiszen a termelés jövedelmezősége az 1910-es évek elejéig nagyon is szerénynek mondható. Sok a nehézség, például akadózik az anyag-ellátás, késedelmesen szállít a vasművek, csökkennek az árak, a külpiacra a magas beviteli vámok miatt szinte nem tud kilépni. Belföldön áruj ismertek és keresettek, de egyre nagyobb konkurenciaharcot kell vívnia különösen az osztrák versenytársakkal.¹⁷

A termelés növelése a világháború előtti évtizedben folyamatos, amit szemléletesen tükröz az áruforgalom pénzben kifejezett diagramja:

A termelés fokozása a gyár épület- és eszközállományának a fejlesztését, valamint a munkáslétszám növelését is igényelte. 1904-ben például három munkagépet kaptak az államtól, és egy 40 LE-s Diesel-üzemű erőgépet vásároltak közel 28.000 K-ért. Az új gép új épületet, a gépház és a köszörűműhely megnagyobbítását tette szükségessé.¹⁹ 1912-ben 40.000 K költséggel 55 m hosszú raktárhelyiséget építettek. Így a világháború előtt már egészen komoly épületegyüttes jött létre.

1917-ben pedig megvásárolták az Eszéki Füstcső- és Lakatosárugyár Szövetkezet teljes gyári berendezését a gépekkel és az összes anyagokkal együtt 76.000 K-ért.²⁰

Munkaerőhelyzet, a munkásság szociális körülményei

A munkáslétszám is jelentősen emelkedett ezekben az években. Teljesen pontos adatok nem állnak rendelkezésünkre, mert a források is egymásnak némileg ellentmondó számadatokat közölnek. Az Alispáni Jelentésekben és az iparkamara jelentésében már 1906-ban 170 fős munkáslétszám van feltüntetve,²¹ az 1910-es népszámlálási statisztika adata ugyanakkor csak 133 fő.²² Valószínűbb az utóbbi adat, mert az 1914-es gazdasági évről szóló igazgatósági jelentés arról számol be, hogy a háború első évének végén csak 30--40 munkással dolgoztattak a korábbi 150 helyett. De létszámgondjaik korábban, már 1906-1907-ben is voltak. A közgyűlési jegyzőkönyv tartalmazza, hogy a napibéreket 20--25 %-kal voltak kénytelenek felemelni, ennek ellenére a szükséges munkáslétszámnak csak 2/3 része volt betöltve.

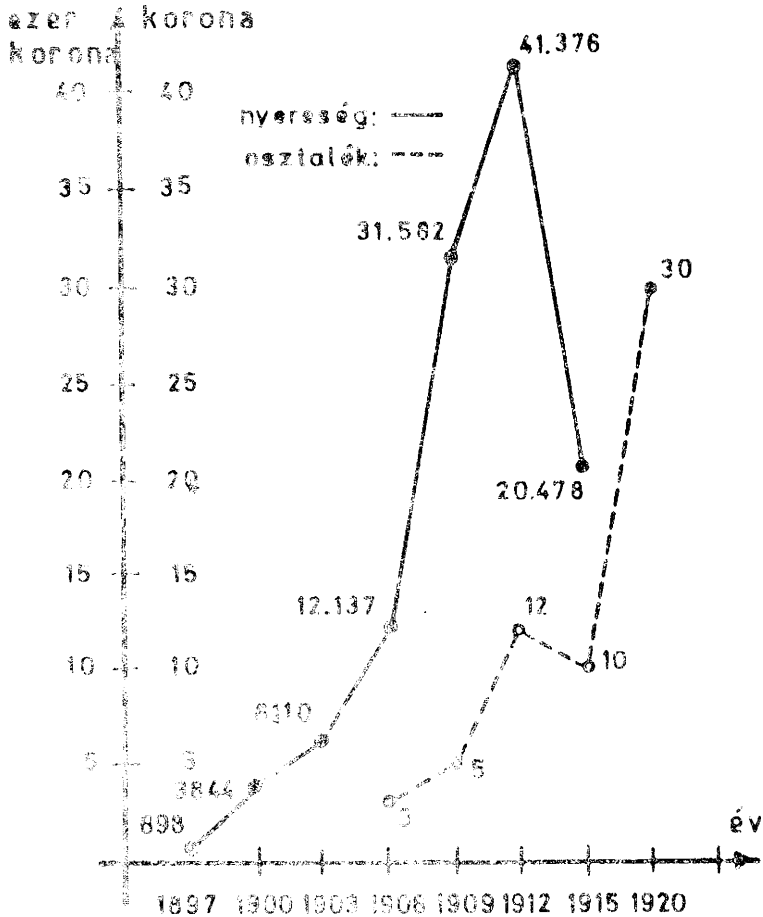
A munkaerőhelyzet javítását szolgálta az a szociális könnyítés is, hogy 1906-ban fiatal, nőtlen munkások számára kísérletképpen egy munkásotthont létesítettek. Itt a munkások lakást és tisztességes ellátást kaptak, olcsón. Az iparkamara jelentése úgy említi a kísérletet, mint ami igen bevált.²³

1907. május 1-től bevezették a gyárban a kötelező munkásbiztosítást. Munkásbiztosítási alapra 2.000 K-t iktattak be a költségvetésbe.

A munkásság korai szerveződésére utal, hogy már az 1894. évi márciusi ülésén az igazgatóság hozzájárult egy önálló betegsegélyező pénztár létrehozásához a gyárban.²⁴

A kovács és lakatos szakmunkások hetibére 1892-ben 10 Ft, a nődolgozóké 2 Ft volt, a napi munkaidő pedig 10 óra.

Szemléltesse az I. világháborút megelőző másfél évtized gazdálkodásának növekvő eredményességét, jövedelmezőségét az évi tiszta nyereség, s a részvényenkénti osztalék változásait tükröző diagram:

25

A világháborús évek alatti nehézségek, a nagyon jelentős kereslet-csökkenés, amit csak némileg ellensúlyozott a császári-királyi hadügyminisztérium 6.000 db-os sátorkályha-megrendelése²⁶ -- vagy más gyárak késztermékeinek viszonteladása, némileg visszavetette a fellemlődést csakúgy, mint a proletárdiktatúra időszakában a forgalom teljes szünete-

lése és a behajthatatlanná vált tartozások a megyei és a központi direktóriumnak vagy a román királyi megszállóseregnek.²⁷

A gyár azonban a világháború előtti évtizedben annyira megerősödött, hogy viszonylag könnyen átvészelte ezt a nehezebb időszakot, -- 1916-ban pl. visszamenőleg 3 évre további jelentős jutalékosztást hajtott végre.

b) Prosperálás és megtorpanás a két világháború között

Az 1920-as évek gyors forgalom- és termelés növekedését a pénzügyi biztonságot és a tőkeforgást elősegítő részvénytőke-alap sokszorosára való felemelése is szolgálta. Már 1916-ban a 87.100 K alaptőkét a részvények névértékének felemelése és új részvények kibocsátásával 350.000 K-ra növelték. Három év múlva, 1919-ben már 700.000 K-ra emelték. Újabb két év elteltével 2.800.000 K névértékű új részvény kibocsátásával az alaptőke már 3.500.000 K-ra rúgott. Három év sem telt el, s az alaptőke tízszeresére nőtt, nyolc év alatt pedig megszázsorozódott.

Év	Alaptőke (Ft)
1916	350.000
1919	700.000
1921	3.500.000
1922	7.000.000
1923	14.000.000
1924	35.000.000

28

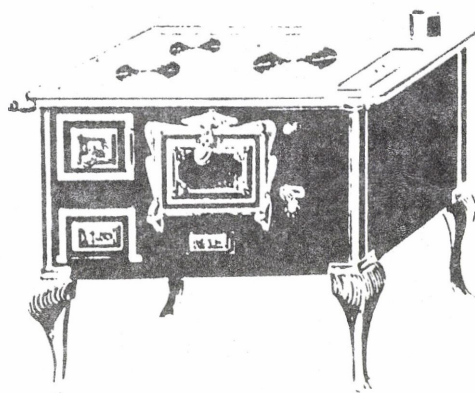
Töretlen, addig soha nem tapasztalt virágzásnak indult a gyár. A háború utánigazdasági reorganizációval együttjáró konjunkturát jól kihasználták. A hatalmas forgalmi tőke rendkívül magas évi áruforgalmat, bátor kezdeményezést tett lehetővé. 1921-ben az előző évi, 9.000.000 K-t meghaladó áruforgalommal szemben 14.733.000 K-s forgalmat bonyolítottak le. 1924-ben pedig már 4 milliárd 700.000.000 K-t, az 1923. évi 8--9-szeresét. Igaz, ebben jórészt az anyag és készárúk 2-300 %-os emelkedése is közrejátszott.

A termékkála az előző évtizedekhez képest valamelyest szűkült, bár még így is meglehetősen sokfélét gyártottak.

Az ajtó- és kapupántok, ágyvasalatok, ajtózárok, különféle lemezsütők, széntartók, személtlapátok, csikó- és asztaltűzhelyek továbbra is a fő profilt képezték. De például ez utóbbiak közül már jóval kevesebb típust állítottak elő. Különösen szép kivitelűek a "Verseny", a "Bethlen-udvar" és a zománcozott "Heves" asztaltűzhelyek. Míg egy csikótűzhely 30-40 P volt, a Heves asztaltűzhely ára 1933-ban virágos mintával 200 P-be is belekerült.

Tűzhelyek. Sparherde.

Használati utasítás minden tűzhelyhez adalék!

Gebrauchsanweisung
jedem Sparherde

Fig. 14. Sparherde

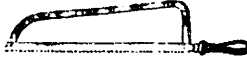
12. VI. Anom. asztaltűzhelyek. 1. sárvet. tekercs oldalakkal. (A. 12. VI. Anom. asztaltűzhelyek. 1. sárvet. tekercs oldalakkal.)

De gyártottak az 1920-as, 30-as években a korábbiaktól eltérően különböző füstcsöveket, üstházakat, tepsiket, egérfogókat, kertigereblyéket, ló- és tehénvakarókat és a gyártmányskálán mind nagyobb sávot betöltő különböző fűrészféléket:

KERTI FÜRÉSZEK.

A fűrészek hossza 32 cm. -- Bőfp. Hústa, egyenletes árkok.

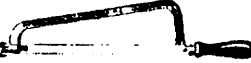
601. ábra
602. ábra
603. ábra

Fekete keret, fehér nyél
Csalott keret, vörösa nyél
Fényes keret, fényes nyél

P 20
P 25
P 30

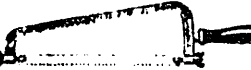
604. ábra

Fényes kerettel és fényes, pilos
nyéllel, 1 csavarral

P 1 10

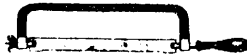
605. ábra

Fényes kerettel és fényes, pilos
nyéllel, 2 csavarral

P 1 10

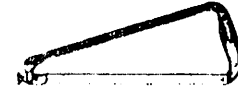
606. ábra

Fényes, kőltőn, erős kerettel,
fényes árkos nyéllel, 1 csavarral

P 2 20

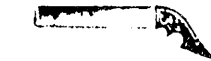
607. ábra

Fényes kerettel, famarkolatatt,
1 csavarral

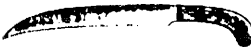
P 2 10

608. ábra

PISZTOLYNYELŰ FÜRÉSZ
32 cm. -- P 1 20

609. ábra

TÖRÖKFÜRÉSZ tompa alnk.
32 cm. -- P 1

E nagy felvirágzás időszakában érkezett el a gyár első jelentős jubileumához. 1921. október 16-án, alapításának 30. évfordulóján a Kereskedelmi Minisztérium és az Országos Iparegyesület küldötteinek részvételével "... 14 hűséges tisztviselőjének és munkásának tiszteletére jubiláris ünnepséget..." rendeztek. Az ünnepség keretében "... elismerő levelet érdemérmeket..." osztottak ki, s leleplezték Kollmann János vezérigazgató arcképét. A minisztériumi vendég, Szegedy Maszák Elemér királyi műszaki főtanácsos felszólalásában különösen hangsúlyozta azt a "helyes szociális érzéket, amellyel a munkáskérdést kezelik...".²⁹

Ugyanebben az évben vett részt a vállalat Budapesten a Magyar Vas- és Gépipari Kiállításon, s a bemutatott tűzhelyekkel és épületvasalási cikkekkel aranyérmeket nyertek. Az igazgatóság évi jelentésében nem kis

büszkeséggel jegyzi meg, hogy "... termékeik méltó feltűnést keltettek, s a kormány figyelmét is magukra vonták...".³⁰

A pengőrendszerre való 1926-os áttérést megelőző évben már az évi nyereség közel 100 millióra rúgott, s a részvényenkénti osztalék is meghaladta az 5.000 K-t.

A valutainfláció olyan mértékű volt már ezekben az években, hogy a bevezetett új pénzegység, a pengő 12.500 koronával lett egyenértékű.

A nagy visszaesés a gyár életében is majd csak az 1930-as évek körül fog bekövetkezni, de a nehézségek előszele már bizonyára évekkel előbb meg-megcsapta a sziklaszilárdnak tűnő gazdasági építményt.

Az Igazgatóság az 1928. február 21-i közgyűlés elé terjesztett írásos jelentésében már egyre hangosabban panaszolja, hogy a "... háború folyamán keletkezett gyárak a háborús szállítások folytán módfelett elhatalmasodtak, s amikor a háborús szükségletek elmaradtak, e gyárak csaknem mindegyike felvette üzemébe azon cikkek gyártását, melyeket gyárunk fenntállása óta gyártunk, és annak idején nemcsak Magyarországon és Magyarországtársországaiban, de Boszniában, Dalmáciában, Karintiában, Galíciában, Bukovinában is tudtunk tisztességes árban elhelyezni, és pedig jelentékeny részben készpénzfizetés ellenében. Akkor összesen 3 hasonló gyára volt Magyarországnak, és ezek között a mi vállalatunk foglalta el termelőképessegre az első helyet. Ma vagy két fucat olyan gyár van, amely épületvasalási cikkeket és lemezárukat készít, s a miénknél sokkal nagyobb alaptőkével rendelkezik...".³¹ Konjunktúra és áremelkedés egyrészt, növekvő konkurencia, szűkülő piac másrészt jellemzi az 1920-as évek második felét a gyár életében közvetlenül a gazdasági világválság előestéjén.

A virágzásból az önkéntes felszámolásba. Az 1929--33-as gazdasági világválság hatása a gyárra.

A szép jövő s a nagy remények alig 2--3 év alatt szertefoszlottak. Túlságosan nagy volt a megrázkódtatás, s ezt a részvénytársaság nem volt képes elviselni.

1929 és 1931 között a megelőző években szinte követhetetlen készáru-forgalom-növekedés 1/3-ára, 600.000 P-ről 200.000 P-re esett vissza.³² A forgalomcsökkenés, az eladási nehézségek, áresés együtt járt az áruhitelezési veszteségekkel, mert a legjobbaknak tartott cégek

is sorra váltak fizetéseképtelenné. Mindezek együtt okozták, hogy az 1928. évi 9.374 P tiszta nyereség három év alatt hatszoros veszteségbe csapott át:

Év	Nyereség (P)	Veszteség (P)
1928	9.374	
1929	4.841	
1930	120	
1931		56.740
1932 I. félév		40.977

33

Megpróbálkoztak az ilyen esetben lehetséges és szokásos módszerek alkalmazásával: a munkás- és tisztviselői létszám radikális csökkentésével, a kiadások lefaragásával, belső racionalizálással, termékszerkezet-módosítással, a Magyar Nemzeti Bank egri fiókjától és a Heves megyei lakarékpénztártól kölcsön felvételével, de mindhiába. Az áresésekből s a behajthatatlan követelésekből összeadódó veszteségek 1932 elején meghaladták az összes tőkealap 50 %-át, s hogy ebből valami maradjon, 1932. augusztus elsejére rendkívüli közgyűlést hívtak össze, s azon határozatot hoztak az Első Magyar Lakatos- és Lemezárugyár Részvénytársaság önkéntes felszámolásáról.³⁴

Felszámolás alatt évekig

Hogy a vég még fájdalmasabb legyen, a befolyásolhatatlan agonia több, mint 10 évig eltartott. Igaz, voltak a részvényesek között, akik már 1932-ben, a további veszteségek elkerülésére az üzem azonnali és teljes megszüntetését javasolták. Kollmann János vezérigazgató és részvénytársasági elnök -- 1.000 db részvény tulajdonosa -- a gyors, de nem azonnali felszámolást tartotta helyesnek, mert feldolgozásra váró anyag és rendelés még volt 1935-ben is. A 3 tagú felszámolóbizottság így folyamatosan bocsátotta áruba a gépeket, anyagokat, készárut, berendezési tárgyakat, gyáreépületeket, ingatlanrészeket. Ez utóbbiak nem nagyon lehettek kapósak, mert hiába ajánlották fel a gyári épületet pl. Eger város közös-

ségének gyümölcsösomagoló és konzerváló telepnek, az üzletből nem lett semmi.³⁵

A veszteségszámla közben állandóan emelkedett, 1937-ben már megközelítette a negyedmillió P-t. Csak a Heves megyei lakarékpénztárnak 106.000 P-vel tartoztak.

1937-ben a gyárüzem termelését teljesen beszüntették, s még ez évben -- de olyan forrásadat is van, hogy már 1936. augusztusában -- eladták a gyár egy részét 15.950 P-ért az egyik legnagyobb részvényesnek, Kollmann Jánosnak és társainak.³⁶ Kiss Lászlóné, született Kollmann Editnek és Bakonyi Sándornak, akik feltehetőleg az "Egri Lakatos-, Lemez- és Fűrészárúüzem Kollmann és Bakonyi" cégbe vitték át a részvénytársaságtól összevásárolt szerzeményüket. Kollmannék üzleti ajánlatát a gyár megmaradt részének megvételére ekkor a közgyűlés nem fogadta el. Az 1940. december 29-i rendes közgyűlésről készült jegyzőkönyv arról számol be, hogy a volt gyárépületek és lakóházak mind eladottak.³⁷ A vagyon teljesen megszünt. A részvényesek semmiféle juttatásban nem részesültek, hiszen az értékesítésből származó pénz a legnagyobb hitelezők kielégítésére sem volt elegendő. Teremlés, ingó és ingatlan vagyon nélkül ugyan, de az Első Magyar Lakatos- és Lemezárugyár Részvénytársaság még jogilag 1943-ig létezett. Közgyűléseit rendszeresen megtartotta, az utolsót 1943. május 10-én. Ezen az ülésen döntöttek úgy, hogy kéri a cégfőnökséget a részvénytársaság cégének megszüntetésére. Az Egri Királyi Törvényszék mint cégfőnökség 1943. május 29-i hatállyal szüntette meg a részvénytársaságot. A társas cégjegyzék VIII. kötetének 242. lapján 87/52. folyó és alszám alatt ez áll: "A cég a felszámolási eljárás befejeztével megszűnt és töröltetett."³⁸

c) Az utolsó tíz év az "Egri Lakatos- és Fűrészárugyár Kft" keretében

A lakatosárugyár jogutódjának tekinthető a Kollmann és társa vállalkozása, akik néhány hónap után társultak Kiss László magántisztviselővel, s 1938. árpilis 9-én szerződést kötöttek egy korlátozott felelősségű társaság, az "Egri Lakatos-, Lemez- és Fűrészgyár Kft" megalapítására.³⁹

A társaság törzstőkéje 28.000 P volt, melyből 14.000 P-t Kiss László készpénzbeli hozzájárulása tett ki, a további felértékelést Kollmann János, Kiss Lászlóné és Bakonyi Sándor nem pénzben adták hozzá, hanem a tu-

lajdonukat képező "Egri Lakatos-, Lemez- és Fűrészárugyem Kollmann és Bakonyi" céget vitték a társulásba, 14.000 P értékben.⁴⁰

A cég éppúgy lakatos-, lemez- és fűrészárugy gyártására és eladására vállalkozott, mint jogelődje, a Lakatos- és Lemezárugyár Rt. Ennek a vállalatának többé-kevésbé eleget is tett. Vas- és fémesztergályos munkákkal, valamint vasöntőipar gyakorlásával részben túl is kívánt lépni elődje profilján.

Az 1939--1944 közötti évek történetéről létező érdemi adatok nincsenek, mert a front keresztülhaladtakor eltűnt vagy megsemmisült a KFT irattára, üzleti könyvei.

Az 1944 ősztől 1945 júniusáig a vállalat szovjet parancsnokság alá került, s a telepén működő "Mercur Műszaki és Vegyipari Rt"-vel karöltve lógázálcokot gyártott.⁴¹

1945 júniusában visszanyerte önállóságát, s a megmaradt nyersanyagokból, a megmaradt szerszámokkal a hagyományos cikkei gyártotta még közel 4 évig.

1947-ig sem taggyűlést nem tartottak, sem mérleget nem készítettek. Az 1790/1947. M. E. számú rendelet alapján azonban az 1947. január 1-jei állapotnak megfelelően ún. nyitó forint-mérleget kellett készíteniük. Ennek részeként építészmérnöki, gépészmérnöki szakértői véleményt kellett kérni az ingatlanok, gépek, berendezések értékéről, állapotáról. A vagyonszámla 294.394 Ft-ot mutatott, ebből az ingatlanok és gépek, felszerelések értéke 65.862 Ft-ot tett ki.⁴²

A szintén megkövetelt könyvvizsgálói jelentésben szerepel, hogy 1947-ben 38 testi és 4 szellemi munkást alkalmaztak a gyárban, s működött egy üzemi bizottság is.

1949 márciusában meghalt Kollmann János, az egykori részvénytársaságnak volt vezérigazgatója, s a KFT ügyvezetője. Helyét még pótolták, de lánya ügyvezetői és Földvári János cégvezetői teendőinek ellátására már csak rövid ideig volt szükség.

1949. június 22-i dátummal érkezett az egri törvényszékhez, mint cégbíró-sághoz Zsófinyecz Mihály nehézipari miniszter levele, arról, hogy az Egri Lakatos-, Lemez és Fűrészárugyár KFT egri cég élére vállalatvezetői minőségben Németh Tibort állítja.⁴³

Néhány hónap múlva a szocialista iparosítás ütemének felgyorsítása szán-

dékával megjelent az 1949. decemberi államosítási rendelet a legalább 10 munkást foglalkoztató üzemek állami kezelésbe vételéről. S ezzel összefüggésben a 30--40 dolgozót foglalkoztató egyri üzem feloszlása sem várható sokáig magára. 1949. december 5-én a 4247/1949. M. T. sz. rendelettel a nehézipari miniszter elrendelte az "Egri Lakatos-, Lemez- és Fűrészáru KFT" bejegyzett cég feloszlását, s felszámolóként a Pénzügyi Központot bízta meg. A vállalat dolgozóit, üzleti, irodai és felszerelési tárgyait ettől a naptól kezdődően az "Egri Lakatosárugyár Nemzeti Vállalat" vette át.

Jegyzetek

1. Eger, 1881. 33. sz.
2. Eger, 1883. 2. sz.
3. Eger, 1882. október 20. sz.
4. Eger, 1885. 43. sz.
5. Heves Megyei Levéltár -- Egri Királyi Törvényszék cégjegyzőke 98. oldal, 76/1. bejegyzés. Továbbiakban: HML. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, a Miskolci Kereskedelmi és Iparkamara Iratai -- 1891- 1913. Jegyzőkönyvek 18--201/2.
6. A Miskolci Kereskedelmi és Iparkamara jelentése az 1892. évről. (Továbbiakban: MKIK)
7. Heves vármegyei Hírlap, 1893. 12. sz.
8. Heves Megyei Levéltár. Lakatosipar VII-4/17 1893--1943.
Ot 16. II. 4. sz. jegyzőkönyv az 'Első Magyar Lakatos és Lemezárugyár Rt közgyűléséről. (Továbbiakban: HML. - közgyűlési jegyzőkönyv)
9. HML. - Egri Királyi Törvényszék cégjegyzőke, 116. lap, 8383/p893.
10. HML. VII-4/17 1893--1943. Ot. 16. II. 4. sz. közgyűlési jegyzőkönyv az 1894. január 15-i ülésről.
11. HML. VII-4/17 1893--1943. Ot. 16. II. 6. sz. közgyűlési jegyzőkönyv.
12. Ua.
13. HML. VII-4/17 1893--1943. Ot. 16. II. közgyűlési jegyzőkönyv az 1897. március 28-i ülésről.

14. MKIK jelentése az 1901. évről
15. HML. VII-4/17 1893--1943. OT. 16. II. 13. sz. jegyzőkönyv az 1903. március 15-i közgyűlésről.
16. Egri Ujság, 1908. 95. sz.
17. HML. VII-4/17 1893--1943. OT. 16. II. 14. sz. jegyzőkönyv az 1904. március 20-i közgyűlésről.
18. HNL. VII-4/17 1893--1943. OT. 16. II. 11. sz., 13. sz., 15. sz., 17. sz., 20. sz., 22. sz., 25. sz. közgyűlési jegyzőkönyvek.
19. HML. VII-4/17 1893--1943. OT. 16. II. 15. sz. jegyzőkönyv az 1905. március 25-i közgyűlésről.
20. HML. VII-4/17 1893--1943. OT. 16. II. jegyzőkönyv az 1918. március 24-i közgyűlésről.
21. Heves megye alispánjának jelentése az 1906. évről. (Továbbiakban: Alispáni Jelentés) MKIK jelentése az 1906. évről.
22. Népszámlálási Statisztika, 1910. 1010--1011.
23. MKIK jelentése az 1906. évről.
24. HML. VII-4/17 1893--1943. OT. 16. 4. sz. jegyzőkönyv az 1894. március 31-i közgyűlésről.
25. HML. VII-4/17 1893--1943. OT. 16. II. közgyűlési jegyzőkönyvek az 1897; 1900; 1903; 1906; 1912 és 1915. évi közgyűlésről.
26. HML. VII-4/17 1893--1943. OT. 16. II. 28. sz. közgyűlési jegyzőkönyv az 1916. április 30-i közgyűlésről.
27. HML. VII-4/17 1893--1943. OT. 16. II. jegyzőkönyv az 1920. március 16-i közgyűlésről.
28. HML. VII-4/17 1893--1943. OT. 16. II. jegyzőkönyv az 1917; 1920; 1922; 1923; 1924; 1925. évi közgyűlésekről.
29. Ua. Jegyzőkönyv az 1922. február 22-i közgyűlésről.
30. Ua.
31. Ua. Igazgatósági jelentés az 1928. február 21-i közgyűlés jegyzőkönyvéből.
32. Ua. Jegyzőkönyv az 1932. augusztus 1-jei rendkívüli közgyűlésről.
33. Ua. Jegyzőkönyv az 1929; 1930; 1931; 1932; 1933. évi közgyűlésekről.
34. Ua. Jegyzőkönyv az 1932. augusztus 1-jei rendkívüli közgyűlésről.
35. Ua. A felszámoló jelentése az 1935. április 25-i közgyűlés jegyzőkönyvéből.

36. Ua. Jegyzőkönyv az 1938. március 18-i évi rendes közgyűlésről.
37. Ua. Jegyzőkönyv az 1940. december 29-i közgyűlésről.
38. IML. VII-4/16 1893--1943 . CI. 87. Of. 16. 1. Az Első Magyar Lakatos- és Lemezárugyár RT cégjegyzési iratai.
39. A IML. VII-4/303 Korlátolt felelősségű társaság 60.001-6007. Egri Lakatos Lemez- és Fűrészáru KFT. (Továbbiakban: ELLFKFT)
40. Ua.
41. Ua. ügyvezetői jelentés
42. Ua. ügyvezetői jelentés a taggyűlésnek. 1947. június 27-én.
43. IML. VII-4/303 ELLFKFT

Irodalom

1. Berend I. Iván--Ránki György: Magyarország gyáripara az imperializmus I. világháború előtti időszakában 1900--1914. Bp., 1955.
2. Berend I. Iván--Szuhay Miklós: A tőkés gazdaság története Magyarországon. Bp., 1978.
3. Magyarország vármegyéi és városai. Heves vármegye.
Szerk.: Dr. Borovszky Samu. Bp., 1909.
4. Nagy József: Eger története. bp., 1978.
5. Sándor Vilmos: Nagyipari fejlődés Magyarországon 1876--1900.
Bp., 1954.
6. Magyarország története 1890--1918. Főszerk.: Hanák Péter
Bp., 1978. In.: Magyarország története tíz kötetben.

Resümee: (Halbes Jahrhundert eines metallindustriellen Unternehmens)

Die Aufgabe unternimmt, um die Geschichte von der Gründung bis Verstaatlichung des ersten und lange einzigen kapitalistischen metallbearbeitenden Unternehmens im Komitat-Heves zu überblicken.

Es wird von dem vorausgesetzten Vorfahr, von der "Ersten Erlauer Ofenfabrik-Gesellschaft", bald von den Umständen der Gründung 1891 der eigentlichen zu untersuchenden Fabrik, der "Ersten Ungarischen Bau- und Möbelbeschlagsfabrik", bald von der Gestaltung zur Aktiengesellschaft gesprochen. Die Aufgabe illustriert mit Produktionsdaten, mit Bildern von den Produkten die schnelle Entwicklung der "Ersten Ungarischen Schloß- und Blechwarenfabrik-Aktiengesellschaft", ihre Markterfolge im Jahrzehnt vor dem ersten Weltkrieg und bis Ende der 1920-er Jahre.

Unterstützend mit Tatsachen analysiert die Aufgabe die Wirkungen der wirtschaftlichen Weltkrise auf das Leben der Fabrik, das verhängnisvolle Zurückweichen und das bitterliche Jahrzehnt der freiwilligen Liquidierung. Sie überblickt in dem letzten Abschnitt die zehnjährige Epoche der KFT Schloß-, Blech- und Sägewarenfabrik als des Rechtsnachfolgers bis Verstaatlichung 1949.

Der Verfertiger der Arbeit benützte die Jahresberichte der Miskolcer Handels- und Industriekammer, den Stoff der örtlichen Presse, die Berichte des Vizegespanes und die im Archiv von Komitat-Heves bewahrten Protokolle der Hauptversammlungen, die Schrifte des Firmengerichtes.

CSESZNOKNÉ KUKUCSKA KATALIN

ADALÉKOK AZ IPAROS ÉS KERESKEDŐ INASISKOLA TÖRTÉNETÉHEZ EGERBEN A DUALIZMUS KORÁBAN

Heves vármegyében is, mint az ország minden tájékán az ipart tanulni akaró inasok képzése a céhes időkben egészében a mesterek, illetőleg a céhek privilégiuma volt. Az inas a műhelyben a szakmai fogásokat a mestertől és a mesterlegényektől sajátította el.

Mária Terézia királynő 1770-ben Budán hívta életre az első rajziskolát az iparosok oktatásának érdekében. Az 1777-ben kiadott Ratio Educationis című rendelete nyomán minden nagyobb városban szerveztek rajziskolát. A rajziskolát a tanoncok, illetve az inasok és a legények hetenként egy napon, vasárnap látogatták. A vasárnapi iskolába járás nem lehetett nagyon népszerű, ezért II. József 1783-ban kötelezővé tette a mesterinasoknak a vasárnapi rajziskolák látogatását. Szabályozta a tanítás anyagát, előírta az oktatás módszerét, meghatározta a képzés célját, eszközeit. Elrendelte azt is, hogy csak azok lehetnek begédek, akik hitelesen igazolták, hogy vásár- és ünnepnapokon a rajziskolát egy évig rendszeresen látogatták. A rendelkezés szépséghibája azonban az volt, hogy az inasok jó része sem írni, sem olvasni nem tudott, így a rajziskolát haszon nélkül látogatták. Ennek a problémának a megoldására 1785-ben újabb rendeletet adott ki. Az új rendelet szerint a városokban ismélőiskolákat kellett felállítani, ahol (ugyancsak vasárnap) az írni és olvasni nem tudó inasok az alapismereteket elsajátíthatják.

A vasárnap hangsúlyozása nem lényegtelen: a mesterek ugyanis minden lehetőséget kihasználtak, hogy a munkanapokon az inas ne az iskolapadot köptassa, hanem mesterének rendelkezésére álljon. Eszterházy Károly egri püspök már a Ratio megjelenése előtt, 1773-ban elrendelte, hogy Egerben a Foglár intézetben rajziskolát állítsanak fel. Nyilvánvalóan a Mária Terézia által Budán szervezett rajziskola szolgáltatott neki példát. A rajziskola célja, hogy rajzot, réz- és fametszést tanítsanak. A rendelet a

tantervet és tanrendet is részletesen szabályokba foglalta. A rajziskola tanárául a besztercei származású Tischer Antal rézmetszőt alkalmazta, aki egészen 1787-ig tanított itt. Sajnos ez az iskolaforma nem nagy hatással volt az egriekre, s így 1787-ben meg is szűnt. Továbbra is a mestereknél tehettek szert az ipari és művészi célú rajztudásra és szakmai ismeretekre egyaránt a mesterségeket tanulni akaró inasok. 1787-től 1827-ig semmilyen szervezett rajziskola nem működött sem Egerben, sem a vármegye területén. Egerben 1828-ban Pyrker érsek kezdeményezésével alakult meg az újabb rajziskola. Ez már lényegesen sikeresebb volt, mint elődje. Ennek okai lehettek, hogy az iskola látogatását kötelezővé tették, és élére Joó János Mátyást hívták rajztanárnak, ezt a sokoldalúan képzett szegedi embert, aki értett az építéshez, a földméréshez, az asztalos mesterséghez egyaránt.

Joó János Mátyás nemcsak szakmailag volt kiváló ember. Azon kevesekhez tartozott, aki hitt abban, hogy jövője van az ipariskolának, és szükség van rá a haza felvirágzása érdekében. Nemcsak az iskola szükségességében hitt, hanem szerette az idejáró kis inasokat. Sok ellenségre tett szert az egri mesterek körében, de ez nem tőrté meg szabadelvű gondolkodását. Végül is a kudarcok sorozata miatt itthagytta Egert, és Pestre ment, itt folytatta töretlen szellemű munkáját. Miután nyugdíjba ment, visszatért Egerbe, és hátralévő éveit itt élte le. Végrendeletében 2.000 Ft-ot hagyott a szakképzés támogatására. A Pyrker-féle rajziskola 1883-ig funkcionált.

A kiegyezés után a kormányzat felismerte, hogy az inasképzés és egyáltalán a szakemberképzés országos szinten kívánnivalót hagy maga után. A mesterek nem a legkorszerűbb ismeretekkel látják el tanoncikat, s csak a rajziskola keyés ennek pótlásához. Márpedig ahhoz, hogy a fejlődésnek indult gyáripár még tovább fejlődjön, megfelelő szakemberekre van szükség. A kormányzat szerint viszont jól kvalifikált szakembereket úgy tudnak biztosítani az iparnak, ha a szakmát tanulni akaró ifjak számára iskolát nyitnak. Ebben az iskolatípusban nemcsak rajzot, hanem szakmai és egyéb ismereteket (számítan, olvasás, írás) is oktatnak. Ezért a V. K. M. 1882. augusztus 16-án kiadott egy rendeletet az alsófokú iparostanonciskolák felállításáról. A rendelettel egyidejűleg készült el az első iparos tanonciskolai tanterv. Érdekeség, hogy az iparostanonciskolák felállítá-

sát csupán az 1884. évi 17. tc. tette kötelezővé a városok és községek számára. 1882-ben Heves vármegye közigazgatási bizottsága is megkapta a V. K. M. rendeletét, és lefratban utasította a városi bizottságot, hogy haladéktalanul intézkedjék az "ipartanoda" felállításáról. Az ügyet az Eger városi képviselőtestület 1882. szeptember 3-án tartott ülésén tárgyalta, és Fülöp József városi képviselő elnöklete alatt megválasztott bizottság feladatául tűzte ki az új iskolatípus megszervezését és felállításának előkészítését.

A városi közgyűlés által kiküldött bizottság lelkesen tevékenykedett, s beszámolóját 1883. február 2-án tartotta meg. Nem a lelkesedésben volt hiba, hanem az anyagiakban! A V. K. M. megküldött tervezete szerint Egerben az iparostanoncok számára három rendes és egy előkészítő osztályból álló ipartanodát kellett felállítani, ahol az oktatás hétköznapiokon este, vasárnap pedig délelőtt folyik. A bizottság az egri községi iskolák tantermeit találta alkalmasnak az oktatás helyéül. Az induláshoz az első felszerelésekre a tervek szerint és számítások nyomán kb. 3.000 Ft-ra lett volna szükség, ezen túl pedig évenként 1.725 Ft-ra, amelyből 1.400 Ft a tanárok fizetésére, 225 Ft fűtésre, világításra, 100 Ft pedig az apró kiadásokra kellett volna.

A tanítás -- egy rajztanár kivételével, akinek fizetését évi 600 Ft-ra tervezték, az elemi iskolai tanítók végezték, mintegy 100 Ft fizetés ellenében. A megkívánt tekintélyes összeggel azonban a város nem rendelkezett, ezért segítséget kértek a minisztériumtól. Az igényelt anyagi támogatás biztosításától a minisztérium teljes mértékben elzárkózott, csupán a szükséges számú rajzminták díjtalan megküldését vállalta.

"Az ipartanodai bizottság tehát új jövedelmi forrásokra tett előterjesztést a közgyűlésnek:

1. Nem volna-e célszerű a városi legelők laposabb részeit földművelés céljára haszonbérbe adni?
2. Nem jelentene-e számottevő jövedelmet a városi pálinkamérés haszonbérbe adása?
3. Bizonyos módok mellett lehetne más városok példájára a kutyák tulajdonosait -- főként az ún. luxuskutyákat -- megadóztatni?"¹

A városi ipartanodai bizottság nem ok nélkül szetelt álláspontját összefoglalni, mivel február 5-én érkezett a városba gr. Zichy Jenő, az

Országos Iparosgyelet elnöke és Jágocsy Péterffy József miniszteri biztos, hogy a tanonciskola ügyében értekezletet tartsanak. Ezen az értekezleten az egri iparosság igen nagy számmal képviseltette magát. Előbb gr. Zichy szólt ideutazásuk céljáról, majd Jágocsy hozzászólása következett, amivel igen lehűtötte a kedélyeket. A városi honatyák meglehetősen hallgatták, hogy a kormány a tanoncképzés bevezetésére országsszerte 20.000 Ft-ot szán. Így hát jó lesz, ha a tervezett kiadásokat a minimálisra redukálják, hiszen Egernek a 20.000 Ft-ból nem juthat 3.000 Ft! Végül is a sok alkudozás után a szervezőbizottság elhatározta a tanonciskola megnyitását az 1883/84. tanévben, 2 előkészítő osztállyal, 2 első osztállyal és egy második osztállyal. "A bizottság az igazgatói tisztségre Derszib Rudolf községi elemi iskolai igazgatót nevezte ki.

Az első tantestület a következő személyekből állt:

Derszib Rudolf igazgató

Bánhidv Gyula és

Dienes József községi elemi iskolai tanítók

Fejér Béla

Felber Domonkos tanfelügyelő

Stankoczy Hugó

Szvidrony Bonifác hitoktatók

Kazay Sándor

Kohu József"²

Az Eger c. hetilap közölte a fontosabb tudnivalókat a beiratkozással kapcsolatban. Már minden elő volt készítve, csak még rajztanár nem volt, de végül is Kiss Lajos személyével ez is megoldódott. Végül is 1883. szeptember 17-én este 7 órakor nyitotta meg kapuit az egri városi ipartanoda a belvárosi iskolában. Az 5 osztályban 352 fiatal kezdte meg tanulmányait, hétköznap este és vasárnaponként. A város által kiküldött bizottság befejezte munkáját. Helyét ezután minden évben, majd később minden 3 évben egy újjáválasztott bizottság vette át.

Az igazgató a felsőbb utasítások figyelembevételével elkészítette a tantervet, amelyben nagy szerepet kap -- mai kifejezéssel -- a felzárkóztatás, hiszen az inasok többsége még írni, olvasni sem tudott. Ez a tanterv 1922-ig volt érvényben. Az 1886/87-es tanévben az intézetbe látogató miniszteri biztos így fogalmazott, "Az ifjúság ... legnagyobb részt

gyenge anyag. A nevelői karnak amely közreműködik oktatásukban, egész erejét össze kell szedni, hogy a tanításra fordított heti néhány óra után csak némi eredményt is felmutasson."³

Szót ejt a meglehetősen rossz tárgyi feltételekről is. "Gátló körülmény, hogy az iskolák nincsenek jól felszerelve. A szűkre szabott idő megkívánná a jól szervezett és alkalmazott szemléltető oktatást. Nincs ipari könyvtár, semmiféle szaklap, ráadásul a tanárok sohasem foglalkoztak ipari irodalommal."⁴

Az alispáni jelentés pedig a következőképpen vázolja a helyzetet: "Az iparos tanoncok törvényszerű oktatása Egerben és Gyöngyösön már előbb szerveztetett: különösen a megye székhelyén az oktatás alig hagy kívánni valót, amennyiben itt a város képesített rajztanítót alkalmazott, és a felszerelésről gondoskodott. Már főleg Gyöngyösön a rajztanítás nem mutat kielégítő eredményt, mert bár középfokú rajztanár van az iparosok oktatásával is megbízva, de a 263 iparos tanonc csak is vasárnap két csoportban 1 1/2 órán rajzol: sem felszerelés, sem rajzeszközökről nincs gondoskodva. Ily viszonyok közt a legkitűnőbb szakértő sem képes eredményt felmutatni."⁵

Némiképpen javult az oktatás tárgyi feltétele Egerben, amikor az 1891/92-es tanévben az iskola a Generális-féle épületbe költözött (Zalár út). Ezt az épületet a célnak megfelelően képezték ki. Itt már önálló rajztermet is berendeztek. A sok nehézség és hiányosság ellenére is fokozatos fejlődés figyelhető meg.

Az 1893/94. tanévben megtették az első lépést a szakirányú oktatás felé, és különválasztották a közismereti és a rajzcsoportokat. Sőt ekkor már nemcsak Egerben és Gyöngyösön volt iparostanonc iskola, hanem Hatvanban, Hevesen, Pásztón és Tiszafüreden is.

Az 1901/02. tanévben igen fontos kérdés volt az osztályok számának növelése, hiszen a tanoncok száma is fokozatosan nőtt, de sajnos a tanítás minősége még mindig keveset javult. "... a lefolyt tanévben úgy itt, mint a gyöngyösinél a rajzcsoportok jobban osztottak be, s hevesi és a tiszafüredi tanonciskolák azonban alig emelkednek felül az ismétlőiskolák színvonalán, habár előbbinek egyik tanfője a kassai rajztanfolyamot véggezvén, e részben már jövőben több eredmény várható, utóbbinak reorganizációja pedig az ottani polgári iskola küszöbön álló szervezése kapcsán

remélhető. A hatvani iparostanoncziskola a folyó tanév kezdetével a polgári iskolával hozatott szervesebb kapcsolatba, a gyöngyösinél pedig a rajzoktatás került üdvös reform alá, megosztalván általános és szakirányú oktatásra".⁶

Az iparos és kereskedő tanonciskolák sikeres működését nagymértékben hátráltatta az 1884. évi XVII. tc. azon hiánya, hogy a tanoncokat akkor is felszabadítják, ha a tanonciskolát elvégzik, sőt akkor is, ha csupán egy-két osztályát látogatták. Ez a törvény a kereskedőtanoncoknak még nagyobb kibúvót adott a rendszeres iskolalátogatás alól. Ugyanis őket mint gyakornokokat alkalmazták, és így el tudták kerülni az iskolát. Egyszóval ez a tc. nem kedvezett a tanonciskolák intenzívebb működésének, s azok maguk előtt a tanoncok előtt a legellenszevesebbek. "Pedig e részben igen jelentős szociális kérdés is fennforog, eltekintve attól, hogy az iparosok átlagos műveltségének alacsony foka nagyban hozzájárul a magyar ipar fejlődésének és elterjedésének sokszor panaszolt hiányaihoz. Hogy az ipartörvény revíziója fog-e ezeken a bajokon segíteni, bizonytalan, de már most is érezhető annak szüksége, hogy a tanoncok az iskolát megkedveljék, annak útján ismereteik bővítésére ösztönzést nyerjenek, de szükséges hogy a szövetkezés, az önszegélyezés eszméje már itt belőljük ol-tassék, hogy majdan az életben boldogulásukat ezen a téren is előmozdithassák."⁷ Ennek a gondolatnak a megvalósítása érdekében a királyi tanfelügyelő felvetette az iparostanoncok szövetségének és segélyalapjának eszméjét, és hogy köriratot intézett a tanonciskolák bizottságaihoz és tantestületeihez, majd kidolgozta mind a szövetség mind a segélyalap szabályzatát.

"A segélyalap szervezet igen egyszerű. A tanoncok iskolalátogatási könyvébe egy hozzákötött lap lesz, az ő takarékpénztáruk. Ha kapnak itt-ott valamit, abból félretehetnek, s betétjüket az iskola igazgatója kezeli takarékpénztárilag. Így nem fognak örökké cigarettázni és úton-útfélen kártyázni, vagy pénzre utcai játékot űzni. Segélypénztár az iparosiskolai bizottság kezelésében lesz, s annak gyarapításához az iparosok, ipar-testületek, a városok, a társadalom fognak hozzájárulni, kamatai pedig évente a legjobb előmenetelű és megaviseletű oly tanoncok között fog kiosztani, akik felszabadulnak, és az életbe lépnek ki. Így az iskola jótékony hatása érezhetően lesz kísérőjük életpályájukon."⁸ Az elképzelés

Egerben vált először valóra, már 1902-ben létrehozták a segélyalap szervezetet.

Az egri iparostanonciskola 1907. évi történetének egy igen örövendő mozzanata "tanonc-otthon" megalakulása. Ez a becses szociális intézmény az iskola kebelében már korábban létesült segélyező pénztárból fejlődött ki, és népszerű felolvasásával, gyarapodó könyvtárával, versenyszavalaival és nemesítő társasjátékaival csakhamar egyik jelentős tényezőjévé vált a mesterinasok művelődésének. Nagyszámú tagjai az Otthon életképességéről két színfeladás tartásával is bizonyosságot tettek, melyek erkölcsi és anyagi tekintetben egyaránt szépen sikerültek. A "Falu rossza" és a "József Egyiptomban" c. színművek előadásán megjelent nagy közönség igaz élvezettel gyönyörködött a tanoncok bátor és értelmes fellépésében. Az Otthon évi 400 korona államsegélyt is kapott: ebből és saját szerény jövedelméből fizették a házbért és szerezték a legszükségesebb bútorokat.⁹

Az Otthon 1911-ben már 100 taggal büszkélkedhetett; igazgatója ekkor Grónay Andor volt, aki 200 k tiszteletdíjban részesült. "Részint államsegélyből, részint egyes nagylelkű jótevők adományaiból, részint saját szerény jövedelméből fizeti a házbért, és szerezte be a legszükségesebb bútorait".¹⁰

A változások ellenére nem volt "túljelentkezős", még a beiratkozottak sem látogatták rendszeresen a foglalkozásokat. A vármegye királyi tanfelügyelője így jellemzi sorsukat: "Ütés, verés, koplálás és nehéz terhek húzása közt telik el a tanoncidő. Igen kevés idő jut a mesterségek megtanulására, a mester és a család kiszolgálása miatt. Az önképzésre és a nemesebb érzelmek fejlesztésére pedig nem jut semmi. Az iparostanoncnak még az iskola is ellensége. Esténként azt is látogatnia kell, pedig a tanulás kétszeresen is nehéz annak, aki nem érzi annak szükségességét, ha aztán felszabadul akkor van csak igazán kidobva az élet küzdőterére. Segéddé lesz, de nincsen se szerződése, se pénze, de még tisztességes ruhája sincs... Jórészüik elzüllik, elpusztul." E rossz körülmények ellenére volt erejük bizonyítani, hogy sok érték van bennük. Ennek a bizonyításnak egyik fajtája az évenként megrendezett kiállítás az inasok munkáiból. Külön színt jelentett a tanoncképzésben a Mennert Etelka által vezetett női tanoncképzés, mely a V. K. M. engedélyével és állami támogatásával működött.

dött. Bár 1888-ban Gyöngyösön is megindult 18 fővel a női tanoncokképzés, itt a mesternő eltávozásával 1 év után megszűnt.

A tanoncok a sok változás ellenére nagyon nehéz helyzetben voltak. A helyzetük könnyítésére és tanulási körülményeik javításának érdekében a megyei és országos bizottságok számos intézkedést, rendelet hoztak. Ilyen volt pl., hogy az 1903/04-es tanévben már bevezették a nappali oktatást. Azonban látni kell, hogy a hozott intézkedések nem változtatták meg gyökereiben ezt az oktatási formát. 1914-ben pedig még ezt a parányi fejlődést is megállította a nagy világégés, az I. világháború kirobbanása.

A tanonciskola másik típusa az alsófokú kereskedelmi iskola. Ezt az intézményt az 1885/86. tanévben szervezték meg Egerben. Az iskola egy osztályból állt, melybe 43 kereskedőtanuló járt, akiket 3 óra-adó tanár által részesítettek heti 7 órán át oktatásban. Az 1886. évi alispáni jelentés szerint az első évfolyam eredménye minden tekintetben kifogástalan volt. Az iskola költségeit városi tandíj címén az illető kereskedők viselték. Később az igényeknek megfelelően Gyöngyösön is szerveztek egy ilyen típusú iskolát.

Nem szükséges hangsúlyozni, hogy csak az iskola típusa különbözött, az abban járóknak ugyanolyan nyomorúságos volt a helyzetük, mint iparos társaiknak. A vármegyei bizottság által lefolytatott vizsgálat szerint az iparos és kereskedő tanonciskolák működését nagymértékben hátráltatta az 1884. évi XVII. tc. A feltételek szinte egyáltalán nem voltak biztosítva, hiszen az alispáni jelentések évről-évre kiemelik, hogy "ezen iskolák a szervezetnek megfelelő módon vannak berendezve, de máig is nélkülözik az áruismeret gyűjteményt, amelynek jegyzéke megállapításáért ismételtlen tett felterjesztése eredménytelen maradt."¹¹

A két iskolatípus gyökeres átalakítása a felszabadulás után történt meg, hiszen az ország vezetői megértették, fejlett társadalom és ipar egy országban akkor létezik, ha jól képzett munkások sokasága dolgozik a különböző iparágakban.

Jegyzetek

1. 100 éves az egri Ipari Szakmunkásképzés Intézete. Eger, 1983.
2. U. o.
3. Tanfelügyelő jelentés Heves vármegye közoktatásügyi helyzetéről.
Eger, 1887.
4. U. o.
5. Alispáni jelentés Heves megye 1889. évi állapotáról, Eger, 1890.
6. Alispáni jelentés Heves megye 1901. évi állapotáról, Eger, 1902.
7. U. o.
8. U. o.
9. Alispáni jelentés Heves megye 1907. évi állapotáról, Eger, 1908.
10. Alispáni jelentés Heves megye 1911. évi állapotáról, Eger, 1912.
11. Alispáni jelentés Heves megye 1912. évi állapotáról, Eger, 1913.

Resümee: (Beitrag zur Geschichte der Gewerbe-und Handelslehrlingsfachschule in Eger während des Dualismus)

Nach dem Skizzieren der Vorausgehenden gibt die anwesende Arbeit eine Einsichtnahme in die Geschichte der Gewerbelehrlingsbildung im Dualismus in Eger. Nach der Bekanntmachung der auf das Thema bezüglichen unterrichtspolitischen Entscheidungen und Gesetze in der geprüften Epoche kommen das Skizzieren und die kritische Analyse der örtlichen Praxis an die Reihe. Die Forschung beschäftigt sich herausgehoben mit der Geschichte der Lehrlingsfachschule, die im Jahre 1883 unter der Leitung von Rudolf Derszib zu wirken begann, überblickend die subjektiven und objektiven Bedingungen des dortigen Unterrichtes. Die Wirkung dieser Schule war nicht angestört, in erster Reihe wegen der Mangelhaftigkeit des XVIII. Gesetzartikels vom Jahre 1844. Nachdrücklich erwähnender Fortschritt war erst im Jahre 1907, als man das Lehrlingsheim wie eine wichtige soziale Einrichtung verwirklicht hat. Als letzte Folgerung kann man sagen, daß die Lehrlingsbildung in der Zeit des Dualismus auch in der wichtigsten Stadt unseres Komitats mit Schwierigkeiten belastet war, und so verrichtete sie ihre aufgabe nur auf sehr niedrigem Wirkungsgrad.

CHAPTER 1

The first chapter of the book is devoted to the study of the

properties of the function $f(x) = \frac{1}{x}$ for $x > 0$. The function is defined on the interval $(0, \infty)$ and is continuous on this interval. The function is strictly decreasing and has a horizontal asymptote at $y = 0$ and a vertical asymptote at $x = 0$.

The function $f(x) = \frac{1}{x}$ is a hyperbola with its center at the origin. The graph of the function is shown in Figure 1.1. The function is symmetric with respect to the origin, i.e., $f(-x) = -f(x)$.

The function $f(x) = \frac{1}{x}$ is a continuous function on the interval $(0, \infty)$. The function is strictly decreasing and has a horizontal asymptote at $y = 0$ and a vertical asymptote at $x = 0$.

The function $f(x) = \frac{1}{x}$ is a continuous function on the interval $(0, \infty)$. The function is strictly decreasing and has a horizontal asymptote at $y = 0$ and a vertical asymptote at $x = 0$.

The function $f(x) = \frac{1}{x}$ is a continuous function on the interval $(0, \infty)$. The function is strictly decreasing and has a horizontal asymptote at $y = 0$ and a vertical asymptote at $x = 0$.

The function $f(x) = \frac{1}{x}$ is a continuous function on the interval $(0, \infty)$. The function is strictly decreasing and has a horizontal asymptote at $y = 0$ and a vertical asymptote at $x = 0$.

The function $f(x) = \frac{1}{x}$ is a continuous function on the interval $(0, \infty)$. The function is strictly decreasing and has a horizontal asymptote at $y = 0$ and a vertical asymptote at $x = 0$.

The function $f(x) = \frac{1}{x}$ is a continuous function on the interval $(0, \infty)$. The function is strictly decreasing and has a horizontal asymptote at $y = 0$ and a vertical asymptote at $x = 0$.

The function $f(x) = \frac{1}{x}$ is a continuous function on the interval $(0, \infty)$. The function is strictly decreasing and has a horizontal asymptote at $y = 0$ and a vertical asymptote at $x = 0$.

The function $f(x) = \frac{1}{x}$ is a continuous function on the interval $(0, \infty)$. The function is strictly decreasing and has a horizontal asymptote at $y = 0$ and a vertical asymptote at $x = 0$.

The function $f(x) = \frac{1}{x}$ is a continuous function on the interval $(0, \infty)$. The function is strictly decreasing and has a horizontal asymptote at $y = 0$ and a vertical asymptote at $x = 0$.

The function $f(x) = \frac{1}{x}$ is a continuous function on the interval $(0, \infty)$. The function is strictly decreasing and has a horizontal asymptote at $y = 0$ and a vertical asymptote at $x = 0$.

KOZÁRI JÓZSEF

FILOXÉRAVÉSZ AZ EGERI BORVIDÉKEN

A vonatkozó gazdaságföldrajzi és szőlészeti irodalom szerint egeri borvidéken a Bükk hegység lejtőin virágzó szőlőkultúrát kell értenünk. Közigazgatásilag ez a vidék a múlt század második felében Eger városát, valamint Andornak és Kistállya (ma Andornaktálya), Bakta (ma Egerbakta), Deménd (ma Demjén), Egerszalók, Felnémet, Felsőtárkány, Kerecsend, Maklár, Nagytálya, Noszvaj, Ostoros, Szólát (ma Egerszólát) és Szomolya községeket jelentette.¹

A felsorolt községek határai az 1883. évi kataszteri felmérés adatai szerint 68.185 katasztrális holdat foglaltak magukba,² és 37.853 léleknek szolgáltak lakóhelyül.³ A 409,1 négyzetkilométert kitevő borvidék népsűrűsége tehát 93 fő volt négyzetkilométerenként, ami messze meghaladta az országos átlagot.⁴ A területből 25.580 kat. hold esett a szántókra, 1331 kat. hold a kertekre, 3582 kat. hold a rétekre, 11.028 kat. hold a legelőkre és 20.921 kat. hold az erdőkre.⁵

A bennünket közelebbről és érdeklő szőlők területe vidékünkön 6467 kat. hold volt, vagyis a mezőgazdaságilag hasznosított területek 9,6 %-át tette ki.⁶ Ugyanebben az időben a mezőgazdaságilag hasznosított terület kataszteri tiszta jövedelme 240.118 forintba rúgott, melynek 31 %-át, azaz 74.396 forintot a szőlőművelés szolgáltatott, amely így messze megelőzte a kertekből, rétekből, legelőkől és erdőkből származó jövedelmeket, s csak a szántók 97.204 forintos hozadéka szorította a második helyre.⁷

Vizsgált korszakunkban a legnagyobb szőlőtermelő 3843 kat. holdjával Eger városa volt. Egmaga nagyobb szőlőterülettel rendelkezett, mint a borvidékhez tartozó községek összesen. A második helyen 493 kat. holdjával Ostoros, a harmadik helyen 301 holdjával Noszvaj állott. A többi községekben 100 és 22 kat. hold között ingadozott a szőlőterületek nagysága. Ezek sorából csupán Andornak ugrott ki 270 kat. holdas szőlőültetvé-

nyeivel, míg Deménden, Egerszalókon és Felsőtárkányban a 100 kat. holdat sem érte el a szőlőterület.⁸

Mit ismeretes, az egri borvidéken a filoxera fellépését megelőző időben már sok évszázados szőlő- és borkultúra virágzott, melynek kialakulását nem kis mértékben segítették elő a kedvező talajviszonyok. A túlnyomórészt riolittufára települt kavicsos agyagból, illetve mészkőközetre rakódott pannonagyagból összetevődő talaj különösképp kedvez a szőlőnek, ráadásul a könnyen vájható riolittufa szinte kénytelen magát a pincekészítéshez.⁹ A jó talajviszonyok nem kevésbé kedvező éghajlattal párosultak. A napsütéses órák száma évi átlagban meghaladja az 1800-at, sőt időnként a 2000-et is,¹⁰ ugyanakkor a napsugarak beesési szöge is ideálisnak mondható. A kedvező természeti feltételek azonban csak az itt élők szorgalmas és kitartó munkájával, valamint szakértelmével párosulva hozhatták létre Magyarország egyik legjelesebb történelmi borvidékét. Az egriekről és a környező községekben lakókról a múlt században többen is leírták, hogy "különösen tiszta, ügyes és jó szőlőmunkások".¹¹

A filoxeravész megelőző időben Egerben, s így valószínűleg az egész borvidéken is az úgynevezett "soros művelés" volt elterjedve, vagyis a hegyek lába felé futó szőlősorokat ún. barázdákkal osztották hasábokra, amelyeket 6--10 ölenként (11--18 méterenként) kereszt irányú barázdák osztottak meg. A hosszanti irányba futó barázdák gyalogutaknak, illetve "vízjárók gyanánt is" szolgáltak. Közülük azokat, amelyek két szomszédos birtokot választottak el "közös borozdáknak" nevezték. A keresztbe futó barázdák szerepe a sorok között leszivárgó víz elvezetése volt a hosszanti, illetve kereszt irányú barázdák találkozásánál ásott ún. "sánk-gödörbe". A sánkfógó gödör körülbelül két méter széles és másfél méter mély verem volt, melynek az volt a feladata, hogy a szőlők közül lefolyó vizet hordalékától megszabadítsa. A lefolyó víz lerakta a magával sodort iszapot a gödörbe, majd megtöltve azt szabadon, de immár megszűrve folyt tovább a barázda legalján lévő ún. nagy sánk gödörbe, ahonnan teljesen megszűrve került ki. Az így nyert iszapot talajjavításra, illetve szőlőültetésnél táptalaj gyanánt használták.¹²

A borvidék szőlőbirtokai azonban nemcsak szőlőültetvényekből álltak, hanem az ún. szőlőaljból is. A szőlőalj elsősorban a laposabb területeken volt megtalálható, és veteményesként, gyümölcsüsként, esetenként szántó-

ként vagy kaszálóként hasznosított területet jelentett. "Az ily földek, rétek, parlagok, egyszóval szőlőaljak szerteszéjjel a szőlők között oly nagy számmal vannak, hogy bízvást állíthatni, miszerint a fentnevezett szőlőhelyek negyede nem szőlő termő, hanem vagy tiszta rét fákkal vagy fák nélkül, vagy pedig búza, árpa, kukorica, burgonya stb. föld szinte gyümölcsfákkal, vagy azok nélkül".¹³

Minden szőlőbirtokon megtalálhatóak voltak az ún. gunyhók. A gunyhó nem a bor tárolására vagy a szüretelés céljaira szolgált, hanem az időjárás viszontagságai ellen nyújtott védelmet, és a szedőkádat is annak védelmében állították fel, ha esős időben folyt a szüret.

A filoxeravészt megelőző időkben divó szőlőfajtákról egy korabeli forrás a következőképpen tájékoztat: "Az egri szőlőfajtát ami illeti, régente azok főleg fehér fajokból állhattak, jelenleg majdhogyan kizárólag csak fekete fajok műveltetnek, ezek közül legnevezetesebb az úgynevezett lúdtalpú".¹⁴

Ez, a levelének alakjáról elnevezett szőlőfajta a kék kadarka egyik változata, amely az egykori források tanúsága szerint a legtöbb szőlőt adta Egerben és környékén, sőt jobb években még aszút is szüretelhettek tőkéiről.¹⁵ A lúdtalpú mellett elterjedt fajok voltak még a kadarka kerek levelű, illetve keresztes levelű változatai is. E három fajt az egri kapás hortomú szőlőnek, még az összes többi abajdosnak nevezték.¹⁶

Ami a szőlők metszési módját illeti, a múlt század közepén Eger környékén az ún. kopaszfej művelés divott. Ez azt jelentette, hogy a szőlőket oly módon metszették, hogy azok alacsony tőkét növecszenek. Az ilyen tőkék mellé nem kell karó, s így a gazdák jelentős költséget takaríthatnak meg. Karót csak a fiatal tőkék mellé állítottak, vagy ha a szőlőmunkák során sérülés vagy kivágás; esetenként a termés súlya miatt kioldás fenyegette a növényt.¹⁷

A fentebb ismertetett szőlővagyon 70 %-a, az abból származó kataszteri tiszta jövedelemnek pedig 71 %-a egri illetőségű birtokosok kezén volt, akik városuk területein túl, még Andornakon, Baktán, Demjénben, Felnémeten, Felsőtárkányban, Kerecsenden, Kistályán, Ostoroson, Szalókon és Szoláton is rendelkeztek kisebb-nagyobb szőlőparcellákkal. Természetesnek mondható tehát, hogy a szőlészet és borászat fejlesztésében ők voltak a borvidék lakosai közül leginkább érdekelték. Ennek tudható be,

hogy az Egerben megjelenő lapok élénk figyelemmel kísérték a szőlőtermelés helyi, hazai és külföldi alakulását.

1871. augusztus 3-án az Eger című hetilap egy érdekes és a magyar bortermelők számára fontos cikket közölt a magyar bortermelők új lehetőségeiről. "Észak-Németországban -- írja a cikk -- eddig a magyar borokat ott különösen azon okból nem lehetett meghonosítani, mert a lakosság a francia borokhoz szokott. Miután jelenleg Franciaország belviszonyai következtében az ott megszokott bordeauxi bor a megkívánt mennyiségben nem szállíttatik, részint pedig a német lakosság jelenleg idegenkedéssel viseltetik a francia termény iránt, az idő igen kedvezőnek látszik... a magyar borok számára."¹⁸ A porosz-francia háború által előidézett kedvező piaci lehetőségeket tovább szélesítette a Franciaország szőlőit pusztító filoxera. Az Amerikából behucolt szőlőgyökértetű a szőlők elpusztításával 2000 millió frank kárt okozott a francia nemzetgazdaságnak, vagyis felért egy újabb háborús csapással.¹⁹ A francia szőlők pusztulásából fakadó lehetőségeket a fentebb már említett lap a következőképpen kommentálta: "Mint tudjuk, Franciaország bortermelő képességét a phylloxera egyharmadára szállította le, legnagyobb bortermelő vidékei elpusztultak, s Európa minden országa Magyarország felé tekint, s várja, hogy óriási borfogyasztási szükséglete igényeinek képesek vagyunk-e megfelelni. Csak a borunk az, mellyel ma verseny nélkül állunk, mióta Franciaország nem képes ellátni Európa szükségleteit. E nemből tehát úgy az európai borfogyasztás, mint a saját termelői érdekből: sürgős és nagyszabású teendőkre vagyunk utalva, hacsak az élehetlenség sorsára jutni nem akarunk."²⁰

A filoxera azonban nemcsak kedvező piaci lehetőségeket jelentett az egri borvidék lakosainak, hanem súlyos fenyegetést is egyben, hiszen hatalmas ellenszere nem lévén, rohamosan terjedt, s katasztrófális pusztításával végromlásba sodorta Európa szőlőkultúráját. 1875-től a magyarországi szőlőkben is megkezdte vészterhes tevékenységét, és 1880-ban már az egri borvidék tőszomszédságában lévő Borsod vármegye szőlőit pusztította.

A borvidék lakosságára tehát kettős feladat várt. Egyrészt a szőlőtermelés és a borászat fejlesztésével megfelelni az új lehetőségeknek, másrészt megbízható védelmet létrehozni a kártevő ellen.

Az 1880-as évben mindkét probléma megoldására igyekeztek hathatós intéz-

kedést hozni.

1880 szeptemberében az Egri Szőlészeti és Borászati Egylet igazgatósága felkérte a külföldi tanulmányútról éppen hazatérő jeles természetudóst, Hermann Ottót, hogy külföldi tapasztalatairól tájékoztassa az érdeklődő szőlőbirtokosokat, és vizsgálja meg az Eger környéki szőlőhegyeket. A neves szakember -- akit a filoxéra és az azzal kapcsolatos tennivalók tanulmányozására kért fel és küldött nyugat-európai körútra a magyar kormányzat -- 1880. szeptember 11-én délután érkezett Egerbe, és a város vezetőitől kísérve még aznap vizsgálat alá vette a szőlőhegyeket. Különösen azokat az ültetvényeket vizsgálta meg közelebbről, ahol a birtokosok bejelentése szerint külföldről hozott vesszők voltak. A határjárás eredményeképpen megállapítást nyert, hogy Eger határa mentes a filoxerától. A szőlőhegyek vizsgálatát másnap délelőtt az egri Lyceum dísztermében az egri és a környébeli gazdák által nagy érdeklődéssel kísért előadás követte, melyen a város vendége beszámolt a tanulmányútja során szerzett tapasztalatokról.

Előadásának első részében a veszély nagyságát ismertette, s mondanivalóját Franciaország példájával igazolta. Elmondta, hogy a franciák kezdetben értetlenül álltak szőlőik pusztulását látva, de annak katasztrofális méretei gyors cselekvésre serkentették őket. A vizsgálatok eredményeképpen egy Planchon nevű tanár felfedezte, hogy a szőlő elhalását egy szabad szemmel alig látható, tojássárga színű rovar okozza, amely "a szőlő gyökerét roppant mennyiségben lepi el, s azokból az éltető nedvet kiszíván, a szőlő lassan halálát idézi elő." Az élősködő elpusztítására hathatós eszközt azonban a felajánlott összesen 500.000 frank jutalom ellenére sem sikerült felfedezni. A pusztításnak a fertőzött szőlők irtásával és szénkénegezéssel próbáltak gátat vetni -- kevés sikerrel. A jelenlévőknek -- minthogy Eger még mentes volt a filoxerától -- azt tanácsolta, hogy a szőlővessző kereskedelem teljes eltiltásával védekezzenek a fertőzés ellen. Ugyanakkor arra is felhívta a figyelmet, hogy sajnos még a legszigorúbb intézkedések sem nyújtanak teljes biztonságot a filoxéra ellen, így haladéktalanul kísérletekbe kell fogni, hogy a kártevőnek ellenálló fajokat hozzanak létre. Javasolta a kadarka magról való szaporítását és az így nyert alany élettanának megfigyelését, valamint a kadarka zöldoltását filoxérára immunis amerikai gyökerekbe.²¹

A filoxéra elleni védekezés módjainak megismerése mellett a borászati szakismeretek tökéletesítése is foglalkoztatta az Eger környéki gazdákat. Ennek tudható be, hogy Herman Ottó előadását követően rövidesen mintaszüretet rendeztek Egerben. Az 1880. október 6-a és 9-e között lezajlott eseményen Gyürky Antal miniszteri biztos, a kor ismert borásza ismertette a legkorszerűbb módszereket Imre Miklós megyei főügyész e célra átengedett szőlőbirtokán. Szólt a megjelent gazdáknak a szüret idejének helyes megválasztásáról, a szőlő érettségének megállapítási módjairól és a szüreti előkészületek korszerű módszereiről is. Felhívta a figyelmet a fürtök megválogatásának szükségességére és az erjesztés fontosságára, ami meghatározó a bor minőségét illetően. Tekintettel a külföldnek a sötétlőrös borok iránti igényére, arról is tájékoztatta az egybegyűlteket, hogy hogyan lehet a bort idegen anyag nélkül megfelelő színűre festeni.²²

A külföldi piac megnyílásából fakadó lehetőségek azonban nem sokáig kecsegtették az egri borvidék szőlősgazdáit, mert 1883-ban az ő vidékükön is megjelent a filoxéra. Hogy a megelőző intézkedések nem voltak elég szigorúak, vagy valóban nem volt semmi ellenszer a filoxéra megfékezésére, ma már nem tudhatjuk, de tény, hogy 1883-ban Felsőtárkány község határában filoxéra által lepott szőlőket fedeztek fel, s a fertőzés rövidesen tovaterjedt. 1886-ban Egerben és Szomolyán állapították meg a filoxéra jelenlétét, két évvel később pedig már a borvidék összes községében pusztított.²³ Különösen érzékenyen érintette a lakosságot, hogy a legjobb minőségű szőlőterületeken volt a legnagyobb mérvű a pusztulás.²⁴

1889. március 11 és 24-e között Egerben tanfolyamot indítottak a filoxéra elleni védekező eljárások megismertetése és begyakoroltatása céljából,²⁵ a pusztítás azonban oly mértékeket öltött, hogy a termés példátlanul silány lett.²⁶

1890 tavaszán egy új védekező eljárást is kipróbáltak Egerben. Az új módszer lényege, a filoxéra táplálékát, a növényi nedvet kell mérgezni. A mérget kárból, kén, foszforsav, szalmiák, terpentín és metilalkohol keverékéből állt, melyet a gyökérnyakba fúrt 6--8 mm mély lyukba injekcióztak be, majd faviasszal betapasztottak. Hogy a kártevő elpusztult-e a méregtől, azt nem tudjuk, sajnos a növény az igen.²⁷

Az alispáni jelentések szerint 1890-ben a szőlőtermés a filoxéra következtében teljesen tönkrement, 1891-ben pedig jóformán megszűnt a sző-

lőtermelés a történelmi borvidék területén.²⁸

A pusztítás mértékéről az 1895-ös mezőgazdasági statisztika adatai festenek megdöbbentő képet. A filoxéra megjelenése után 14 évvel a borvidék 6.467 kat. hold szőlőjéből 6.104 hold, azaz 94 % elpusztult. A megmaradt 363 hold szőlő az összterület 73.795 kat. holdjának csak 0,5 %-át tette ki, szemben az 1883-as csaknem 10 %-os aránnyal. Teljesen megsemmisültek a szőlők Deménd, Felnémet, Felsőlátkány, Egerszalók, Nagytálya, Szólát és Ostoros községek határaitban. Ebben az időben a legnagyobb szőlőterülettel rendelkező község Noszvaj volt 31 holdjával. Andornakon 5, Kerecsenden, Kistályán és Makláron 2-2, Baktán pedig 1 hold beültetett szőlőterület akadt.²⁹

A szőlőpusztulás Eger városát sújtotta a legérzékenyebben, hiszen az ő kezükön volt a borvidék szőlőinek 70 %-a. Így őket nemcsak a város határában elpusztult 3.253 hold szőlő veszendőbe menetele sújtotta, hanem a borvidék többi községében végbement szőlőpusztulás is.

Ha a veszteséget az őt megközelítő nagyságában kívánjuk szemügyre venni, akkor szükségesnek látszik a kor egyik helyi historikusának adatai alapján néhány számítást elvégezni. Ha egy hold szőlő átlagos értékét 1000 Ft-nak vesszük, akkor a veszteség 6.467.000 forintra rúg. De ez csak a szőlőültetvények értéke. Ekkora érték ment tehát veszendőbe a szőlőültetvények pusztulásával. Figyelemre méltó a terméskiesés mértéke is. Egy hold szőlő egy évi bruttójövedelme ugyanis átlagosan 20 hl., ami a borvidék viszonylatában évi 120.000 ht-t tesz. Ha hektoliterenként átlag 15 forint piaci árat vesszük, akkor ez az érték 1.940.000 forintra rúg; ez a filoxéra által csaknem teljesen semmivé lett. Szőlőművelésről az egri történelmi borvidéken 1895-től úgyszólván nem beszélhetünk, tehát a szőlőből származó jövedelem csaknem teljesen megszűnt. A szőlőterületek más művelési ágakká való átalakítása viszont korántsem hajtott olyan hasznát. Más termelési ág bruttó jövedelme ezen a vidéken holdanként 36 Ft 28 krajcár volt, így tehát csak 234.622 forint 76 krajcár tisztajövedelmi értékre tehetett szert az addig bortermelő birtokos, ami valójában 1.704.477 Ft és 24 krajcár jövedelemcsökkenést jelentett.

A nagy jövedelemcsökkenés mellett figyelembe kell vennünk a munkaerőigény rohamos csökkenését is, amely a birtokkal nem rendelkező szőlő munkásokat, az ún. "kapás népség"-et sújtotta elsősorban. Minthogy egy

napi munkával 100 négyszögöl szőlő munkáit lehetett elvégezni, egy hold egyszeri megmunkálására 8 napszám volt szükséges. Ez a borvidék szőlőterületeire vetítve 51.736 napszámot tett. Ez azonban csak egyszeri munkához volt elegendő. A szőlőmunkálatok (nyitás fedés, metszés, kötözés, háromszori kapálás stb.) egy holdon 50 napszámot vettek igénybe. Így az egész borvidék szőlőterületeinek teljes megművelése 323.350 napos napszámot biztosított. Ennek pénzbeli értékét a következőképpen állapíthatjuk meg: 1 napszám pénzbeli értéke átlag 80 krajcár, tehát az egész borvidék szőlőnapszám-szükséglete 258.680 forintot tett. Így a szőlőpusztulás következtében 244.160 forint napszám maradt kifizetetlen, hiszen a megmaradt 363 kat. hold megműveléséhez csak 18.150 napszám, illetve 14.520 forint volt szükséges.³⁰

A mélypontot az 1895--1897 közötti évek jelentették, melyet a századfordulón az újratelepítés követett, amely megmentette az egri szőlőművelés hagyományait. A filoxera nyomán előállt roppant arányú terméskiesés a tulajdonosok bevételeit, a forgatható tőkét, a munkálatok kiesése pedig a tájegység szegény néprétegeit, vagyis a filoxera a környék gazdaságát és társadalmát egyaránt igen nagymértékben sújtotta. Azt is mondhatnánk, hogy a fejlődést csaknem egy évszázaddal vetette vissza a filoxera által véghezvitt pusztítás.

Jegyzetek

1. Markos György: Magyarország Gazdasági földrajza. Bp., 1962. 383., Radó Sándor: Magyarország földrajza. Bp., 1963. 253. A borvidékhez tartozó községek felsorolása a Mezőgazdasági Lexikon I. Bp., 1958. 273. alapján. Megjegyzendő, hogy korábban egri borvidéken ennél jóval nagyobb területet értettek. Ld. erre Veress István egri szőlészeti felügyelő század elejéről származó meghatározását a Heves vármegye gazdasági viszonyai c. dolgozatban. (Magyarország vármegyéi és városai, Heves vármegye. Szerk.: Borovszky Samu. Bp., é. n. 247.)
2. A Magyar Korona országainak kataszteri felmérése II. Bp., 1883. 2--13.

3. A Magyar Korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei. II. Bp., 1882. 75., 110., 112., 113.
4. Keleti Károly: Hazánk és népe a közgazdaság és a társadalmi statisztika szempontjából. Buda-Pest, 1873. 35--39.
5. Lásd a 3. sz. jegyzetnél idézett forrást.
6. U. o.
7. U. o.
8. U. o.
9. Radó Sándor szerk.: Magyarország gazdasági földrajza. Bp., 1963. 253.
10. Tanás László aspiráns: A korszerű nagyüzemi szőlőtelepítés néhány gazdasági kérdése Heves megyében. Kandidátusi értekezés, kézirat.
11. Galgóczi Károly: Magyarország-, a Szerbvajdaság, s Temesi bánság mezőgazdasági statisztikája. Pest, 1855., 291.
12. Martonffy Károly: Eger szőlőgazdászata. Lásd: Magyarország és Erdély képekben IV. Szerk.: Kubinyi Ferenc--Vahot Imre. Pest, 1853. 63.
13. Lihoméri: Eger földészete és gyümölcsészete. Lásd: Magyarország és Erdély képekben. IV. Szerk.: Kubinyi Ferenc és Vahot Imre. Pest, 1853. 32.
14. Lásd a 12. jegyzetnél idézett forrást 61. Az egri szőlőfajok ismertetését; lásd még: Borovszky Samu (Szerk.): Magyarország vármegyéi és városai, Heves Vármegye. Bp., é. n., 253. és Soupár István: Az egri vörösbor termelésének múltjából, az egri bikavér kialakulása. Agrár-történeti Szemle XXIII., évf. (1981) 1--2. sz. 104--132.
15. Martonffy: Eger szőlőgazdászata. 61.
16. U. o. 64.
17. U. o.
18. Eger politikai és vegyes tartalmú heti lap (továbbiakban: Eger) IX. évf. 31. sz. 247.
19. Fehér Piroska: Szőlő- és borgazdaságunk történetének alapjai. Bp., 1970.
20. Eger XIX. évf. 1. sz. 3.
21. Eger XIX. évf. 38. sz. 300.
22. Eger XIX. évf. 49. sz. 390.
23. Alispáni jelentés Heves megye 1886. évi állapotáról. 48. (Továbbiakban: AJH) és AJH 1888. 47., valamint Eger XXV. évf. 23. sz. 182.

24. AJH 1887. 62.
25. Eger XXVIII. évf. 31. sz. 247. és Eger XXVIII. évf. 46. sz. 368.
26. AJH 1889. 47.
27. Eger és vidéke VII. 17. sz.
28. AJH 1891. 44.
29. A Magyar Korona országainak mezőgazdasági statisztikája 1895 első rész Bp., 1897. 286., 290., 338.
30. Szederkényi: Heves vármegye története, Eger, 1893. 474--476.

Resümee: (Filoxerengafahr in Erlauer Gegend)

Die Aufgabe gibt Angaben mit Vermessung der von Filoxeren angerichteten Verwüstung zu einer kurzen aber tragischeren Epoche einer der mit großer Vergangenheit besitzenden und berühmten historischen Weingegenden, mit der an den Abhängen von Bükk-Gebirgen blühenden Erlauer Weinkultur.

Sie bestätigt mit richtigen Angaben die bisher unbekannte Tatsache, daß Weinkultur im Leben der Bewohner der Weingegend bedeutungsvoll war, bald macht sie die klimatische und naturgeographische Umwelt bekannt, die die historische Weinkultur geschaffen hat. Sie stellt ausführlich die in Weingegend angewandten Verfahren und Gewohnheiten der Weinkultur dar, sie schreibt über Berichte der örtlichen Zeitungen in Beziehung mit den Filoxeren und über die Bestrebungen, die gegen die Einschleppung des Schädlinges gemacht hat.

Nach der Bekanntmachung des Weinvermögens und des davon abstammenden Einkommens vermißt sie mit Hilfe der gleichzeitigen Statistiken die von Filoxeren angerichtete Wüstung, von dem Wertsinken des bodens durch den Fruchtausfall bis das schnelle Sinken des Arbeitsanspruches.

FEKETÉNÉ CSELÉNYI ZSUZSANNA

A MAGYAR NEMZETI FÜGGETLENSÉGI PÁRT MEGALKALAKULÁSA ÉS MŰKÖDÉSE

Az a politikai csoportosulás, amelyet a "fajvédő eszmék" fogtak össze 1919-től, sorozatos kísérletek után pártalakítással határozta el magát.

A szervezkedési próbálkozásoknak az eredményeként 1924. október 19-én Kecskeméten az ÉME (Ébredő Magyarok Egyesülete) által rendezett nagygyűlésen a fajvédő nemzetgyűlési képviselők bejelentették, hogy országos politikai pártot alakítanak, Magyar Nemzeti Függetlenségi Párt (röviden Fajvédő Párt) néven.

A párt programja október 1-jei a Szózat című lapban jelent meg. A program hangzatos hosszú és bombázos mondatokban megfogalmazott céljainak nem sok köze volt a gazdasági-társadalmi valósághoz. "... a keresztény vallás örökletű erkölcsének és szellemének, a fajtestvéri kötelezettségeknek megszilárdításával, a magyart a magyartól elválasztó osztályellentétek tudatos lerombolásával: minden javuknak a szigorúan védett magántulajdon elve alapján, de az egyetemes nemzeti és faji érdekek szerint való arányos és igazságos megosztását, ..." - tehát az osztálytársadalom keretei között szeretné az osztályellentéteket megszüntetni.¹ Rövidesen elkészült a szervezeti szabályzat is.² Az alakuló ülésre 1924. november 13-án IV., Irányi utca 21--23. sz. alatti helyiségben került sor. "Megjelentek elhatározták -- olvashatjuk --, hogy a kecskeméti népgyűlésen megszerkesztett és nyomtatásban is megjelent fajvédő kiáltvány értelmében megalakítják a MNFP (Fajvédők) név alatt az országos pártot. Előökké és pártvezérré megválasztják Gömbös Gyula nemzetgyűlési képviselő, nyugalmazott államtitkárt, aki a pártot irányítja és kifelé képviseli".³ A polgári ellenzék tiltakozott. A Magyarország c. lap a bajok okát abban látta, hogy Gömbös ugyan néhány emberrel kiment a kormánypártból, de a politikája ott maradt.⁴ Az Est megállapította, hogy míg Bethlen a parlamentben a fajvédők ellen hadakozott, addig az országban a fajvédő politikát

engedte érvényesülni.⁵ A Fajvédő Párt karöltve az ÉME-vel széleskörű vidéki szervezésbe fogott. A Szózat október 29-i száma az ébredő gondolat térhódításáról tudósított a diósgyőri és perecesi munkások között, a november 4-i szám a hatvani nagygyűlésről számolt be, Gömbös, Ulain, Zsirkay beszédeiről. Fő témájuk: "A magyar faj érvényesülésétől függ a nemzet sorsa". Jászberény, majd Nagykanizsa a következő állomás. Ezeken a helyeken elmondott beszédekben kifejtették, hogy a kormány keresztény jelszavak fedezete alatt "zsidó politikát" csinál. Nem is lehet ez másként, fejtegették, hiszen a kormány tagjai rokonságban vannak a zsidósággal.⁶ A megüresedett miskolci 2. választókerület mandátumát jelöltjüknek, Borbély Macky Emilnek próbálták megszerezni. De hiába a Keresztény Gazdasági és a Keresztényszocialista Párt és még más számos fajvédő érzelmű küldött lelkes támogatása,⁷ a mandátumot a kormány jelöltje nyerte el.⁸ Közben a "magyar feltámadás harcosai, a szétszórta kiűzöttek otthonhoz jutottak." Az Irányi utca 21. szám alatt történt az "új táborverés". A segítő csapatok, a Keresztény Nemzeti Gazdasági Párt tagjai, Wolffók is megjelentek válaszként a demokrata blokk megalakulására, akik a fővárosi választásokra készültek. A fajvédők és a Keresztény Nemzeti Gazdasági Párt vezetői megegyezése alapján a budapesti Városházára csak keresztény pártiak vonulhatnak be.⁹ Az új otthonból szerteágazó párttevékenység indult. A csülörtök esti pártvacsorákon irányadó beszédek is elhangzottak, a fajvédelem mindennapos teendőit beszélték meg, és a stratégiát is itt alakították. Művészesteket szerveztek a Szózat és a Nép rendezésében a fővárosban, környékén és vidéken is. Ezeken a rendezvényeken általában az ÉME vezetősége a fő szervező, a programbeszédeket a fajvédő vezérek tartották.¹⁰ A legjelentősebb beszédekhez a vidéki tagokat is meghívták. Ilyen alkalom volt 1925. február 18., amikor Bethlen választójogi álláspontjával szemben Gömbös a falvakban a titkos szavazás mellett foglalt állást. Az ipari gócpontokban azonban, ahol nemzetközi elveket vallanak, a nyílt szavazás szükségességét vallották. "Fontos ez a kérdés azért, mondotta --, mert meg akarjuk dönteni ezt a rendszert, amely a keresztény eszmétől minden vonalon eltért".¹¹ 1925. június 12-én a MOVE és az ÉME "a két impozáns egységű fajvédő sereg" hatalmas demonstrációt szervezett a kormányzó tiszteletére Az Újság c. lap támadásaira válaszul.¹²

Az időközi választásokon azonban a fajvédelem impozáns egysége sem

képes eredményt hozni, Miskolc után Győr, Tab és Hatvan szaporították a kudarcok számát. Gömbös Gyula nyílt levélben tiltakozott a kormánypárt módszerei miatt, a lélekvásárlás, a fenyegetések, a brutalitás ellen.¹³ Csupán Letenyén sikerült a sokat hangoztatott erkölcsi és politikai győzelem mellé a mandátumot is megszerezni.¹⁴ A világ nemzeti-nacionalista társadalmainak találkozásait ünnepelték a fajvédők október első napjaiban. Budapesten osztrák--magyar--román antiszemiták és antibolsevisták foglalták írásba, hogy országaik nemzeti keresztény szervezeteit szorosabb együttműködésre fogják felszólítani. Magyar részről ezt a felhívást Eckhardt Libor írta alá. Az ÉME országos igazgatósága megtárgyalta és elfogadta a nyilatkozatot. Ezen kívül hét ország fasiszta hajlamú egyetemi ifjúsága állapodott meg, hogy küzdeni fog a numerus claususért.¹⁵ A párt életében az új esztendő jelentős eseményt hozott, a választásokat. Gömbös sorozatban adott kifejezést reményének: "a választásokon pártom megerősödését várom".¹⁶ A céltudatos előkészületeket apró események zavarták. Kádár Lehel felekezet elleni izgatás címén egy hónapi fogházra ítélték -- immár tizenhatodszor. A szegedi bíróság nem volt hajlandó akceptálni a fajvédők azon álláspontját, hogy a zsidóságot nem felekezetként, hanem fajként kell kezelni.¹⁷ Kellemetlenül érintette a pártot Kiss Menyhért képviselő kilépése és vádjai, miszerint a párt kormánytámogató, nem eléggé ellenzéki. Gömbös ugyanakkor nem tette felelőssé a kormányt a frankluminisítási ügyben, mert az árnyékot vetett a fajvédőkre is. A Szózat cáfolta a párt bomlásának a hírért,¹⁸ "A frank-ügyben a fajvédőknek nem a kormány, hanem a nemzet érdekében kellett Bethlen mellé állni, ez nem jelenti az ellenzéki álláspont feladását."¹⁹ A kormány bírálata mellett a szociális kérdések napirenden tartása is a választási harc egyik eszközét jelentette. Júliusban megjelent egy részletesen kidolgozott tervezet arról, hogy hogyan lehetne olcsóbb lakásokhoz juttatni a fajmagyarságot.²⁰ Az október 28-i pártvacsorán az újpesti kerületi fajvédő csoport tartott haditanácsot a fővárosi választásokkal kapcsolatban Gömbössel, aki bejelentette, hogy a párt nemcsak az ország minden kerületében állít jelölteket, hanem a fővárosban is fajvédő listával indul. A vacsorán megjelentek a salgótarjáni ébredő bányászmunkások képviselőjében a sasok (az ÉME fegyelmező, testedzést szolgáló sportosztálya) az új egyenruhájukban, átnyújhtották fegyverüket, a díszes fokost Gömbösnek, aki bajtársi sze-

retettel üdvözölte "munkástartestvéreit". "A fokos, amelyet átnyújtottatok nekem, -- mondotta Gömbös -- azt jelenti, hogy a magyar szociáldemokraták megköszönték a múltat, és nacionalisták akarnak lenni. Mi megbecsüljük a munkást, és a munka zászlaja alatt sorakozunk. Mi, fajvédők, hirdettük azt, hogy a magyar politikai és társadalmi élet csak úgy erősödhet meg, ha a társadalmi osztályok harmóniája biztosítva lesz."²¹ A választási kerületekben már novemberben 50 vidéki egyéni kerületben, és 17 titkos szavazásos városi kerületben állítottak jelöltet. Végül csak 42 kerületben szerezték meg a szükséges aláírásokat.²² A választási hadjáratral szinte egyszerre indul a panaszáradat is a visszaélések, a kormánypárt, a hatóságok terrorja ellen.²³ Alapos szervező és propagandamunka ellenére sem vált így valóra a reményük. az új országgyűlésben összesen négy fajvédő képviselő kapott helyet. Borbély-Maczkó Emil -- Miskolc, Gömbös Gyula -- Abádszalók, Héjjas Iván -- Kunszentmiklós, Kontra Aladár -- Budapest. Ráadásul Héjjas nem is tagja a Fajvédő Pártnak, igaz, azonnal bejelenti Gömbösnek, nyilvánosan, hogy a parlamentben mint a fajvédő párt tagja fog működni. Nem jutott mandátumhoz Zsilinszky Endre és Eckhardt Tibor sem. Hogyan magyarázták a fajvédők ezeket az eredményeket, vagy inkább eredménytelenséget? A szokásos módon. A kormány presszióját vádolták, "az én pártommal igazságtalanságot követtek el, nem négy fajvédő képviselőnek, hanem 25-nek kellene itt ülni az én tapasztalásom szerint."²⁴ - jelenti ki Gömbös. Erkölcsi győzelmet emlegettek, s azt, hogy a fajvédő programnak valójában óriási többsége lesz a parlamentben. Cáfolták a liberális sajtó szenzációját, a pártban nem történt szakadás, "a terror és a demokrata gyűlölködés csak erősíti a fajvédőegységet. Válasz csak a legnagyobb fajvédő aktivitás lehet", az erők még határozottabb megszervezése.²⁵ Tényazonban, hogy a következő időkben a szervező munka során Gömbös, Eckhardt, Zsilinszky nevét nem találjuk egymás mellett, mint korábban gyakorta. A választási harcokkal kapcsolatban a párt 1924-ben született programpontját újabbakkal bővítették "a magyar erő érvényesülése érdekében".²⁶ Az átdolgozott program tartalmazta a "munkaprogramot" is, amely az országos szervezkedést éppúgy felölelte, mint a parlamenti tevékenységet.

A fajvédők már az első programjukban, 1924-ben meghatározták az általuk megvalósítani kívánt államformát, az ősi apostoli királyságot.²⁷

A fajvédők a szabad királyválasztókat erősítették, míg a keresztényszocialisták legitimisták voltak. A legitimisták tábor a huszas évek elején, az eredménytelen királypuccsok után gyengülni kezdett, az évtized végére pedig szinte szétszóródtak. Az 1926. évi választások után jelentős politikai tényezőnek már nem számítottak. A párt az országos szervezkedésről csak márciusban tudósított. A szervező munka alapvetően új vonása -- új kiáltványuknak megfelelően -- a fajvédő párt gazdasági szervezeteinek megalakítása, főként az iparosok és a munkások tömörítése. A sztrájkok kiküszöbölésére munkásbíróságok létrehozását tartották szükségesnek. Munkaszabadság, a munkásság elpolgárosítása szerepelt a kiáltvány pontjai között. Gömbös nem hajlandó tehát az internacionalista munkástömegekről sem lemondani, sőt célul tűzték ki a városi--községi testületekben is jelentős pozíciók megszerzését. A párt csütörtök esti vacsoráit Pest környékén, valamint az ország nagyobb városaiban, falvaiban szervezték.²⁸ Gömbös országos pártszervezet kiépítését és a párt akaratának teljes érvényesítését határozta el. A külpolitikai kérdéseket a területrevízió szempontjából vizsgálta. A pártprogram külpolitikai vonatkozásait részben a korábbi örökölt gondolati tényezők alkották, mint például a szláv túlsúlytól való félelem. Ezen az alapon utasított el minden, a Duna-konföderáció létesítésére irányuló gondolatot, mert ez szerinte Magyarországot a szláv többségű államok befolyásának vetné alá. A pártvezér bírálta a kormányzati politikát, azért is, mert a békeszerződés és ebben a kisebbségek jogainak becsületes végrehajtását, a trianoni határokon túl élő magyarok minimális jogainak érvényesítését sem volt képes elérni, sőt a Népszövetségben hangot sem adott ennek. A Jugoszláviával folytatott rekompenzációs tárgyalások a fajvédők figyelmét az új lehetőségek irányába terelték.

Megfogalmazódott, hogy az ország intelligencia-fölöslegét csak kire lehet exportálni. A magyarság küldetése, hogy a Balkán felé kultúrát közvetítsen, s "nem lesz többé szükségünk nyugatra, amely ezer éven keresztül volt hálátlan Magyarországgal szemben."²⁹ A szociális kérdések nemcsak a pártvacsorákon, hanem az országgyűlésben is hangot kaptak. Az agrárkérdés megoldása sokirányú tevékenységgel lehetséges, vallotta Gömbös. Szükségesnek tartotta a földművesiskolák, kőszéti állomások létesítését, a termelésértékesítés megszervezését, helyes adópolitika ki-

dolgozását, külpiac teremtését.³⁰ A fajmagyar vidékekre -- Hajdúság, Jászság, Kis- és Nagykunság -- kórházat követelt, az egészségügyi ellátás kiépítését.³¹

Ebben az időben a földreform kérdését már nem feszegeti, a későbbiekben -- különösképpen pedig kormányra kerülése után a '95 pontban, nemzeti munkatervében nem is említi. Olyan kultuszreformot kívánt, amely szerint közvetíthessük a nyugati kultúrát kelet felé.³² Szerinte a fajvédők programjából -- amely ezeknek a problémáknak a megoldására is javaslatot adott -- a kormány semmit sem valósított meg.³³

Mint említettük, a numerus clausus kérdése a parlamentben születése pillanatától állandó vita tárgyát képezte. Fábián Béla indítványát: "Mondja ki a képviselőház, hogy a numerus clausus törvény, mely fajokról szól, és nem felekezetekről, az izraelita felekezet tagjaira nem vonatkozik", elvetik.³⁴ A vita a Házon kívül folytatódott, a felheccelt egyetemi ifjúság utcai tüntetéseket, az egyetemeken verekedéseket rendezett.³⁵ A zavargások a debreceni és a szegedi egyetemekre is áttérjedtek.³⁶ Gömbös a parlamentben 1928 februárjában ismételten állást foglalt a törvény és annak fajvédelmi jellege mellett.³⁷ Már folytak a titkos tárgyalások Gömbös belépéséről a kormánypártba, amikor az ÉME ismét rendezte sorait. Buday Dezső, az új elnök nyilatkozata szerint a közel múltat tespedés, céltévesztés jellemezte. "A dolgos társadalom éli a legkeservesebb életet. Én nem hirdetek programot ..., de ha a törvény gyenge, a társadalom ereje kényszerítse kötelessége teljesítésére". Az alapszabálynak is csupán néhány pontjában történt változás az 1924-eshez képest.³⁸ Ezekre az esztendőkre azonban a bethleni politika olyan diktatórikus centralizált bürokráciát épített már ki, amelyben az ellenzék is gombnyomásra működött. Az ÉME tevékenységét is meghatározott keretek közé szorította.

Amikor fölröppent a hír, hogy Gömböst, miután visszalép a kormánypártba, honvédelmi államtitkárrá fogják kinevezni, már készen állt a meg egyezés Bethlen és a fajvédő párt vezére között.³⁹ Bethlen tehát úgy állította helyre a "nemzeti egységet", hogy a szélsőjobboldal vezérének egyéni ambícióit kihasználva bevonta saját pártjába, kormányzati munkájába. Ezúttal megjelent az Országos Fajvédő Párt vezetőiségének közlöménye, amelyben bejelentette megszűnését, beolvadását az egységes pártba 1928.

szeptember 6-án. "A kormány és az egységes párt működése -- olvashatjuk itt -- az ország újjáépítésének fundamentumát rakta le."⁴⁰ Egy évvel korábban Gömbös még ennek az ellenkezőjét nyilatkozta. Most a "nagy érdemeket szerzett Bethlen István gróf és pártjának programját teljes egészében elfogadva" csatlakozott az egységes párthoz. Nyílt levélben, amelyben minden fajvédő párttaghoz szólt, megállapította, hogy a politikai magvetés nehéz munkáját a fajvédelem terén befejezték, a kormány programjuk jórészt megvalósította. A csatlakozás pedig a realpolitikát és nem az elvek feladását jelenti. "Bár senkit nem akarok befolyásolni, jólesne, ha helyeselnéd elhatározásomat és követnéd" -- üzeni mindenkinek, aki elismeri vezérének.⁴¹

Két irányból reagáltak az eseményre. A Fajvédő Párt sorából felháborodva, a közgyűlés (vagy legalább a választmányi gyűlés) döntésének mellőzése miatt. Helyette "cézári gesztussal kivégeztetd vagy legalább kivégezni véled a mi pártunkat ... nem követünk .. nem engedjük a Magyar Fajvédő Pártot megsemmisülni, mert az egyéni érvényesülésen felül még nagyobb értékek is vannak."⁴² De hiába ígéri Héhely Lajos, A Cél főszerkesztője, hogy "A vezér nélkül maradt Magyar Fajvédő Pártot újjá fogjuk szervezni", ez a törekvés elalszik.⁴³ A Fajvédő Párt nem kel életre többé, de igaza van Gömbösnek, a magvetés; a zavaros fajelmélet, az antiszemita gyűlölködés sokáig téthivatalosan elismert, és még tovább az emberek jórészenek gondolkodását befolyásoló tudati lényező maradt. A másik irányból, az egységes pártból is reagáltak rá. Héhályan ugyanis tiltakozásként kiléptek a kormánypártból, sőt Kállay Tibor a mandátumáról is lemondott.⁴⁴

A politikai életben egy ideig még gyűrűzött a vita arról, hogy Gömbös Egységespárti, vagy Bethlen Gömbös párti-e, ám a kialakuló körülmények közepette a vita lassacskán megszűnt.

Jegyzetek

1. Szózat 1924. október 1. A Magyar Nemzeti Függetlenségi Párt programja: "Mit akarunk"

"Mit akarunk"

Akarjuk a magyar nép egyetemének öntudatra ébresztését és megerősítését, ismerje és becsülje meg önmagában a maga ősi gyökerű faji, erkölcsi, szellemi és testi erőit, fejlessze ki azokat a maguk teljességében, és készüljön fel nagyszerű világtörténelmi küldetésére.

Akarjuk szabad és egységes nemzeti társadalom szerves felépítését, a keresztény vallás örökéletű erkölcsének és szellemének a fajtestvéri kötelekeknek megszilárdításával, a magyart a magyartól elválasztó osztályellentétek tudatos lerombolásával: minden javaknak a szigorúan védett magántulajdon elve alapján, de az egyetemes nemzeti és faji érdekek szerint való arányos és igazságos megosztását, a termelő munka megbecsülését és társadalmi védelme, a nemzeti hivatásáról megfélekezett nagyvagyoni és kapitalizmus súlyos kirovningeinek megszüntetése, s a lelki-testi kiválóság szabad kibontakozásának biztosítása révén.

Akarjuk a lelkében-testében megerősített magyar nép politikai, gazdasági és művelődési felszabadítását s ennek törvényhozási úton való azonnali biztosítását: a népies erőket elsorvasztó, zsidóság által megszerzett minden földbirtoknak, ipari, kereskedelmi és banktőkének a zsidóság országos részaránya határáig való visszaszorítását céltudatos, tervszerű, törvényhozási, társadalmi és kormányzati munkával.

Akarjuk az újjászervezett nemzeti társadalomra, az ősi apostoli királyság történelmi formájában, erős és független nemzeti állam szerves felépítését a lelki-testi kiválóság természetes kiválasztódásának és az egységes magyar nemzet akaratszabadaságának elve szerint.

Legyen a magyar állam csupán továbbfejlődési formája, öntudatos hatalmi szerve a magyar társadalomnak, hassa át mindkettőt az az egységes nemzeti szellem, az állam biztosítsa a népes erők szabad fejlődését, de törjön le minden tervet vagy megmozdulást, mely a nemzeti állam ellen készül, törje le elsősorban a kapitalizmusnak és az

ezzel szövetkezett nemzetközi forradalmi erőknek nemzet- és keresztényellenes; az állam fölébe törekvő hatalmi túllengését.

Akarjuk, Magyarország gazdasági életének agrár szellemben való újjászervezését: a népies gazdasági erőknek az állam céltudatos gondoskodása útján való kifejllesztését, szemben a gazdasági liberalizmussal, mely a tőkeérdeket mindenhatóvá tette, és a gyengébbeket védtelenül kiszolgáltatta a gazdaságilag erőseknek. Az ekként újjászervezett magyar nemzet számára politikailag független, területileg és gazdaságilag életképes Magyarországot akarunk. Csak a magyar kérdés becsületes rendezése adhatja vissza Magyarországot világtörténelmi küldetésének, melyet a művelt nép társaságában ezer esztendőn keresztül mindekor dicsőségesen töltött be.

Külpolitikában:

Követeljük az öncélú és cselekvőképes magyar politikát, amely megvalósulásához segíti a politikailag és gazdaságilag független, életképes Magyarországot.

E cél elérésére a szlávság túlsúlyra irányuló törekvésével szemben a velünk szoros érdekű nemzetekkel való szoros barátságot és együttműködést.

A legélesebben elutasítunk magunktól minden, a volt Osztrák--Magyar Monarchia vagy Duna-konföderáció létesítésére irányuló gondolatot, amely Magyarországot végérvényben szláv többségű államok befolyásának vetné alá és a magyar nemzeti akaratot többségi szóval teljesen elnémíthatná.

Követeljük a wilsoni elveket megcsúfoló és erőszakkal ránk kényszerített igazságtalan trianoni békeszerződés revízióját, és szembelhelyezkedünk minden politikával, mely a trianoni határok közé szorított életképtelen Magyarországot jelen helyzetében megmerevíti.

Követeljük a békeszerződés és kisebbségi szerződések becsületes végrehajtását a trianoni határokon túl élő magyarság kisebbségek jogainak hatóságos védelme és katonai leszerelés általános és egyforma végrehajtása és ellenőrzése tekintetében. Élesen elítéljük a jelenlegi kormányzati politikát, mely a Népszövetség egyoldalú, s a győzők hatalmi ér-

dekeit részrehajlóan kiszolgáló eljárásaival szemben a nemzeti szempontokat nemcsak, hogy védelmezni, de kifejezésre juttatni sem képes.

Közgazdasági téren:

Követeljük az egész gazdasági életnek a nemzetfenntartó magyarság érdekei szerint és a nemzet agrár jellegének megfelelő gyökeres reformját: ezért követeljük az ingó tőkének, elsősorban pedig a pénznek és a hitelteljesközöknek a nagybankok kirívóan faji önkényuralma alól való felszabadítását és követeljük, hogy minden 20 ezer-nél nem népesebb községben bankmonopóliummal ellátott községi lakarékpénztár állíttassék fel, a 20 ezer-nél népesebb községben pedig a betét gyűjtéssel foglalkozó összes pénzintézetek a törvényhozás által részletezendő szempontból hatósági felügyelet alá helyeztessenek.

Követeljük a Nemzeti Bank alapszabályainak akként való megváltoztatását, hogy a Jegybank által kihelyezett hiteles összegének legalább 20 %-a mindenkor a mezőgazdaságnak, 20 %-a pedig a Budapesten kívül levő iparnak és kereskedelemnek jusson.

Követeljük az összes közszükségletet képező ipari tömegcikknek, a kisipar üzeméhez szükséges tömegcikknek vámjának teljes eltörlését és a jelenlegi nemzetsorvasztó vámrendszerrel szemben egy olyan vámrendszer sürgős megvalósítását, amely előtérbe ipari hitbizományok felállítását, lenyenyésztésével szemben a fogyasztók millióinak és a nemzeti termelés alappilléreinek a magyar mezőgazdaságnak érdekeit tartja szem előtt.

Követeljük, hogy azon vérlázító adózási aránytalanságok, mely a kisfizetésű egyének terhére, másfelől pedig a nagytőkések a nagyvállalkozók, a nagybankok és egyéb hasonló gazdasági tényezők javára fennállanak, haladéktalanul kiegyenlítettessenek, közismert és botrányos adócsalások, adóalapeltérítések és más adózási visszaélések pedig könnyörtelen szigorral üldöztessenek, mégpedig tekintet nélkül az érdekeltnek társadalmi állására, előkelő összeköttetéseire és vagyoni viszonyára.

Követeljük a földreform gyors részrehajlatlan és lelkiismeretes végrehajtását, úgyszintén a történelmi középosztály birtokállományának fokozott védelmét, követeljük az összes idegen kézen levő nagybirtokok megváltoztatását, követeljük az ezer holdnál nagyobb területű hitbizo-

mányok megszüntetését, és követeljük a magánbirtokoknál -- az erdőterületek levonásával -- a 15 ezer holdas birtokmaximum törvénybeiktatását.

Követeljük a magyar faj gazdasági érdekeinek intézményes védelmét, s ezért követeljük a magyar faj és a vele testvéri egyetértésben élő nemzetiségek rovására elhatalmasodott zsidóságnak nemzeti kisebbséggé való nyilvánítását; vagyis követeljük, hogy a zsidók törvényeink és hatóságaink által a jövőben mindekor egy külön nemzeti kisebbség módjára akként kezeltesse, hogy újabb gazdasági és társadalmi térfoglalás által a nemzet őslakóinak további kiszorítása, kifosztása és elsorvasztása megszűnjön.

Követeljük a zsidó bevándorlás törvényhozási tilalom folytán való gyökeres megszüntetését és minden nem magyar lakos zsidónak határozatlan kiutasítását.

Követeljük az egy országos foglalkozási kataszter felállítását és egyúttal törvényes intézkedést arra nézve, hogy a zsidók ezután sem az ipar, sem a kereskedelem, sem a szellemi foglalkozások terén újabb elhelyezkedésre mindaddig ne bocsáttassanak, amíg az állatuk jelenleg elfogadott helyek száma foglalkozási áganként és községeinként a törvényhozás által megállapított határig le nem csökken.

Közjogi téren:

Követeljük a hatóságok és községek életképes önkormányzatát, mely oknál fogva a törvényhatósági és községi tisztikarok államosítását és az állami felügyeleti jog további kiterjesztését ellenezzük, követeljük így a törvényhatóságok, valamint a községek pénzügyi életének oly módon való törvényes megszervezését, hogy ezek gazdasági tekintetben önállóak és függetlenek legyenek.

Követeljük az állami központi (miniszterális) igazgatásnak decentralizálását, az igazgatás lényeges egyszerűsítését és a pénzt, időt munkacserét fecserlő bürokratikus rendszer sürgős megszüntetését.

Követeljük a bírói függetlenségnek fokozott mértékben leendő biztosítását és tiszteletben tartását, úgyszintén a kufár szellemnek úgy törvényeinkből, valamint az igazságszolgáltatásból leendő kipusztítását.

Követeljük a választójognak a nemzeti állam érdekei szerint való szabályozását a titkosság alapján.

Kultúrpolitikánkban:

Követeljük a római katolikus egyház autonómiáját.

Követeljük a keresztény lelekezetek békéjének és együttműködésének megvalósítását; az 1848. évi XX. törvénycikk végrehajtását.

Követeljük a mai foltozgatás helyett iskolarendszerünknek a fajvédő gondolat és a múlténál határozottabb nemzeti szellem jegyében, s az ország agrárius jellegének kidomborításával megvalósítandó gyökeres, átfogó és egységes újjászervezését; a mai pusztá ismeretközvetítés mellett határozott jellemnevelést, a keresztény vallás erkölcsének és szellemének s a fajtestvéri együttérzésnek és kötelességnek sz ifjú lélekbe való minél teljesebb beplántását.

Követeljük a céltudatosabb, szélesebb és teljesebb népnevelést s a kötelező ingyenes népoktatásnak a gyermek 14. életévig való felnevelését, a kötelező népoktatási vagy ipari, kereskedelmi szakoktatás; a falusi és tanyai iskoláztatás nagyarányú kiépítését, egész népszakoktatásunknak korszerű reformját, a népiskolák, vagy szakiskolák mellett minden községnek a birtokreform kapcsán szervezendő kis mintagazdaságok felállítását.

Követeljük az egységes nemzeti szellem biztosítására középiskoláinknak egységesítését a gyermek 14. életévig, hogy így a középiskoláknak csak felsőbb négy osztályában váljon el a gimnázium a reáliskolától.

Követeljük a közoktatási numerus claususnak az összes főiskolára és középfokú iskolára leendő kiterjesztését és lelkiismeretes megtartását.

Követeljük az új nemzeti diákszellem jegyében főiskoláinkban az ifjúsági autonóm szervezeteinek és gazdasági önszegélyt célzó intézményeinek további kiépítését és hatékony állami támogatását.

Követeljük az egész iskolarendszerünkben a kisdudóvodától az egyetemig a testnevelésnek a szellemi oktatással való egyenrangúsítását; egy nagyszabású testnevelési tervnek iskolarendszerünkbe való szerves beépítését, a mai végrehajlatlan testnevelési törvény megfelelő kiegészítését a minden magyar ifjúra és nőre 20. életévig kötelező testnevelés elve alapján s a törvény sürgös és erélyes végrehajtását; a

cserkészmozgalomnak az általános nevelési rendszerbe való szerves beillesztését és megfelelő állami támogatását.

Követeljük a nőnevelésnek korszerű újjászervezését, különösképpen a népnevelés területén a női jellemnek és különleges gazdasági képességeknek a magyar nő nemzeti hivatásával összhangzatos kifejlesztésére.

Követeljük a magyar faji géniusz legfelsőbbrendű kivirágzásának, a magyar tehetségnek állami és társadalmi védelmét, szabad kibontakozásának biztosítását, s e cél elérésére céltudatos fajvédő irodalom- és művészetpolitikát.

Követeljük fajvédő, nemzetnevelő és nemzetszervező társadalmi egyesületek szabad mozgásának és fejlődésének állami biztosítását és védelmét.

Szociálpolitikában:

Követeljük a közalkalmazottak fizetésének egy éven belül a békefizetések mértékére való felemelését; a közalkalmazottak prognoszticája törvényhozási úton való sürgős megvalósítását, hogy nemzetünknek az a nagyértékű és az államot elsősorban reprezentáló rétege áthelyezés, előrelépés és fegyelmi felelősség szempontjából minden politikai befolyástól mentesíthessék, a B-listára helyezendő közalkalmazottak kiválasztásának azon autonóm szervezeteire bízását.

Követeljük a szégyenletesen elhanyagolt hadirokkantak, hadifözvény- és hadiárvaügy végleges törvényes rendezését, a meggyógyult vagy ellátott rokkantak kiselejtezés és a valóban ellátatlan rokkantak emberséges létminimumának biztosítása révén, mely nem lehet kisebb legénységi állományban lévő 75 aranykoronánál, tiszti állományban 150 aranykoronánál; a hadirokkantak számára ingyenes gyógykezelés és kórházi kezelés törvényes biztosítását; minden köz- és magántisztviselők a hadirokkantak elsőbbségi igényének a végrehajtásánál való fokozott révényrejuttatását; a hadiválság esélyes és hiánytalan végrehajtását s egy nagy hadirokkant alap létesítését.

Követeljük végül a hadirokkantaknak hatóságok és magánosok részéről kijáró különös tiszteletadásnak és megbecsülésnek törvénybeiktatását és szigorú megtorlást a rokkantakkal szemben elkövetett minden igazságtalanságra, méltánytalanságra és megbántásra.

Követeljük a vagyontalan főiskolai fíjúságnak megfelelő magánlakásoknál

és fokozott mértékben kiépitendő internátusokban való állami elhelyezését és a mezőkon való teljes ellátását; a főiskolai ifjúság gazdasági önszegélyének megfelelő állami támogatását; a birtokreform keretein belül minden főiskola mellett egy nagy diáksporttelep és legalább részben az ifjúság által megművelendő diák gazdaság felállítását, hogy a magyar ifjúság a magyar föld ismeretében, szeretetében és megmunkálásában nőjön fel.

Követeljük a gyári üzemekben legalább egy évet dolgozó minden munkásnak arányos részesítését a tiszta nyereségben, befektett munkájának tőkésítése alapján; az iparfelügyelet gyökeres törvényes reformját, az iparfelügyelők hatósági jogának és szociális felelősségének lényeges kibővítésével, a munkabiztosítás gyökeres és átfogó törvényes reformját, s abban a kevesebb adminisztráció és több segély elvének érvényrejtését, valamint a biztosítás kiterjesztését a rokkantságra és aggkorra; törvényhozási intézkedéssel munkásotthonoknak állami felügyelet és állami segítség mellett az ipari üzemek által való kötelező felállítását.

Követeljük a munkásság teljes szervezkedési és munkaszabadságának törvényes biztosítását az állami rend keretein belül; a szakszervezeteknek biztosított nagy gazdasági mozgási szabadság mellett a szervezeteknek minden politikától és párttól való függetlenlétét; a nemzeti és keresztény munkásmozgalmakkal szemben megnyilvánuló és a munkaszabadság elvét megcsúfoló szociáldemokrata szakszervezeti terrornak törvényes megakadályozását.

Követeljük a mezőgazdasági munkásság szociális érdekeinek és méltányos bérigényeinek fokozott állami védelemben való részesítését; az iparfelügyelet mintájára széles hatósági n joggal rendelkező mezőgazdasági munkásfelügyelet felállítását; a mezőgazdasági munkásbiztosítás gyökeres törvényes reformját s abban a munkás és család kötelező rokkantsági és aggkori biztosítását.

Követeljük a gazdasági törvényeinknek, elsősorban a kereskedelmi törvénynek a modern magyar állam újonnan jelentkező szociális szükségletei és agrár jellege kellő figyelembevételével megvalósítandó reformját; a büntetőtörvénykönyv megfelelő reformját, s abban különösen a gazdasági jellegű, s a dolgozók munkáját kizsákmányoló, egzisztenciá-

ját és egészségét veszélyeztető bűncselekmények drákói megtorlását; minden szociális tendenciájú kormányzati rendelkezésnek szigorú büntető szancióját, hogy a nemzet minden tagja érezze minden léptében az állam védő és gondoskodó kezét.

Követeljük a közegészségügy államosítását és a magyar nép egészséges fejlődését biztosító s a helyes decentralizáció elve szerint megvalósítandó újjászervezését."

2. DFL VII. 5. c. Budapesti Büntetőtörvényszék büntetőperes iratai 652/1926. Erdősi Dezső pere.
3. Uo.

J E G Y Z Ő K Ö N Y V

Felvétetett Budapesten 1924. november hó 13-án Magyar Nemzeti Függetlenségi Párt IV., Irányi utca 21-23. szám alatti helyiségében, a párt megalakulása tárgyában tartott értekezleten és alakuló gyűlésen.

Elnökölt Surgoth Gyula, a jegyzőkönyvet vezette Szombatfalvy Majthényi Miklós.

Jelen vannak: dr. Kontz János, dr. Sajgó Győző, Halaman Ferenc, páter Bonis Arkangyal, Dobos László, Kontra Aladár, Mitrovics Gyula, Lenkey Lehel, Zilahy Kis Lajos, Csánády Aurél, dr. Dáner Béla, dr. Szűcs Andor, dr. Héhely Lajos, Irenkó József, Lóth Béla, Katona József, Rákóczi Béla, Guldenfingen József, Plettler Imre, Dietz Emil, Anka János, dr. Balonyi Imre, Héjjas Iván, dr. Balázs István, belatini Braun Géza, Siebest Gyula, dr. Dániel Sándor, Takách József, Kovács Lajos, vitéz Gálócsy Zsigmond, Kutrucz Ede, dr. Pfeiffer Miklós, ifj. Bocsiszky Mátyás, Zsilinszky Gábor, dr. Daranyi Ferencz, Klausz Gyula, dr. Subert Zoltán, Egyházy Béla, Tuchányi Egon, dr. Zimmerman Lajos, dr. Nagy Elek, Heflthy Richard, Lukacsovich Lajos, Körösy János, dr. Hammersberg Elemér, Doró Gábor, ifj. Nagy János, Szabó János, Ghillány József, Sós Endre, Csekő Kálmán, Kovács József, Horváth János, Balogh Ferenc, dr. Kont István.

Megjelentek elhatározták, hogy a kecskeméti népgyűlésen megszerkesztett és nyomtatásban is megjelent "fajvédő kiáltvány" értelmében megalakítják a HNFÖ (Fajvédők) név alatt az országos pártot.

Elnökké és pártvezérré megválasztják Gömbös Gyula nemzetgyűlési kép-

viselő, nyugalmazott államtitkárt, ki a pártot irányítja és kifelé képviseli. A szervező és propaganda munkálatok elvégzésére az országos pártigazgatói teendők végzésével dr. Szombatfalvy Majtényi Miklós miniszteri osztálytanácsost bízzák meg. A párt gazdasági ügyeit a pártgazda - Hír György nemzetgyűlési képviselő végzi.

A jegyzőkönyv hitelesítésére felkérelnék: dr. Sajgó Győző és dr. Balonyi Imre.

K.M.F.

dr. Szombatfalvy Majtényi Miklós
jegyző

dr. Surgoth Gyula
elnök

MMFP
központi
Pártigazgató
helyettese

Hitelesítők
dr. Balonyi Imre
dr. Sajgó Győző

4. Magyarország, 1924. október 21.
5. Az Est 1924. október 21.
6. Szózat, 1924. november 28.
7. Ua. 1924. november 25.
8. Ua. 1924. december 16.
9. Ua. 1924. november 14.
10. Ua. 1925. március 1., március 6., április 21., június 9.
11. Ua. 1925. február 19.
12. Ua. 1925. június 13.
13. Ua. 1925. augusztus 11.
14. Ua. 1925. október 30.
15. ua. 1925. október 14.
16. Ua. 1926. január 23.

17. Ua. 1926. február 9.
18. Ua. 1926. február 13.
19. Ua. 1926. március 6.
20. A Cél, 1926. 254.
21. Magyar Újság, 1926. október 9.
22. Magyar Újság, 1926. november 14.
Magyar Újság, 1927. január 28.
23. Magyar Falu, 1926. november 8.
24. Napló, II. március 16., április 6, 27. ülés 87.
25. Magyar Falu, 1926. december 26.
26. Magyar Újság, 1926. november 25., 26., 27.
27. Magyar Újság, 1927. január 23., január 28.
28. Magyar Újság 1927. március 11., március 25., április 1.
29. Magyar Újság 1927. március 25.
30. Napló, 1927. III. 287.
Magyar Újság, 1927. március 18.
31. Napló, III. 1927. 72.
32. Magyar Újság, 1927. március 11.
33. Napló, I. január 28., március 11.
34. Napló, II. 1927. május 12. -- május. 30. 71--73.
35. Napló, VI. 1927. október 25. 22-28.
36. Napló, VI. 1927. október 26. 160.
37. Napló, 1928. február 23.
38. Nemzeti Újság, 1928. július 21.
39. Esti Kurír, 1928. augusztus 29.
40. Nemzeti Újság, 1928. szeptember 7.
41. Ua.
42. A Cél, 1928. 269.
43. Ua.
44. Nemzeti Újság 1928. szeptember 11., szeptember 13.

Resümee: (Die Herausbildung und Tätigkeit der Ungarischen Nationalen Unabhängigkeitspartei)

Der Beitrag versucht darüber ein Bild zu geben, auf welche Weise die unter dem Namen wirkende Parteigestaltung: Ungarische Nationala Unabhängigkeitspartei (abgekürzt: die Rassenschützer Partei) zwischen 1924 und 1928 die Tätigkeiten der äußersten Rechte zusammenzuhalten strebte, wie sie zu sich den Einfluß der öffentlichen Meinung durch ihre ausgebreitete Publizistik ergriffen hat und zum Schluß, wie ihre Zielsetzungen zum Teil des Regierungsprogrammes wurden.

NAGY JÓZSEF

A FÖLDREFORM-NOVELLA (1924. ÉVI VII. TC.) ELTÉRJÖTTÉNEK KÖRÜLMÉNYEI

1922 őszére világossá vált, hogy az 1920. december 7-én elfogadott XXXVI. tc., amely a magyarországi földbirtok igazságosabb elosztását tűzte ki célul, megvalósíthatatlan. Alapvetően hibás volt maga a törvény, mely keret jellegével lehetővé tette az értelmezés sokféleségét, de ennek végrehajtását is szabotálták a földbirtokosok és érdekképviselőik, s sok esetben maga az Országos Földbirtokrendező Bizottság is. 1922 őszéig a megváltás folyamata még alig indult meg, és elenyésző volt a földhöz jutott parasztok száma.

1922 decemberében a szociáldemokratáktól is támogatott ellenzék erőteljes bírálat alá vette a szabotálással felérő időhúzást, s a hibák kiküszöbölésére és a végrehajtás meggyorsítására új törvényt követelt. Az egységes párt kisgazda csoportja, melynek az egyesüléskor a miniszterelnök megígérte a törvény gyors végrehajtását, ugyancsak kacérkodott az ellenzék követelésével. A kisgazdák öhajját az egységes párton belül átmenetileg támogatták a Gömbös által vezetett fajvédők is, akik Nagyatádi Szabó Istvánt is megkörnyékezték 1923 tavaszán, amíg Bethlen nyugati országokban járt a népszövetségi kölcsön megszerzése ügyében, hogy a hatalmat átvegyék.

Az 1923. április elején rövid időre hazatért Bethlen, átmenetileg rendet tett saját portáján belül, de a sokoldalú nyomás hatására kénytelen volt hozzájárulni, hogy Nagyatádi Szabó elkészítse a földreform-novella javaslatát. Az OMGE vezetői május közepén kapták meg a novella tervezetét, s már első olvasás után tiltakoztak ellene. Bethlen május 23-án tért haza nyugat-európai útjáról, de május 24-én gróf Hadik János és Somssich gróf már átnyújtották neki az OMGE tiltakozó és a novella tervezetének visszavonását követelő petíciójukat¹. Bethlen azt nem fogadta

el, de megnyugtatta őket, hogy állásfoglalásukat figyelembe veszik a novella végső megfogalmazásánál. Az OMGE közgazdasági szakosztálya június 16-án ülést tartott. Általánosságban megállapították: a novella alkalmas arra, hogy "A földhöz juttatandók igényei olyan mértékben felcsigáztassanak, amelyek gazdasági és szociális érdekeinket veszélyeztető túlzott felaprózáshoz, vagy a felébresztett igények ki nem elégítéséhez vezetnek."² Ugyanakkor megállapítják, hogy a novella ellenkezik az alaptörvény rendelkezéseivel is, károszt, bizonytalanúságot teremt.

Nagyatádi Szabónak az volt a terve, hogy még júniusban, az indennitási vita lezárása után a nemzetgyűlés elé viszi javaslatát, és a parlament nyári szünete előtt letárgyaltatja. Abban reménykedett, hogy tervezetét a párton belüli kisczardák és az ellenzők támogatják, a nagybirtokosok pedig még nem tudnak kellően felkészülni az ellenállásra.³ Az eredeti terv szerint június 1-jén kezdődött volna a parlament nyári szünete, s gyorsított ütemben keresztül lehetett volna erőltetni a javaslatot. Bethlen azonban nem a novellát, hanem a népszövetségi kölcsönt kezdte tárgyaltatni. A novella miniszteri beterjesztésére csak augusztus 9-én került sor, akkor kiadták bizottsági tárgyalásra, utána pedig október 20-áig berekesztették az üléseket.

A gróf Hadik János által vezetett nagybirtokos reakciónak egy hősiösen volt ideje, hogy a novella ellen minden lehetséges lépést megtegyen. Ez rendkívül széles skálán mozgott. Bethlen utasítására Nagyatádi Szabó többször tárgyalta az OMGE vezetőivel, s azon már a törvényjavaslat benyújtása előtt változtatásokat hajtott végre. Az OMGE azonban elégedetlen volt. Két terjedelmes röpiratot is közzé tettek, amelyek a birtokosok sérelmeit foglalták össze. Az egyik a trianoni határon túli magyar érdekeket és sérelmeket összegezte.⁴ A birtokosok főbb sérelmei a javaslattal szemben a következők voltak:

1. Bizonytalanmá teszi a birtoklást, mert intézményesen biztosítja a megváltási eljárás felújítását azokon a birtokokon is, ahol azt már egyességgel, vagy ítélettel lezárták.
2. Alkotmányjogi szempontból is aggályos a javaslat 13. paragrafusa, mely "a földbirtok-reform minden kérdésének eldöntését az OFB-re ruházza át." Ez különösen azért volt sérelmes, mert az OFB dönthetett a vételár vagy haszonbér kérdésében is. "Ennek a bíróságnak a tisztán magán-

- jogi jellegű értékmegállapítás kérdésében való ítélkezése ellenkezik minden kisajátítási törvénnyel azzal az alapvető rendelkezéssel, hogy csak a kisajátítás elrendelése az, ami a közigazgatás feladata, magát a kisajátítási árat a rendes birtokbíróságnak kell megállapítania".⁵
3. Az alaptörvény egyéni jogokhoz senkinek sem ismeri el a követelését a földhöz juttatásra, a novella viszont a gazdasági családokkal és kisbérlőkkel kivételt tesz.
4. A tervezet legmerészebb pontja a kényszerjáradék-birtok intézménye. "A novella 16. paragrafusára viszi bele először a járadék-birtokot a megváltási eljárás körébe, a megváltást szenvedő birtokost, hogy kisajátított birtokának vételére helyett egy javára és jogutódai részére készpénzben vagy terményben megállapítandó örökjáradékkal elégedjék meg."⁶
5. A birtokosok fő sérelme és aggodalma alapvetően az volt, hogy a tervezet az alaptörvényhez viszonyítva csökkenteni akarta az ÖFB és növelni a földművelésügyi miniszter hatáskörét. Ezért volt az, hogy bár 1920-ban mereven szemben álltak a XXXVI. tc. elfogadásával is, most mégis azt tartják számukra ideálisnak. "Mindezek az érvényben lévő törvényt kiforgatják alapelveiből, megmáskíadják, és semmivé teszik annak garanciális intézkedéseit".⁷

A polgári sajtó szinte pártatlanságra való különbség nélkül támadta a novellát, és különösen a járadék-birtok tervezetét, amely pedig az 1920-as alaptörvénybe Rubinek javaslata alapján került be, de eddig még alkalmazása nem történt meg. Most mindegyik lap azt bizonygatja, hogy az 1920. évi XXXVI. tc. jó, csak a végrehajtással vannak problémák, a novella pedig kiforgatja az eredeti törvényt. "Nem novella kell, hanem termelés - írja a Nemzeti Újság." A birtoknovella népámfító meggondolatlanság. Az országnak jogbiztonság, többtermelés, gazdasági béke kell, a novella pedig mindezek ellenkezőjét hirdeti. A kommunizmustól tanult ügyességgel készíti elő a járadékrendszer kötelezővé tétele által a nagybirtokok elszegényítését".⁸ Ugyanez a lap két héttel később így támadja a novellát és Nagyadit "A novella járadékelmélete nem a gyakorlati életbe, hanem a jogi csodabogarak múzeumába való, denaturált szeszt és a feledés fátylát kívánja bocsátani erre a novellára, amelyet a földművelésügyi miniszter a maga nevével a nemzetgyűlés elé hozott".⁹ Ez a lap a kormánypárt

egyik erős támasza volt.

A jobboldali radikális Magyarországon Hilótai István a keresztény középirtokot félti a novellától: "Ha a Nagyatádi-féle legújabb reform törvényté válik, és végrehajtásra kerül, a kereszténypolitika megkonfít-hatja a halálharangot a maga legbűségesebb tömegei felett, amelyek össze fognak roskadni, vagy egész bizonyosan a forradalmi kétségbeesés karjaiba vetik magukat a szükség és drágaság ilyen várható megpróbáltatásai alatt."¹⁰ A lap azt állítja, hogy a novella a kisajátítás helyett egyenesen vagyonelkobzást csinál.

Augusztusban és szeptemberben az OMGE felhívására a megyei gazdasági egyesületek egymás után foglaltak állást a novella ellen. Az OMGE-nek ez az újabb akciója Nagyatádit is meglepte, mert "Hadik János az első novellatervezet átdolgozásában részt vett, és így a nagybirtokosok követelésére az új tervezet már messzemenően figyelemmel volt."¹¹ Egyes nagybirtokos csoportok azonban még ennél is messzebb mentek, s Gríger Pálaviczini többedmagával felkereste a Budapesten tartózkodó népszövetségi delegációt azt javasolva számára, hogy a népszövetségi kölesönt a novella felfüggesztésétől tegyék függővé.¹² Javaslataikat ezzel indokolták, hogy a novella elfogadása esetén a nagybirtok lényegében megszűnik, s a terméseredmények annyira visszaesnek, hogy Magyarország fizetésképtelenné válik. Október 7-én katolikus nagygyűlés volt, ahol Bozsik Pál gyöngyösi pap képviselő (a kormányt támogató Huszár--Fruszt párt tagja) kijelentette, hogy az egyházi vagyon kisajátítása ellen minden áron küzdenek. Hivatkozott XI. Pius pápára és a kánon-jogokra, amelyek kimondják "bárki, még az államfő is kiközösítés alá esik, ha az egyház javait eltulajdonítja".¹³ Nem csoda, ha ezek után az a Gríger Miklós, aki 1922 decemberében a Földreform Szövetség nevében még az egyházi birtokok kisajátítását követelte, a novella vitájában az alapítványbirtokok védelmében szólalt fel. Hallatta azonban hangját a református egyház is. Ravasz László Dunamelléki református püspök az egyházközség novemberi ülésén javasolta, hogy minden egyházközség igényeljen a váltságföldekből.¹⁴

A törvénytervezet vitájának már ebben a szakaszában kitűnt, hogy a javaslattal tulajdonképpen senki sem elégedett, a párton belüli és a párton kívüli ellenzők is bírálta Nagyatádi Szabót. A Világ egyik cikkírója azt írja: "Az egész tervezeten vörös fonalként húzódik végig az a törek-

vés, hogy a földművelésügyi miniszternek a birtokrendezési ügyekben erősebb befolyás biztosítottassék, s ezt a célt főleg az DBB hatáskörének korlátozásával igyekszik elérni".¹⁵ Beck Lajos párton kívüli ellenzéki képviselő elítéli a földművelésügyi minisztériumot, mert bár három éve tart a földreform végrehajtása "a törvényhozás ma sem tudja még, mennyi földdel rendelkezünk e célra, hány jogos igényt kell és milyen terjedelemben kielégíteni? És azt sem tudjuk pontosan, mennyi föld kerül az állam kezére, vagyonváltság címén, mennyi vételezt eddig ebből igénybe? Csak egy szám világít ki a homályból: 3.500 község közül 3.200 kérte a megváltási eljárást".¹⁶ Elsősorban a kötött birtokok felosztását követeli a kormánytól, vagy "ha nem merünk a latifundiumokhoz hozzányúlni; valljuk be becsületesen, hogy nem tudunk birtokreformot csinálni Magyarországon".

A földreform végrehajtásának szabotálása és a novella vitájának elhúzódnása miatt elégedetlenség és a bomlás kezdetei mutatkoztak az egységes párti kisközségi körében is. Augusztusban Gömbösök kiváltak az egységes pártból, s az egykori kisközségi is hasonlóra készültek. Főry Szabó Dezső Somogy megyei, igali képviselő, választóinak megfigyeléséből augusztus 28-án az egységes párt értekezletén felvetette a régi kisközségi párt visszaállításának gondolatát. Nagyatádi megpróbálta lebeszélni a pártbontó képviselőket, de azok később ismét összejöttek Főry Szabó lakásán, ahol elhatározták a kisközségi párt újjáalakítását olyan formában, hogy legyen független az egységes párttól, de támogassa a kormányt. Az igaliak követelése az volt, hogy "a kisközségi párt meg kell tagadni az együttműködést mindazokkal a politikusokkal, akik a feudális bankpolitikát támogatják".¹⁷ A szervezkedő képviselők ugyanakkor azt is kijelentették, hogy akciójuk nem Nagyatádi Szabó ellen irányul, sőt az ő pozícióját kívánják erősíteni.

Pár nappal később a Világ című lap riportot készített Főry Szabó Dezsővel, aki az egységes párti kisközségi számos sérelmét sorolta fel. Ide tartozott a kisközségi a hitelből való kizárása is, de a fő problémát a földreform végrehajtása jelentette. A végrehajtás lassú, a jutott föld minimális, "a földreformtörvény hézagait mindenképpen a nép ellen használják ki". Főry Szabó falusi református pap volt, akinek szeme előtt játszódtak le a visszaélések, s ez saját igazságérzetét is sértet-

te, de a falusi szegénység radikalizálódásától is félt.¹⁸ Nyilatkozatának végén világosan megmondja: "Mi a szélsőségektől akarjuk a népet megmenteni, a mi politikai elégedetlenségünk abból áll, hogy ezt a politikánkat nem tudjuk az egyéges párthan érvényesíteni. Mi nem akarjuk kenyértörésre vinni a dolgot, de a népünk el van keseredve, amit mi igyekszünk leszerelni. De az utolsó órának talán utolsó perceit éljük így, sokáig nem bírjuk így."¹⁹ Főry Szabó Dezső és csoportja végül is benmaradt az egységes párthan. Nagyatádi Szabó meggyőzte, hogy a novella tárgyalása előtt éppen a parasztság érdekében káros lenne a pártegység megbontása, s így bár továbbra is hangoztatta fenntartásait, maradt.²⁰ Hancsak az elégedetlenséget mutatta ez, hanem azt is, hogy valami törés következett be Nagyatádi Szabó és közvetlen hívei között. Ennek a törésnek egyik oka biztosan az volt, hogy az eredetileg is konzervatív-reformer parasztvezér szemlélete a földreform kudarcának hatása alatt teljesen konzervatívvá vált. Már maga is úgy látta, hogy sokkal többet nem lehet lenni annál, mint amit tettek. A novella beterveztése után egyik nyilatkozatában ezt mondta: "Én sajnálom, hogy nem lehet minden igényt kielégíteni, de éppen ezért tartom szükségesnek a revízió lehetőségét, hogy az adott viszonyok között bizonyos kiegyenlítések legyenek lehetőek. Keresnünk kell tehát, hogy az ország konzervatív érdekeinek szemeltartásával mikép lehet az adott viszonyok között a kisgazdákat, a művesteleneket, de a birtokosokat is a földreform rendelkezései és keresztülvitele tekintetében a lehetőség határán belül megnyugtanni."²¹ Itt tehát már már nem a szegény és kisbirtokos parasztság földszükségletének kielégítése a lényeg, hanem "az ország konzervatív érdekeinek" szemmel tartása, csupán az elképzelhetetlen, hogy ezen az alapon érdekegyesítést tud létrehozni a földbirtokosok és parasztok között.

A földművelésügyi, igazságügyi, közigazgatási, pénzügyi és közgazdasági bizottságok együttes jelentését 1923. december 1-jén terjesztette Neubauer Ferenc a nemzetgyűlés elé. Még ezen a napon több képviselő sürögősségi indítványt terjesztett elő, amit a Ház elfogadott, és elhatározták, hogy 8 órás üléseken tárgyalják a nagy jelentőségű törvényjavaslatot. Mielőtt azonban a vitát ismertetnénk, vessünk egy pillantást a novella genezisére, a fogantatástól a megszületésig. Mint korábban láthattuk, 1922. decemberében ellenzéki képviselők körében vetődött fel a köve-

telés a földreformtörvény revíziójára. 1923. január 18-án az egységes párti kigazda képviselők budafoki kirándulásán ismertette Hagyatádi Szabó először a novellával kapcsolatos elgondolásait. Ezekből csak május közepére lett törvényjavaslat, amit az OMGE követelésére többször átdolgoztak, augusztus 9-én adták ki a bizottságoknak tárgyalásra és az általános vita csak december 1-jén kezdődött meg. 12 ülésen keresztül december 15-éig tartott a javaslat általános vitája, részletes tárgyalását viszont a kormány pénzügyi felhatalmazása (indemnitás) körüli vita miatt későbbre halasztották.

A javaslat szakaszonkénti tárgyalása 1924. január 30-án kezdődött meg, s tizenegy ülés után, harmadszori olvasásban február 20-án fogadta el a nemzetgyűlés.²² A gondolat fogantatásától eltelt több mint egy év után vajúdtak a hegyek. Az újszülött azonban még most sem látott napvilágot. Horthy, kormányzói jogával élve a törvény egyik cikkelyét kifogásolta, és március 11-én újratárgyalásra szakította a nemzetgyűlést. További időhúzó viták után végül március 31-én történt meg a törvény végleges megszavazása, kihirdetése azonban csak május 3-án, a végrehajtási rendeletre pedig még hónapokat kellett várni.²³

Miért állt érdekében a birtokosoknak ez az időhúzás? Erre részben választ ad Eöry Szabó Dezső egy korábbi nyilatkozata: "Mit jelent ez? Megint egy esztendői elodázást, mert hiszen az az elv áll fenn, hogy a termelési évad végeztével történnek meg az átadások. Most tehát kezdődik egy termelési év, és ami mostantól történni fog, az csak a jövő ősszel lesz tulajdonképpen érvényesítve".²⁴ Ahhoz tehát, hogy a juttatottak kezére kerüljön a föld, legkésőbb augusztus végéig döntést kellett hozni. A törvényhozást és a végrehajtási utasítás megjelenését késleltető akció másik oka az volt, hogy a birtokosok mikor már látták, hogy a novellát nem tudják kivédeni, és az legalább is elveiben radikálisabb lesz az alaptörvényénél, 1924-ben maguk kezdték siettetni a tárgyalások lefolytatását, még az 1920. évi XXXVI. tc. alapján. Végül okot adott az időhúzásra az is, hogy 1920. december 7-én a földreformtörvényt öt évre fogadták el, s így annak hatálya 1925 decemberében érvényét veszítette. Ha tehát birtokuk épségét addig meg tudták óvni, akkor csatát nyertek a szegénység ellen.

A bizottsági jelentést előterjesztő Neubauer Ferenc elmondta, hogy a tárgyalás alatt az eredeti javaslaton 92 módosítást eszközöltek, s ezek-

nek többsége az eredeti javaslatnak a birtokosok érdekében történő megváltoztatását célozta.²⁵ A javaslat egyik erőteljesen támadott pontja az volt, amelyik bizonyos esetben módot nyújtott a földbirtokrendező bíróságnak arra, hogy újabb, illetve folyamatos eljárást indítson oly alkalmakkor, amikor nagy igazságtalanságok történtek a földbirtokrendezői bíróság korábbi ítéletének meghozatalakor.²⁶

A törvényjavaslat bizottsági előadója felsorolta azokat az okokat, amelyek a novella létrehozását szükségessé tették. Az alapvető problémát, a XXXVI. tc. keretjellegét, amely lehetővé tette a törvény szövegének tág értelmezését, nem érintette, bár utalt rá, hogy "a különböző tanácsok között eltérő felfogás nyilvánult meg a törvény rendelkezéseinek értelmezése tekintetében".²⁷ Az érintett földigénylőket azonban elsősorban az izgatta, hogy a "tárgyalóbizottságok eljárásában, illetve azoknak a bíróságnak az eljárásában, akik a helyszínen végzik a földbirtokreform előkészítő munkálatait, igen eltérő álláspontok érvényesültek".²⁸

Súlyos kifogások merültek fel a földigénylők részéről a végrehajtás lassúságával kapcsolatban. Mind a birtokosok, mind a juttatottak kifogásolták a vételár megállapításának elhalasztását, mert így "sem a föld feladására kötelezett birtokos, sem pedig a földhözjuttatottak nem tudták, hogy milyen áron, milyen feltételek mellett adják, illetve kapják a földet".²⁹ Végül a javaslat rendezni kívánta az OLB és a földművelésügyi miniszter kapcsolatát, a végrehajtással kapcsolatos kifogások tömege ugyanis a miniszterhez futott be, viszont "a földművelésügyi minisztérium árkon kívüli hegymester lett" amelynek beleszólási joga gyakorlatilag nem volt.

A törvényjavaslatához beterjesztett miniszteri indoklás sokkal több problémát vetett fel, mind az alaptörvénnyel, mind a végrehajtással kapcsolatban. Az általános indoklás megállapítja, hogy az alaptörvény "a földhözjuttatás személyi alapfeltételeit gyakorlati szempontból kielégítő szabotossággal meg nem határozta, minek következtében a tárgyaló bizottságok eljárása a szükséges irányelveket nélkülözi, s ebből kifolyólag a földhözjuttathatók szempontjából, ideértve a gazdasági cselédeket is, oly méltánytalanságok fordulhatnak, s fordulnak is elő, amelyeket az alaptörvény célzatainak megfelelően kiküszöbölni csakis újabb kiegyesztő rendelkezések által, törvényileg lehet".³⁰ A tárgyalóbizottsági eljárás is

további szabályozásra szorul, mert igen hosszadalmas és ennek ellenére a sikeres megoldást nem biztosítja, mert "a szokásos szavazásnál a rendszertint kevés számi tagokkal képviselt földhözjuttathatók érdekei a legfontosabb kérdésekben kellőképp nem érvényesülhetnek".

A törvényjavaslat általános tárgyalása is nagy vitát váltott ki a Nemzetgyűlésben. Különösen a Földreform Szövetség tagjai és a fajvédők körül csoportosuló jobboldali, irrudenta ellenzék támadta erősen mind az alaptörvényt, mind a novella tervezetét. Baross János párton kívüli képviselő, aki csak az 1922-es választáskor került be a parlamentbe, négy kardinális hiányt látott a földreformban. Az első az volt, hogy a törvény végrehajtását minden koncepció nélkül kezdték meg, s annak szövegét mindenki úgy értelmezte, ahogy akarta. A második az, hogy pénzügyileg nincs megoldva, a harmadik ok "hogy bizonyos ásatag, régi elavult agrárjogi intézményeket, különösen a hitbizományokat ezzel a törvénnyel parallel meg nem reformálták, sőt nem is gondoltak rá".³¹ A negyedik okot abban látta, hogy a törvény szinte légmentesen elzárta a földfelvelésügyi minisztériumot a végrehajtástól. Baross pénzügyi feltételek nélkül a novella végrehajtását sem látja megoldhatónak. Nagyon lényeges a járadéktelek és a telepítés, mert azok nélkül a földreformot végrehajtani nem lehet "De viszont telepíteni és járadékbirtokokat létesíteni egy járadékbank nélkül szintén nem lehet".³² Az volt a javaslata, hogy a vagyonszállású földekre építve létre kell hozni egy járadékbankot, mely pénzügyileg a reformot lebonyolítja.

Szakács Andor ellenzéki képviselő a földreformtörvény végrehajtásának egyik problémáját ugyancsak a megoldatlan pénzügyi kérdésekben látta.³³ Szakács a novellában sem látott garanciát az igazságtalanságok felszámolására, s a tervezet olyan módosítását javasolta, hogy "az ÜFB tekintet nélkül arra, hogy a megváltási eljárás általában vagy valamely földbirtokra nézve befejeztellett-e, az igényjogosultak kérésére póteljárást köteles elrendelni és lefolytatni ott, ahol az igényjogosultak kielégítése egyrészt a juttatott földek terjedelme és fekvése, másrészt a megváltható birtoktestek terjedelme és fekvése szerint szembevethetően mostohán és a földbirtok törvény intenciói ellen történt".³⁴ Szakács az előterjesztést az általános tárgyalás alapjául sem fogadta el.

Létay Ernő, a biharnagybajomi kerület párton kívüli képviselője még tovább ment a következtetésben. "Ha vizsgálom azokat az okokat, amelyek rákényszerítették a földművelésügyi miniszter urat, hogy saját legjobb intencióit alá kellett, hogy rendelje az alkotmányos tényezőkön kívül álló földbirtokos érdekeltségek akaratainak, annak okát abban találom, hogy ez a nemzetgyűlés nem az általános titkos, egyenlő választójog alapján jött létre, s ennél fogva nem támaszkodhatik olyan megmásíthatatlan erkölcsi erőkre, amelyek a miniszter úrnak támasztékot nyújthattak volna arra, hogy eredeti intencióit valósítsa meg a novellában."³⁵

Dénes István, a Magyarországi Munkáspárt egyetlen képviselője az egész parlament illetékességét megkérdőjelezte a földreformmal kapcsolatban.³⁶ Az volt a véleménye, hogy az alaptörvény is a reakció légkörében született meg, s ez nyomja rá a bélyegét a novella tervezetére is. Hivatkozott Bethlennek 1922. december 5-én az egységes párt értekezletén tett kijelentésére, hogy az alaptörvénytől nem tér el, és semmiféle novellába nem hajlandó belemenni. Amikor az ellenzék nyomására kénytelenek voltak az új törvényjavaslatot megfogalmazni, akkor elérték, hogy abból minden előremutató pont kimaradjon, mert "a nagybirtoknak és a nagybirtok érdektársainak akkora képviselete van a nemzetgyűlésben, hogy már ennél az oknál fogva is lehetetlenség, hogy ez a parlament demokratikus lépést teheszen előre".³⁷

Beck Lajos párton kívüli ellenzéki képviselő -- aki már 1916-ban Károlyi Mihály oldalán követelte a földreform végrehajtását -- lehetetlennek tartotta a birtokreformot anélkül, ha nem ismerik az igénylők számát és az igénybevehető birtokot. "Ha a legkompetensebb faktorok sem tudják megmondani, hogy mennyi föld folyt be vagyonváltság címén, mennyi és milyen váltságra vétetett igénybe."³⁸ Beck követelésként felvetette, hogy a mintegy 400.000 holdnyi vagyonváltságföldet járadéktelekként osszák ki a legszegényebb rétegeknek.

A Rassay-párti Úrözy Győző a nagybirtokosokat és a kormány lehetetlenségét egyaránt hibáztatta a földreformtörvény elszabotálásáért. Ő is kifogásolta, hogy a törvényhozás a kormány jóvoltából semmi biztosat nem tud a reform helyzetéről. "Ha nemcsak a hivatalosan kibocsátott adatokra támaszkodom, hanem a bizalmas adatokat fogadom el -- ami sokkal több --, eddig mintegy 160.000 főnyi igénylő kapott földet, pedig van Magyarorszá-

gon 900.000 földigénylő. Arra vagyunk kíváncsiak, hogy a többi 740.000 mikor kap földet, mert ha három esztendő alatt csak 160.000-nek adhattak, hány esztendő szükséges ahhoz, hogy mind a 900.000 igénylőt kielégíthessük."³⁹

A fajvédő csoport véleményét Zsilinszky Endre fejtette ki. A fajvédők egyetértettek a novellával, de nekik is az volt a véleményük, hogy "különösen a helyszínen rengeteg legálisnak, vagy nem legálisnak mondható erő működik közre azért, hogy a birtokreformot elgáncsolja".⁴⁰ Terjedelmes beszédében igyekezett bizonyítani, hogy a zsidóbirtok a háború alatt is jelentékenyen nőtt. Egyetértett a radikális földreformmal, de szükségét látták keresztény középbirtokok alakításának is, a zsidóbirtokok rovására. "Ezzel mentesítjük azokat a derék magyar középbirtokosokat és nagybirtokosokat, akiknek megmentése és gazdasági ereje nekünk mindnyájunknak, minden magyar embernek, az egész magyar nemzetnek érdeke".⁴¹ A fajvédők védelembe vették az egyházi birtokokat is, a felszólalási intézmények részére pedig legalább ezer holdas birtokokat akartak juttatni, hogy azok hasznából a szegényebb sorsú egyetemi hallgatók helyzetét javítsák.

Csík József katolikus pap, keresztényszocialista képviselő, nem vétele az egyházi birtokokat sem, csupán a tanítói rendek birtokai számára kért lehetőség szerint mentesítést. Felszólalásában az alaptörvény számos hibájára mutatott rá, és sok hasznos javaslata volt a novellával kapcsolatban. Súlyos hibának látta, hogy a vételárat nem állapították meg, vagy éppen túlságosan is magasán szabták meg. A kormány nem nyújtott semmi támogatást a juttatottaknak házépítéshez vagy felszereléshez. Hibáztatta a kormányt, mert nem tett semmit, hogy a birtokosok a vagyonváltásföldet ne a leggyengébb területekből adják le.⁴²

Az egységes párt részéről felszólaló képviselők többsége egyetértett a törvényjavaslattal. Rácz János, Szakáts József, Csizmadia András, Gróf Hoyos Miksa a polgári és szociáldemokrata ellenzéket hibáztatták a kedélyek felkorbácsolásáért. Voltak azonban olyanok is, akik támogatták a javaslatot, de feltárták azokat a visszaéléseket is, amelyek az alaptörvény végrehajtását lehetetlenné tették. Csontos Imre szemére vetette a katolikus főpapságnak, hogy az egyházi birtokokat változatlanul nagybirtokoknak juttatják. "Világosan látjuk mi annak a kárát, hogy a nagybirtokok egész

Magyarországon egy-egy egyén kezében összpontosulnak, akik milliós hasznokat húznak belőlük, míg ezzel szemben a föld népe eseléd sorban van, olyan sorban, hogy szó sem lehet boldogulásáról".⁴³ Szilárd Balint az egységes párt kisgazda alelnöke természetesen egyetértett a javaslattal, de maga is felsorolt jóindány esetet, ahol az eljárás során visszaélés történt. Erősen bírálta a nagybirtokosok reakciós magatartását is, mert "azok a nagybirtokosok, akiknek a kommun alatt a szovjet társaság tudtára adta volna, hogy a fele birtokukat elveszik, és teljesen ingyen felosztják, a másik felében azonban háborítatlanul meghagyják őket, nagyon boldogok lettek volna, sőt a kommunista kormánynak dicsőímmusz is zengtek volna. Mikor azonban most a földreformról van szó, akkor nem állanak mindent felhasználni arra, hogy elgáncsolják".⁴⁴ Renczes János a tervezet támogatásán túl konkrét példák sokaságán keresztül mutatta be azokat a visszaéléseket, amelyeket a birtokosok, az eljárást vezető bírók és községi közigazgatási vezetők elkövettek. "Én mint falusi ember láttam, hogy nem lehet így ezt a törvényt végrehajtani, és ilyen értelemben többször fel is szólaltam az egységes pártban".⁴⁵ Móser Ernő felszólalásának nagyobb részében az ellenzékkel értett egyet, és követelte a telepítéshez a pénzalap megteremtését és az "érdemtelenység" felülvizsgálását. Megdöbbentőnek tartotta, hogy egyes ügyvédek milyen nagy ambícióval tudnak kutatni egy évtizedekkel korábban történt lyuklopás vagy korcsmai verekezés után, hogy ennek alapján elűssék az embereket a földtől. "A kommunizmus védját is, amint arra alkalom nyílik, mindenkiire rákasztyálják. A hadiözvegyek az ügyvéd urak szemében azonnal értéktelenek, ha a háború alatt, amíg férjük a harctéren volt, egy-egy orosz, vagy más hadifoglyot a házukba vettek, a gazdaságban alkalmazták".⁴⁶ A problémákat meglátó és felvető egységes párti képviselők maguk is kisbirtokosok voltak és közvetlen tapasztalatokkal rendelkeztek.

Az általános vita végén a felszólalásokra adott válaszában a miniszter a novella változtatás nélküli elfogadása mellett szállt síkra. Ezeknek a válaszoknak némelyikéből úgy tűnt, mintha a mérsékelt reformot következőt képviselő Nagyatádi született volna újjá. Ostorozta azokat a nagybirtokosokat, akik félholdak lefარagása miatt százazrekért fogadtak ügyvédek, s a házhelyigénylőket leszorították a vizes, egészségtelen területre. Elítélte mind a birtokosokat, mind azokat a bírókat, akik a fa-

lutól 8--10 km-re adták ki a szegénységnek az 1--2 hold földet, s még az átjárást is megtiltották a birtokosok földjén. Bejelentette, hogy mivel az új törvény a földművelésügyi miniszternek beleszólást biztosított a végrehajtásba, az ilyen ítéleteket megfellebbezi. Ez a nagyarányú lelkesedés azonban beszédének végére szertefoszlott, s megmaradt a nagybirtokos Magyarország valóságánál, ahol "meg kell elégednünk egy kisebb méretű földreformmal, amely gondoskodik arról, hogy mindenkinek legyen háza, fészske és családjának egy kis helye, ahol meghúzhatja magát -- mikor ez a földreform gondoskodik arról, hogy ezeknek a szegény embereknek, akik úgy is napszámosok maradnak továbbra is, legalább legyen egy-két hold földjük, ahol egy sertést tarthatnak családjuknak, vagy kertet létesíthessenek, akkor én ezt a törvényt a jelen időben olyannak tartom, amelyen sem nagyon túl menni, sem azt megszükiteni nem volna helyes".⁴⁷ Marad tehát az olyan sok engedményt tevő és egyre kevesebb eredményt hozó kompromisszum, amely Nagyatádi Szabó táborát vészesen apasztotta.

A törvényjavaslat szakaszonkénti tárgyalása 1924. január 31-én kezdődött meg. Már az első nap nagy vitát váltott ki a javaslat 2. paragrafusa, mely az alaptörvényhez képest új indítványokat tartalmazott. Kimondotta, hogy juttatásban kell részesíteni a nem önálló foglalkozású felnőtt fiú gyermekeket és hadi árvákat is. A házhelyhez és földhöz juttatásnál különös figyelmet kell fordítani a földreform következtében állásukat veszített gazdasági cselédekre. Ezek érdekében a 3. pont különleges rendelkezést tartalmazott, mely a megmaradó birtokrészre eső legkisebb cselédlétszámot hat évre vonatkozóan meg kívánta állapítani, s az ettől való eltérés a földbirtokosokkal szembeni bírósági eljárást vonhatott maga után. Kis családi birtok juttatásánál most a kritérium annyi földterület volt, amekkora "egy átlagos földműves családnak kellő szorgalom és megfelelő gazdasági felszerelés mellett a helyi viszonyok szerint kielégítő megélhetést biztosít".⁴⁸ Ugyanez vonatkozott a kishaszonbértelekre is.

A második paragrafussal kapcsolatban a tervezet 6. pontja váltott ki igen nagy vitát. Ez javaslati szinten lehetővé tette volna középirtokok létesítését is. Ezzel, az ellenzék már az alaptörvény vitájánál sem értett egyet, a megvalósított gyakorlat pedig azt mutatta, hogy a földművelők rovására adva van a veszélye egy ilyen kivételezésnek. Gaál Gasz-

ton felvetette, hogy "kifejlődött egy olyan gyakorlat, amely szerint anélkül, hogy az előző kategóriát megfelelő mértékig, a törvényben előírt mértékig kielégítették volna, alakítottak egyes vidékeken közpirtokok, vitézi birtokok, a csendőrségnek juttatott földek. Ezek mind olyan természeti adományozások, amelyeknek tulajdonképpeni lényege és szelleme a földreform novella céljaival egyáltalában nem egyeztethető össze."⁴⁹ Éppen ezért mind ő, mind később Rácz János azt javasolta, hogy "a törvényhozás tagja, tényleges közszolgálati alkalmazott, tényleges katonatiszt, valamint a végrehajtással megbízott intézetek alkalmazottai az 1920. XXXVI. tc. 2. paragrafusának pontjában megjelölt mértéken túl földhöz nem juttathatók".⁵⁰ Tekintettel arra, hogy Nagyatádi Szabó sem túlságosan tiltakozott ezen megfogalmazás ellen, a javaslatot a Ház így fogadta el.

Mind korábban, mind a novella tárgyalásánál erőteljesen vetődött fel, hogy a juttatott földeket a falutól távolos részekben adják ki, ami különösen lóval, szekérrel nem rendelkező földmunkások esetén lehetetlené teszi annak megművelését. Az ellenzék követelésére a szakasz utolsó pontjában kimondották, hogy az "OFR a földhöz juttatandókat lehetőleg a községek közelében igyekezzen kielégíteni".⁵¹ Ezzel az előadói javaslattól eltérően az egész szakaszt a nemzetgyűlés újra fogalmazta.

Az első nap sikerén felbuzdulva az ellenzék igyekezett elérni, az alaptörvény további jelentékeny módosítását. Az 1920. évi XXXVI. tc. 3. paragrafusának 6. pontja többek között kizárja a juttatás lehetőségéből a forradalmi mozgalmakban résztvevőket, akik "erkölcstelen" életet élnek, vagy akik bármikor összeütközésbe kerültek a törvénnyel. Ilyen alapon bárkit el lehetett ütni a földhözjuttatástól, mert valamilyen bélyeget mindenkire rá lehetett nyomni. Rupert Rezső elmondta, hogy mikor az összeírás megtörténik, az uradalmak minden intézője, kasznárja detektívvé válik, és gyűjtik az adatokat az igénylők ellen.⁵² Szentesen és az alföldi nagyobb falvakban százával hagyták ki ilyen címen az igénylőket. "Nem keresik, vajon igaz-e az, hogy részt vett-e a forradalmi mozgalmakban vagy sem, megbüntették-e vagy sem, hanem egyszerűen ezen a címen általánosságban elütik az igényléstől".⁵³ Létay Ernő választókerületének egyik községben egy igénylőt azért töröltek a jogosultak közül, mert 27 évvel korábban orgazdaságért három napra elítélték. Dróczy Győző konkrét-

tumként egy ellentmondásos példát említett. A tanácsköztársaság utolsó napjaiban a kis-komáromi és komár-városi kisgazdák a helyi árucseréjelet meglámadták, és áruit szélesztették. Az ellenforradalom ügyészsége ezt hazafias tettetnek nyilvánította, s ellenük az eljárást beszüntette. A földreform során viszont a járási mezőgazdasági bizottság 96 személy nevét az összeírásból törölte, olyan címen, hogy rablásban vettek részt.⁵⁴ Dénes István kijelentette, hogy Békéssámszon községben ezer földigénylő közül 680-at zártak ki azon a címen, hogy a forradalmi mozgalmakban részt vettek. Viszont az igénylőket kizáró uradalmi intéző volt annak idején a direktórium elnöke.⁵⁵ A vita hevében Dénes Nagyatádi Szabót is megtámadta, mondván: "... a mai felfogás szerint a mostani földművelésügyi miniszter úrnál veszélyesebb nem volt a társadalmi és állami rendre nézve. A földművelésügyi miniszter úr olyan földreformot akart akkor, amelynek önök ma a legnagyobb ellenségei." Az ellenzék azonban egésznapos vita ellenére sem tudta elérni a sérelmezett szakasz módosítását.

Az ellenzék sikertelen kísérletei ellenére meg kell állapítanunk, hogy a törvénytervezet több olyan pontot is tartalmazott, amely az alaptörvényhez képest előrelépést jelentett. A földművelésügyi miniszter belsőzársági jogának növelése az OFB munkájába, a tárgyaló bírák számának felemelése, az elővásárlási jog kiterjesztése mind a végrehajtás gyorsítását szolgálták. Ugyancsak az eljárást segítette az is, hogy a tárgyaló bizottságnak jogában állt a vételárat vagy a bérleti díjat már a tárgyalás idején megállapítani.

Nagy harc folyt a vita során a vallásalapítványi birtokok körül. Petrovác Gyula, a Huszár-Wolff csoport tagja igyekezett bebizonyítani, hogy azoknak a birtokoknak nagy része már a háború előtt is kisbirtokban volt, és jövedelmük a köznevelést szolgáltatta. Annál sérelmesebbnek tartotta, hogy az 1920. évi XXXVI. tc. alapján már addig is jelentős területeket sajátítottak ki. Tény, hogy az alaptörvény megalkotásánál a nagybirtokok általános védelme mellett az egyházi vagyonra külön nem gondoltak, s különösen protestáns vidékeken jelentős területeket osztottak fel a katolikus egyházi birtokból. A püspökladányi alapítványi birtok 20.000 holdjából 12.500 holdat, a ceglédi 4.500 holdból 3.000 holdat, a sokorópátkai 1.100 holdból 650 holdat váltottak meg és osztottak ki.⁵⁶ Követelte az

egész egyházi vagyon mentesítését a további eljárás alól, ahol pedig a kisajátítás már megtörtént, ott cserébirtok biztosítását. Ez a bekezdés a törvény szövegébe úgy került be, hogy amennyiben az OFB a középiskolákat fenntartó tanítórendek "ingatlanait kénytelen igénybe venni, ez a ház helyekre szükséges területek kivételével lehetőleg ne megváltás útján, hanem hosszú lejáratú kishaszonbérletek útján történjék".⁵⁷ A korábban kisajátított ingatlanok pótlásáról azonban nem intézkedtek.

A javaslat 13. paragrafusa ismét nagy vihart kavart a nemzetgyűlésben. Ez a pont elsősorban a megváltási ár kérdésével foglalkozott, s nemcsak kiterjesztette az OFB ilyen irányú hatáskörét, hanem előírta azt is, hogy az OFB "az eset minden körülményének gondos számbavételével a méltányossághoz képest a Törvény 44. paragrafusa rendelkezéseinek szem előtt tartásával határoz. Az Országos Földbirtokrendező Bíróság állapítja meg vitás esetben az ellenérték szolgáltatásának módzatait, valamint a megváltási árra történő időszakos törlesztéseket is. Különös figyelmet kell fordítani arra, hogy a földhözjuttatottaknak módjukba legyen a megváltási árat hosszabb időtartamon át évi egyenlő részletekben törleszteni."⁵⁸ A tüzet a javaslat ellen Gaál Gaszton indította meg. Azzal vádolta Nagyatádit, hogy míg az 1920. XXXVI. tc. egyértelműen tiszteletben tartja a magántulajdon elvét, a novella azt felborítja. "Ha azonban most a klasszikusan lefektetett elvekkel szembe állok a 13. paragrafus intézkedéseit, akkor kénytelen vagyon konstatálni, hogy itt egy eltolódás történt balra, eltolódás a tulajdonjog tiszta elvéről, holmi "méltányossági" és "lehetőségi" irányzatok felé, amit én a magam szavazatával sohasem leszek támogatni hajlandó."⁵⁹ Az volt a véleménye, hogy Nagyatádi Szabó ezzel a javaslattal Kun Bélával került egy szintre. Hasonló megállapítása volt Farkas Tibornak is, aki demagógiának tartotta az egész javaslatot, s ilyen álláspontot foglalt el Hegedűs György és Halász Mór is. Az egységes párt többsége és a baloldali ellenzék viszont támogatta a javaslatot. A szöveg végül a kormány által javasolt formában került elfogadásra.

Mivel a földreform végrehajtásáról nem hoztak nyilvánosságra adatokat, az ellenzék azt állította, hogy 1923 végéig lényegében csak a vagyonváltás földet vették igénybe, s ennél több földet nem is juttattak az igénylőknek. Cserti József Rassay-párti képviselő viszont azt állapí-

totta meg, hogy bár sok helyen befejezték a földreformot, a birtokosok még a váltságföldröknek is csak egy részét adták le. Kimutatást ismerle-
tett arról, hogy herceg Esterházy 400.000 holdas uradalmából összesen
18.000 holdat adtak át, bár a törvény szerint 80.000 holdat kellett volna
leadni.⁶⁰ Az ország számos megyéjében azonban az így leadott földeket
sem használták fel teljes egészében birtokpolitikai célokra. Fejér megyé-
ben, ahol országosan legnagyobb volt a latifundiumok túlsúlya (63 %),
csak félholdat, egy holdat osztottak az igénylőknek, a váltságföldök te-
kintélyes része viszont megmaradt a birtokosok kezén, ami után az állam-
nak minimális bért fizettek. Ezeken a területeken azonban a megváltási
eljárást már általában befejezték, s a birtokosok követelésére a törvény
úgy intézkedett, hogy "az olyan földbirtokra, amelyre nézve az Országos
Földbirtokrendezői Bíróság a megváltási eljárást ítélettel vagy határo-
zattal befejezte, újabb megváltási eljárás elrendelésének nincs he-
lye".⁶¹

Az ellenzék éppen az említett okok miatt támadta élesen ezt a javas-
latot. Rámutattak, hogy a nincstelenek kisémmizése mellett a földreform-
mal tömegesen tették földönfutóvá a kisbirtokosokat is. Békésben több száz,
egyébként földnélküli embernek volt 15--20 holdas bérlete s évek során
ennek megfelelően kialakult gazdasági felszerelése. Most a birtokos ezt a
területet ajánlotta fel megváltásra, s a juttatottak a megélhetést bizto-
sító bérlet helyett kaptak általában két hold földet. Eöry Szabó Dezső az
Esterházy-uradalmat említette elrettentő példaként. Kaposgyula község
kisgazdái (mind 10 holdon aluli birtokos) 18 esztendeig béreltek 800 hol-
dat az uradalomtól. Most 380 holdat kaptak. Somogyaszaló községben 1914-
től béreltek olyan 300 holdas területet, ahol eredetileg erdő volt, ami-
nek vállalták a kiirtását és mezőgazdaságilag művelhetővé tételét. Most
200 holdat kaptak. Szentgálos községben évtizedek óta béreltek 250 hol-
dat, aminek a bérlete 1932-ben járt volna le. Többen a tartós bérlet re-
ményében a területet szőlővel telepítették be. Most az uradalom ezt a te-
rületet is felajánlotta a reform céljaira.⁶² A vilába való belefára-
dást és fásultságot mutatja, hogy a 28 pontból álló törvény első 21 pont-
ját kilenc ülésen át vitatta a nemzetgyűlés, az utolsó 7 pontját viszont
egy nap alatt elintézte. Mivel kilátástalan volt, hogy komolyabb válto-
zást érnek el, az ellenzék is felhagyott a küzdelemmel, bár világosan

látta, hogy a törvény elfogadásával a földkérdés nem oldódik meg. Cserti József egykori kiskgazda, most Rassay-párti képviselő állásfoglalása érzékelte a liberális ellenzék tisztánlátását. "Kijelenthetem, hogy bennünket az ellenzék oldalán annak idején sem elégtett ki a törvény, mert már akkor beláttuk, hogy nemigen lesz belőle igazi földreform. Bejelenhetem azonban, hogy bennünket ez sem elégt ki. Erős gyanúnk van abban a tekintetben, hogy ez az út szintén kátyúba fog vezetni. Mi ezért tovább hirdetjük azt a földreformot, amelyet annak idején Nagyaládi Szabó István miniszter úr hirdetett, mert addig, amíg ez megoldva nincs, azt semmiféle paragrafussal elintézni nem lehet."⁶³ Ilyen előzmények után 1924. február 19-én a nemzetgyűlés a törvényjavaslatot harmadszori olvasásban is elfogadta, s kihirdetéséhez már csak a kormányzói aláírás hiányzott.

A földreform novella sorsa azonban ezzel mégsem zárult le. Már a szakaszonkénti vitánál érezhető volt, hogy egyes képviselői csoportok maguk is szeretnék hasznát látni a földreformnak. A kormánypárt a megyei vezető tisztikart, a fajvédők a katonatiszteket szerették volna középirtokhoz juttatni. 1924. február 15-én, lényegében a vita utolsó napján, a 27. paragrafus letárgyalása után szót kért Rubinek István. Méltánytalanul tartotta a katonatisztekre és közalkalmazottakra nézve, hogy a novella második paragrafusának 6. pontja megtiltja számukra középirtok juttatását, és a 27. paragrafus utolsó bekezdéseként a következő szöveget javasolta: "Az Országos Földirtokrendező Bíróság elnöki tanácsa a jelen törvény 2. paragrafusának 6. pontjában foglalt rendelkezéstől a hadviselőknél indokolt esetben eltekinthessen."⁶⁴ Már a felszólalás alatt nagy zúgolódás volt a baloldalon, s várható volt, hogy az ellenzék erősen támadni fog. A Ház elnöke viszont az idő előrehaladtára való tekintettel a további vitát berekesztette.

Folytatása február 19-én következett volna, azonban még napirend előtt szót kért Nagyaládi Szabó földművelésügyi miniszter és bejelentette, hogy mivel Rubinek javaslata egy már letárgyalt és eldöntött kérdést tenne ismét vita tárgyává, ez házszabályellenes, így javasolja, hogy Rubinek vonja vissza indítványát, ő pedig vállalta, hogy azt fogja "tanácsolni a kormányzó úr őfőmoltóságának, hogy ezt a törvényjavaslatot kizárólag csak e szakasz ezen bekezdésének újra való megfontolása és erre vonatkozólag esetleg új határozathozatal végett a nemzetgyűlésnek küldje

viszza."⁶⁵ Rubinek a javaslatát természetesen visszavonta, az ellenzék pedig egy nem lévő javaslattal nem tudott vitába szállni. A helyzet korlatsa tehát egyelőre Horthy kezében volt, de senkinek nem volt kétsége döntése felől.

Horthynak mint kormányzónak az 1920. évi I. tc. 13. paragrafusának értelmében joga volt az általa kifogásolt törvényt egyszeri újratárgyalásra visszaküldeni a nemzetgyűlésnek. Ezzel a jogával élve 1924. március 11-én a már elfogadott törvényt visszaküldte a nemzetgyűlésnek, azzal a kéréssel, hogy a 2. paragrafus 6. pontját vegyék fontolóra.

A novella tehát ismét a nemzetgyűlési bizottságok elé került, melyek március 19-én megtárgyalták és március 29-én a következő javaslatot terjesztették a Ház elé: "Méltóztassék a javaslat második paragrafusának 6. pontját a törvényjavaslatból kihagyni és ennek megfelelően a szakasz további pontjainak számát 7-ről 6-ra és 8-ról 7-re helyesbíteni".⁶⁶ A javaslat bizottsági indoklása kimondja: "Ily módon találtuk legjobban kifejezésre juttathatónak azt, hogy az OFB az alaptörvény 2. paragrafusa 1. bekezdése 7. pontjának és 2. bekezdésének alkalmazására vonatkozólag kialakult gyakorlatának érintetlenül hagyását és azt kívánjuk, hogy azokban az esetekben, midőn minden törvényes feltétel fennforog arra nézve, hogy valaki földhöz legyen juttatva, a bíróság helyes mérlegelésére legyen bízva a törvény megfelelő alkalmazása."⁶⁷ A javaslat bizottsági vitáján az ellenzéki képviselők bírálták az előterjesztést, mert nem értették egyet azzal, hogy politikai vagy katonai érdemeket így honoráljanak. Rupert Rezsőnek az volt a véleménye, hogy a törvény visszaküldése "ürtügyül szolgál a kormánynak arra, hogy a képviselők földhöz juttatását is becsempéssze a javaslatba".⁶⁸ Cserti József kifogásolta, hogy Magasházy László, Horhy szárnysegédje 200 holdat kapott, ami példa lehetett a többi aktív tiszt számára is. Biztos, hogy ennek a javaslatnak az elfogadásával minden korlát megszűnt, nemcsak a katonatisztek és közalkalmazottak, hanem a törvényhozó testület tagjai előtt is. Március 31-én a nemzetgyűlés a változtatást is megszavazta, s ezzel hosszú vajúdas után a törvény valóban megszületett.⁶⁹

Jegyzetek

1. Népszava, 1923. május 25.
2. Az Újság, 1923. június 27. Az OMGE a földreform-novella ellen.
3. Világ, 1923. június 27.
4. A földreformnovella súlyos sérelmeinek összefoglalása. Kiadja: az OMGE Agrárpolitikai és agrár hírszolgálati bizottsága. Bp., 1923. A földreformnovella előadói javaslata a trianoni haláron túli magyar érdekek nézőpontjából. Bp., 1923.
5. A földreformnovella súlyos sérelmeinek összefoglalása. 6.
6. Uo. 7.
7. Az Újság, 1923. június 17.
8. Nemzeti Újság 1923. május 18.
9. Nemzeti Újság 1923. május 31. A legújabb járadékelmélet.
10. Magyarság, 1923. június 3. Földosztás, fajvédelem és radikalizmus.
11. Népszava, 1923. október 12.
12. Nemzetgyűlési Napló, 1922--26. XVIII. k. 64. 64.
13. Népszava, 1923. október 9.
14. Népszava, 1923. november 18.
15. Világ, 1923. május 29.
16. Világ, 1923. december 18.
17. Világ, 1923. augusztus 31. és szeptember 5.
18. Lengyel--Vidor: Nemzetgyűlési Almanach. 1922--1927. Bp., 1922. 55.
19. Világ, 1923. szeptember 6. Beszélgetés Eöry Szabó Dezsővel.
20. Világ, 1923. október 18.
21. Világ, 1923. szeptember 7. Nagyatádi Szabó István nyilatkozata a novella tárgyalásáról.
22. Magyar Törvénytár, 1924. évi törvéncikkek. Bp., 1925. 80.
23. Uo.
24. Világ, 1923. szeptember 6.
25. Nemzetgyűlési Napló, 1922--26. XVII. k. 222.
26. Nemzetgyűlési Napló, 1922--26. XVII. k. 226.
27. Nemzetgyűlési Napló, 1922--26. XVII. k. 224.
28. Uo.

29. Uo. 225.
30. Magyar Törvénytár 1924. évi törvénycikkek, Bp., 1925. 80.
31. Nemzetgyűlési Napló, 1922--26. XVII. k. 278.
32. Uo. 280.
33. Szakács Andor jogász, a Friedrich kormány sajtófőnöke. Az egységes párt megalakulása után csatlakozott a Herczegh Sándor--Mohácsy Lajos vezetése alatt álló 48-as kisgazda párthoz. A békési kerületben szerzett mandátumot. Lengyel--Vidor: Nemzetgyűlési Almanach 1922--27. Bp., 1922. 175.
34. Nemzetgyűlési Napló, 1922--26. XVII. k. 291.
35. Nemzetgyűlési Napló, 1922--26. XVII. k. 338.
36. Dénes István ügyvéd 1921-ben még a Teleki kormány idején hozta létre a Nemzeti- vagy más néven Magyarországi Munkáspártot, melynek elnökeként 1922-ben a Fótkomlói kerület képviselője lett. Lengyel--Vidor: Nemzetgyűlési Almanach 1922--27. Bp., 1922. 50.
37. Nemzetgyűlési Napló, 1922--26. XVII. k. 400.
38. Nemzetgyűlési Napló, 1922--26. XVII. k. 416.
39. Nemzetgyűlési Napló, 1922--26. XVII. k. 441.
40. Nemzetgyűlési Napló, 1922--26. XVIII. k. 23.
41. Uo. 26.
42. Nemzetgyűlési Napló, 1922--26. XVIII. k. 47--57.
43. Nemzetgyűlési Napló, 1922--26. XVII. k. 356.
44. Nemzetgyűlési Napló, 1922--26. XVII. k. 362.
45. Nemzetgyűlési Napló, 1922--26. XVII. k. 432.
46. Nemzetgyűlési Napló, 1922--26. XVIII. k. 58.
47. Nemzetgyűlési Napló, 1922--26. XVIII. k. 123.
48. Magyar Törvénytár 1924. évi törvények Bp., 1925. 85.
49. Nemzetgyűlési Napló, 1922--26. XX. k. 104.
50. Nemzetgyűlési Napló, 1922--26. XX. k. 111.
51. Magyar Törvénytár 1924. évi törvények. Bp., 1925. 86.
52. Nemzetgyűlési Napló, 1922--26. XXVI. k. 128.
53. Nemzetgyűlési Napló, 1922--26. XX. k. 126. Farkas István felszólalása
54. Nemzetgyűlési Napló, 1922--26. XX. k. 137.
55. Uo. 138.
56. Nemzetgyűlési Napló, 1922--26. XX. k. 263.

57. Magyar Törvénytár, 1924. évi törvények, Bp., 1925. 98.
58. Magyar Törvénytár, 1924. évi törvények, Bp., 1925. 98.
59. Nemzetgyűlési Napló, 1922--26. XX. k. 334.
60. Nemzetgyűlési Napló, 1922--26. XX. k. 420.
61. Magyar Törvénytár, 1924. évi törvények, Bp., 1925. 103.
62. Nemzetgyűlési Napló, 1922--26. XX. k. 424.
63. Nemzetgyűlési Napló, 1922--26. XX. k. 421.
64. Nemzetgyűlési Napló, 1922--26. XX. k. 481.
65. Nemzetgyűlési Napló, 1922--26. XX. k. 510.
66. Az 1922. évi június 16-ára összehívott nemzetgyűlés irományai, IX. k. Bp., 1924. 234. 407. sz. irat.
67. Nemzetgyűlési irományok, 1922--26. IX. k. Bp., 1924. 292. 420-as számú irat.
68. Népszava, 1924. március 30.
69. 1924. évi VII. tc. A földbirtok helyesebb megosztását szabályozó rendelkezésekről szóló 1920. XXXVI. tc. kiegészítéséről. Magyar Törvénytár, 1924. évi törvéncikkek, Bp., 1925. 80--111.

Resümee: Umstände der Entstehung der Bodenreformnovelle (Gesetzartikel VII. vom Jahre 1924)

Die im Jahre 1920 gewählte Nationalversammlung empfing im Dezember 1920 ein Bodengesetz, das István Nagyatádi Szabó der Ackerbauminister unterbreitete, welches möglich machte, damit man die außerordentlich unhältnismäßige Besitzteilung für die Bauernschaft verändert. Bis Ende 1922 geschah aber praktisch nichts, weil die die Besitzer unterstützende Komitatsadministration und das Landesgrundbesitz-ordnende Gericht sabotierten den Vollzug des Gesetzes. Im Sommer 1923 unterbreitete Nagyatádi Szabó für die Beschleunigung des Gesetzes den sogenannten Bodenreformnovelle-Gesetzvorschlag, den die Nationalversammlung nach mehr als halbjähriger bewußter Verzögerung im März 1924 zum Gesetz erhoben hat. Das Studium zeigt den bitteren Weg der Entstehung des Gesetzes vor.

KALÓ FERENC

HERZEN ÉS A ZENE

A. I. Herzen (1812--1870) kiemelkedő helyet foglal el a XIX. századi orosz gondolkodók között. 1847-ig Oroszországban, majd haláláig emigrációban kifejtett politikai tevékenysége, publicisztikája, szépírói munkássága, filozófiai, történelmi nézetei jelentős hatást gyakoroltak a kortárs nemzedékre, több vonatkozásban az utókorra is.

Herzen szerteágazó munkásságában, széleskörű érdeklődésében jelentős helyet foglalnak el a művészetek, a művészetekről kifejtett gondolatok. Ismeretes, hogy értékes irodalomkritikusi tevékenységet fejtett ki, melynek fő vonala az irodalom és a valóság kapcsolatának problematikája. Ha ehhez a munkásságához nagyságrendjében nem is vethető, mégis értékesek, több esetben napjainkban is gondolkodásra késztetők megállapításai, elképzelései, melyeket a színház társadalompolitikai szerepéről, a színház-művészet hivatásáról, a közönséget formáló erejéről vallott. A festészet iránti érdeklődés jelei is fellelhetők nála; a reneszánszról, kimagasló művészeiről vagy a kortárs orosz festőkről írottak sok vonatkozásban ma is figyelmet érdemlőek.

Amikor Herzen és a zene kapcsolatát vizsgáljuk, tudnunk kell, hogy munkássága e területen nem olyan jelentős és átfogó igényű, mint az irodalomkritikusi tevékenysége.

Cikkeiben, irodalmi műveiben kevés említés esik a zenéről, e megjegyzések eléggé szűkszavúak. Úgy vélem, nem a zene iránti érdektelenség-ről van szó, ezt egyértelműen bizonyítja, hogy naplófeljegyzéseiben, leveleiben gyakran találunk utalást koncertekre, operákra, zenészerzőkre, karmesterekre, vagyis a korabeli zenei életre. A szűkszavúság azzal magyarázható, hogy Herzen sokoldalú tevékenységében -- a filozófiai, történetpolitikai munkássága mellett -- végső soron az irodalom a meghatározó. Ehhez értett legjobban, s méltán hitte, hogy az irodalom (s ebből adódóan

a színház) tudja eszközeivel legteljesebben tükrözni azt a mondánivalót, melyet a társadalmi harc napirendre tűzött.

A XIX. század első évtizedeiben a zene meglehetősen szűk körben létezett Oroszországban, a zenei életet az európai, elsősorban az olasz opera uralta, csak a 30-as évek második felétől bontakozott ki az orosz operánét magába ötvöző orosz nemzeti opera Glinka munkássága révén. A szó szoros értelmében vett hangversenyéletéről is csak a 40-es évektől beszélhetünk, amikor is olyan kiemelkedő előadóművészek, mint Liszt Ferenc, Emma Calvé, ne Viardot, A. F. Servais belga csellóművész stb. viszonylag nagyobb számmal közönség előtt léptek fel. Azzal a megjegyzéssel, hogy Herzent szűkségtelen valamiféle jelentős zenekritikusi tehetséggel, tevékenységgel felruházni, azt hiszem, érdemes figyelniük azokra a zeneszerzőkre, zenei művekre, azokra az előadóművészekre, akikről említést tett, hiszen még egy ilyen vázlatos kép is segítséget nyújt sokszínű egyéniségének, tehetségének megrajzolásához.

Fejtegetéseink élére kívánczik az a megjegyzés, ami a népalal szertartására utal Herzennél. 1842. június 28-i naplójegyzése¹ arról beszámol, hogy az egyszerű orosz paraszt vigasztalanul bánatos éneke felkeltette figyelmét, meghatotta, ami nem csupán a nép iránti érdeklődésének bizonyítéka, hanem egyszersmind annak a szemléletnek a tükröződése is, ami Glinka munkássága következtében a 30--40-es években a befutó értelmiség körében teret kezdett hódítani. E megnyilatkozás nem csupán egyszerű hangulat, hiszen az orosz irodalom kezdeteiről szólva is fontos csírákat tartotta a nép dalait, melyekben a mindennapi élet örömei, szomorúságai jutottak kifejezésre.² Sőt egy 1861-ben írt leveléből az is kitűnik, hogy érdeklődést mutatott N. F. Scserbinának, az orosz folklór költőnek azon törekvései iránt, hogy külföldön orosz népdalgyűjtést adjon ki, bár megjegyezte Herzen, hogy ez Oroszországban volna szükséges, mert a külföldiek ez csupán kuriózum.³

A 40-es években Herzen gyakran látott operaelőadásokat, látott Oroszországban vendégszereplő előadóművészeket. Ezekről naplójegyzéseiben, leveleiben egyszer-egyszer rövid értékeléseket is találunk.

1840. április 4-én Moszkvában koncertezett A. F. Servais (1802-1866) belga csellóművész és Viextemps (1820--1881) hangszerűzenész. A koncert produkciója nem nyerte el Herzen tetszését, azt "... a művészet irado-

csonyítása"-ként bört "Die Allmacht" előadásában a művészet, valóban

A negyvenes számítottak Liszt több ugyancsak ket. (Később, 18 zenei élet kíváló en nyilatkozott. talással (rak mint a személye orosz zene európa tanúja volt e nag virtuóz előadómű rilis 26-án Gra ronekúl játszott ilyen magyar".⁷ s egy évtizedde helyén!) Néhány n súlyozva, hogy l ságszámba megy, s Liszt ilyen "...

Az említett megállapításra ki jut a csellómű találkozhattunk, ezt: "Bármit is kibontakozó drámá drámával együtt r közödi".⁹ Példá A zsidó lány (i Vilmos c. operát utóbbiban -- a z rászűhatásával va

csönnyítése"-ként konstata. Ugyanezen a koncerten hangzott el Schubert "Die Allmacht Gottes" c. műve is a milánói Scala énekesnője, Chestalotti előadásában, amelyről viszont úgy vélekedett, hogy "... ez igazi művészet, valóban szívet-lelkét megindító, elragadó."⁵

A negyvenes évek oroszországi koncertéletében jelentős eseménynek számítottak Liszt Ferenc fellépései. 1842-ben Pétervártól, egy évvel később ugyancsak Péterváron és Moszkvában adott nagy sikerű hangversenyeket. (Később, 1847-ben Kijevben, Odesszában is.) Megismerkedett az orosz zenei élet kiválóságaival, közöttük Glínkával, akinek operáiról elismerően nyilatkozott. A korabeli orosz folyóiratokban a zenekritikusok elragadtatással írtak a koncertről; Sztaszov is nagyra értékelte ezeket, valamint a személyes kapcsolatokat, s azt a munkát, amit Liszt végzett az orosz zene európai népszerűsítéséért.⁶ Herzen is többször szem- és fültanúja volt e nagy érdeklődés kísért koncertsorozatnak, Liszt tehetsége, virtuóz előadásmódja őt is csodálatra, lelkesedésre készítette. 1843. április 26-án Granovszkijhoz írt levelében jegyezte meg: "Liszt legnaporenkül játszott, ... Bálhori István és Attilán kívül nem volt még ilyen magyar".⁷ (Az elragadtatás szavai a postai lassúságul is fejeződtek, s egy évtizeddel később bizonyára Kossuth neve szerepelt volna Attila helyén!) Néhány nappal később Dunaióban is megöröktette élményét, hangszólva, hogy Liszt a fellépetti váratlanul is felülbott, ami ritkaságszámba megy, s ilyenre csak az igazán nagy művészelegyéniségek képesek, s Liszt ilyen "... bámulatreméltóan legyőzhető talantom".⁸

Az említett időben, tehát még Oroszországban láthat operák arra a megállapításra készítették Herzent, hogy bennük alapvetően fontos szerep jut a cselekménynek. Ezzel a gondolattal naplójeljegyzéseiben többször találkozhatunk, legvilágosabban az 1843. október 29-i bejegyzés tükrözi ezt: "Bármit is mondanak a vájtfülvű zenészek, de a libretto, az operában kibontakozó dráma, nagyon fontos; így a zene nem elvontan hat, hanem a drámával együtt ragadja megával az embert, a hatás nem gyengül, hanem fokozódik".⁹ Példaként O.-F. Auber Fenella, vagy A portici néma, F. Halévy A zsidó lány (mindkettő E; Scribe szövegkönyve), valamint Rossini Tell Vilmos c. operáit hozta, melyekben -- különösen jól érzékelhetően az utóbbiban -- a zene a cselekménnyel harmonizálva, vagy éppen ellentéttel kontrasztálásával váltja ki a nézőben a kívánt effektust. A példákon kívül

Bellini Norma és Mozart Don Juan c. operáját is látta Herzen,¹⁰ tehát a fentiek alapján kétséget kizáróan megállapíthatjuk, hogy a negyvenes évek elején olyan operák előadásait látogatta, azokat a műveket értékelte nagyra, melyeknek eseményében az önkényuralom, a szabadságszomj, felszabadító tartalom volt a központi kérdés.

Az emigrációs években Herzen sok színházi előadást látott Franciaországban, Itáliában, Angliában. Ezen időszak alatt szívesen látogatta az operaszínpadok produkcióját, a hangversenytermeket is. Lévelezését nyomon követve kitűnik, hogy látta, hallotta Mozart, Beethoven, Chopin, Gounod, Verdi műveit. Közülük elsősorban Mozart munkásságát tartotta jelentősnek, aki szerinte "... Mirabeau, az első életrevaló ember a zenében -- és jönnek még Dantonok és mások is".¹¹

Ugyanez a gondolat nyert megfogalmazást az "Emlékezések és elmélkedések"-ben (V. rész, XL fejezet) is. Itt Herzen barátjával, az idősebb Vogt-tal beszélgetve felidőzött egy 1851-ben Bernben hallott koncertre, melyen Haydn "Teremtés" oratóriuma hangzott el. A közönségre, s magára Herzenre sem tett nagy hatást ez az egyházi zene, ezzel szemben "Mozartnál ... számunkra ismerős élet szól, szereletről, szenvedéllyel dől, nem pedig imádkozik... Mozart zenéje korszakot nyitott, fordulatot hozott a fejekben, mint Goethe Faust-ja, mint 1789... Mozarttal forradalom és új század kezdődött a művészetben."¹² A nagy francia forradalom egyik vezéralakjához való hasonlítás, a Goethe-i, a forradalmi művészetben a vonatkozásban helytálló, hogy Mozart életformáját, életmódját tekintve is megkísérelt kitörni a feudális környezetből, megpróbálta a szabad művész független pályáját járni, s e gondolkodásmód kétségkívül zenéjében is tükröződött. S Mirabeau-Mozart után valóban jöttek mások, pl.: Beethoven, aki nagy tisztelettel viseltetett a francia forradalom iránt, akinek munkássága valójában forradalmi vonásokkal gazdagította az egyetemes zenei életet. Az 1853. június 16-án a M. Reichelnek írott levél azt is bizonyítja, hogy Herzen nem szerette a tudálékos, mesterkélt, cikornyás futamokkal teletűzdelt muzsikát, azt a bécsi kongresszus zenei izlésének tartotta. Ha a levél meglehetősen homályban hagyja is, hogy mit is értett ezen a zenén, a változás feltétlen bekövetkezésének hitte -- a zenében éppúgy, mint a társadalmi-politika színpadon -- Mozart, Beethoven, Chopin munkásságának elismerése, dícsőrése támpontot adhat, hogy milyen irányban

képzette magát a
Johann Sebastian Bach
ját.¹³ ...
hogy a zene
nált...¹⁴

Úgy vélem,
rövidtávú gyarlóvá
hiszen a bakelit
-- zenefestészet
-- kétségkívül é
fejlődés, a me
számon tartott.

A korabeli
vészek közül Her
tehetségét. A pá
rizsban folytat
Oroszországban;
ló sikerrel. (G
Glinka is) nag
közeli ismeret
ban, Berlinben
rinte az "... c
chelhez (r) lev
"... különleg
Jóleső érzéssel
Európában Orosz
Puskin, Gogol,
pertsárgóban nec
dóművészek közül
1899) orosz or
teli...¹⁷ ...
tén orosz Antón
Juanban énekelt.

Az emigrác
tott annak, hog

Herzen, ¹⁰ tehát
egy a nagyvenera-
veket értékelte
szabadságáért,

látott Francia-
en látogatta az
előzést nyomán
Chopin, Gounod,
ta jelentősen,
ében -- és jön-

sek és elmélet-
zal, az idősebb
lott koncertot,
rege, a nagyra
emben "Mozart-
edéllyel dalol,
eklatot hozott
rradalom és új
alom egyik ve-
e rában a va-
át lekintve is
szabad művész

I zenéjében is
I.: Beethoven,
t, akinek műve
gyelmes zenéi
I azt is bizo-
lkornyas futa-
fzítésének tar-
mit is értett
z -- a zenében
Haydn, Chopin
tízes irányban:

képzette el Herzen a zenét világ fejlődését. Az operákról szólva megem-
líthetjük azt, hogy Herzen "vilány operának" nevezte Verdi Itraviátó-
ját, ¹³ a Gounod Faust-ját sem találta sikerem alkalomnak, mondván,
hogy a zeneszerző egy "északi műből középszerű operát kompo-
nált...".¹⁴

Úgy vélem, Verdi esetében -- a szövegekönv valóban észrevehető, fel-
röható gyarlóságot ellentét -- nem fogadjuk el a fenti megállapítást,
hiszen a bukott mű vége, a teljesítmény felelőssége -- tehát a mondandóvaló
-- zenedramaturgiailag is kifejeződik az operában, a Gounod Faust-ja -- a
-- kétségkívül észlehető zenét egyenlőség, a nem mindig logikusnak tűnő
fejlődés, a szerzőszerűség ellentéte is -- az operatörténelem napjainkig
számon tartott, sokszor játszott darabja.

A korabeli Európa színpadain nagy sikerrel szereplő énekes előadómű-
vészek közül Herzen igen elismerően említi Pauline Viardot (1821--1910)
tehetségét. A pályáját a harmincas évek végén Brüsszelben kezdő, majd Pá-
rizsban folytató orszoszoprán énekesnő 1843-ban vendégszerepelt először
Oroszországban; Rossini-, Bellini-, Mozart-operákban lépett fel, kimagas-
ló sikerrel. (Énekművészetéről az orosz zenét élet kiválóságai (köztük
Glinka is) nagy elismeréssel vélekedtek. Herzen Turgenev révén került
közelebb ismeretségbe a Viardot családdal. A külföldre érkezés első napjai-
ban, Berlinben látta az énekesnőt a Sevillai borhály c. operában, a sze-
rínle az "... egyedülállóan bájos Reina volt." ¹⁵ A már említett M. Rei-
chelhez (r) levélben Turgenev szólit Chopin esztétikáról, melyeket Viardot
"... különleges bájjal és nagy művészetével..." ¹⁶ adott elő Londonban.
Jóleső érzéssel nyugtázta Herzen azt is, hogy a Viardot-család sokat tett
Európában Oroszország megismeréséért, arra utalva, hogy Luis Viardot
Puskin, Gogol, Turgenev elbeszéléseit fordította franciára, Pauline re-
pertoárjában pedig orosz dalok is szerepeltek. A Londonban fellépő előa-
dóművészek közül Herzent különösen emlegette Marietta Piccolomini (1854-
1899) olasz énekesnő, aki a Itraviátóban "... temperamentummal és bájjal
teli..." ¹⁷ tehetséggel alakította, énekelte szerepét, valamint a szin-
tén olasz Adolina Patit (1843--1919), aki a Sevillai borhályban és a Don
Juanban énekelte főszerepeket, Herzen szerint nagyszerűen. ¹⁸

Az emigrációs években Herzen különösen nagy fontosságot tulajdonít-
tott annak, hogy Európa számára Oroszországot minél több oldalról, minél

valódibb arculatával mutassa meg. Írói, irodalomkritikai, publicisztikai tevékenységével e területen elismerten nagy szerepet játszott. Ebből az aspektusból érthető, hogy felfigyelt az orosz zene külföldi propagálójára, népszerűsítőire is. A legnagyobb jelentőségének J. Ny. Golicin herceg (1823--1872) londoni koncertjeit tartotta, az 1859-62 közötti szerepléseit leveleiben, a Kolokolban (1860. július 15; 1861. május 1.), az "Emlékezések és elmélkedések" Apogaeum és peripaeum c. fejezetében is méltalta. Már önmagában azt a lényt is fontosnak ítélte meg, hogy egy orosz arisztokrata -- az angol közönség nem kis ámulatára is -- "emberi foglalatosságot" választott, s "... mint minden művész saját munkájából, tehetségéből kezd élni. - ...", de elsődlegesen szükségszerűnek tartotta kiemelni, hogy Golicin koncertjei "... teljesen oroszok".¹⁹ A koncertek programjaiban orosz dalok, Glinka operáiból részletek, a Golicin-komponálta, a Kolokol szerkesztőjének ajánlott Herzen--Valse, a jobbágyfelszabadítás (kezdetben még ünneppnek vőtt) alkalmából írt szimfónia szerepeltek.

E koncertek méltatásán kívül említést érdemel még, hogy Herzen 1868 áprilisában Párizsban találkozott a XIX. század második fele orosz zenei életének kiemelkedő szervező egyéniségével, az 1859-ben alakított pátervári Orosz Zenei Társaság, s az 1867-ben létrehozott Konzervatórium vezetőjével, A. G. Rubinsztein-nel (1829--1894). Ogarjovszk belkes hangvétele levélben számolt be a sikeres koncertről, ugyanakkor elégedetlenségét is kifejezte, miszerint Rubinsztein nem riadt meg attól, hogy a Herzen-nel való személyes találkozás számára kedvezőtlen következményekkel vonhat maga után Oroszországban.²⁰

A zenéről szóló fejtegetéseink zárásaként érdemes idéznünk N. A. Tucsikova-Ogarjova visszaemlékezéseinek néhány sorát. Herzen és a zenei kapcsolatára utalva az alábbiakat írta: "Ha Herzenben mégis lehetőségeknek tartanánk valamiféle hibát, akkor az a zene meg nem értése ... A hatalmas Haydn, a maga nagyszerűségével, a sokszínű és zseniális Beethoven, Mozart és a zenei világ más kiválóságai nem voltak teljesen elérhetők Herzen számára, nem ragadták meg figyelmét".²¹

Az idézett gondolat tartalmaz ugyan részigazságot, de egészében aligha fogadható el.

Kétségtelen, hogy Herzen nem foglalkozott elmélyülten a zenével, de

nem volt teljesen megelégedően nagy valószínűségben (például jóval később fordított) viták kísérőjeként folytatók, melyekből nem lehetetlen, hogy a művelkedések, IV. rész ként a kör tagjai jel

Tucsikova-Ogarjova hogy Herzen és a zenére néző pozitív nemzeti opera érték elismerése, Wagner ze utalás, stb.) -- tala

A teljességet, a lényét, vagy akár egy zentől nem kérhetjük az operákról, hangve mélyült zenevelletti külön(tés)ével, a zene operaszereplő, hangve megjegyzéssel, az az említtett hősi-híros is, hogy teljességet magyarázat nélkül ny: hibátlanak. (Példake rasztalás.)

Nem mentes el Gervais és Vicuxlam ironikus megjegyzés oíje"-ként számni ta legjelesebb hegerkím hangszerjatekuk taci listt esetében az fo két belga művész e li

publicisztikai
zott. Ebből az
propagálásra,
Golicin herceg
ülti szereplé
s l.), az "Em
előben is mélt
hogy egy orosz
"emberi foglaln
munkájából, te
rűnek tartotta

A koncertek
Golicin-kompo
jobbágyfelezo
dula szereplé

gy Herzen 1868
le orosz zenei
akított péter
vatórium voze
kes hangvételű
kedettségét is
Herzennél va
et vonhat maga

időznék H. A.
ezen és a zene
lehetőségeink
... A hatalma
thoven, Mozart
rhetórik Herzen

, de egészében

a zenével, de

nem volt teljesen paratlan a befolyása sem. A XIX. század első felében megkérdőjelezhető, hogy volt-e a zene iránti érdeklődés az orosz irodalom képviselői körében (például a korábbi műveltségű, Gribjedov, Puskin, Dugajov, később Turgenyov, Tolstoj), a Sztankevics-körben pedig, a filozófiai viták kísérőjeként. Kifejezetten zenével kapcsolatos beszélgetések is folytak, melyeknek Herzen is aktív részese volt. (Ld. Előszavak és előmélkedések, IV. rész, XXV. fejezet). Ezen érdeklődés és viták eredményeként a kör tagjai jelentős zenei ismereteket is szert tettek.

Tuszkova-Dgarkova fenti megállapításából az viszont elfogadható, hogy Herzen és a zene kapcsolatában -- a kétségtelen fellelhető, elismerésre méltó pozitívumok mellett (érdeklődés a népzene iránt, az orosz nemzeti opera értékeinek felismerése, Mozart és Beethoven nagyságának elismerése, Wagner zenéjére mint a jövő művészet lényeges elemére való utalás, stb.) -- találunk bizonyos hiányosságokat is.

A teljességet, a korabeli zenei világ jelentős képviselőinek értékelését, vagy akár egy-egy operaszerző munkásságának átfogó elemzését Herzentől nem kérhetjük számon. Azt viszont feltétlenül látnunk kell, hogy az operákról, hangversenyekről általa írottakban nem találkozzunk sem elmélyült zeneelméleti fejtegetésekkel, sem a zenei irányzatok világos elkülönítésével, jellemzésével. Véleménye helyenként alig több az általános operaszerzői, kompozíciósági véleményről. Az egyik esetben elfogadva megjegyzését, az orosz népdalról, nem zenei szempontból, hanem a már említett hősi-epikus jellegéről, a zenei szereplőiről beszéltük. Meg kellene mondani, hogy felszólalásainkban a zenei irányzatok különbségei inkább és magyarázat nélkül egyívóan vannak megnevezve, mint a zenei irányzatok nem bizonyított hibátlannak. (Példaként említett a zenei és operai művészetéről írott elemzésről.)

Nem mentes ellentmondástól az az általános megállapítás sem ahogyan Gervais és Vieuxtemps művészetéről írt Herzennél. A komoly, már-már ironikus megjegyzés arról látható a bevezetőben, hiszen a "gordonga Fagani-nije"-ként számon tartott A. V. Gervais, vagy a romantikus irányzat egyik legjelesebb hegedűművésze. A Vieuxtemps is virtuozitásig fejlesztették hangszerjátékok technikáját, mint például Liszt a zongorajátékot, s míg Liszt esetében az teljesen elismerési, csodálatot váltott ki Herzennél, a két belga művész a rokoniassággal nem értékelte jelentőségének, érdemének

megfelelően.

Jóllehet Herzen nem elsősorban a zenekritika területén alkotott maradandót, úgy vélem, e vonatkozó megjegyzései és értékes vonásokkal gazdagítják azt a képet, amit Herzen és a művészetek viszonyáról rajzolhatunk.

Jegyzetek

1. Herzen, A. I.: Szobranyije szocsinyenyij v tridcatyi tomah. Moszkva, 1954--65. I. II. sztr. 217.
(a továbbiakban: Szobr. szocs.)
2. Szobr. szocs. I. XVIII. sztr. 173.
3. Szobr. szocs. I. XXVII. sztr. 146.
4. Szobr. szocs. I. XXII. sztr. 77.
5. Szobr. szocs. I. XXII. sztr. 77.
6. Szteszov, V. V.: Izbranniye szocsinyenyija v. 3-ii tomah. Moszkva, 1952. I. 3. sztr. 409--434.
7. Szobr. szocs. I. XXII. sztr. 147.
8. Szobr. szocs. I. II. sztr. 279.
9. Szobr. szocs. I. II. sztr. 313.
10. Szobr. szocs. I. XXII. sztr. 92.
11. Szobr. szocs. I. XXV. sztr. 71.
12. Szobr. szocs. I. X. sztr. 167.
13. Szobr. szocs. I. XXV. sztr. 350.
14. Szobr. szocs. I. XXVII. sztr. 349.
15. Szobr. szocs. I. XXIII. sztr. 9.
16. Szobr. szocs. I. XXV. sztr. 71.
17. Szobr. szocs. I. XXV. sztr. 350.
18. Szobr. szocs. I. XXVII. sztr. 349.
19. Szobr. szocs. I. XIV. sztr. 291.
20. Szobr. szocs. I. XXIX. sztr. 306.
21. Tucsikova-Ogarjova, N. A. Voszpominanyija "Academia", Leningrád, 1929. sztr. 399--400.

Ференц Карло: Избр.

А. И. Герцен
его произведения
ист, но он был
изобразительном

Вопросы музы
театра, в его духе
Герцен высоко о
Моцарта, Бетховена
принадлежали его по
и молодости.
сал о "чистом руссе
Рубинштейна.

В высказыва
связи этого вида

Ференц Кало: Герцен и музыка

А. И. Герцен занимает особое место среди русских передовых людей 19-го века. Он, в первую очередь, известен как писатель, мыслитель, публицист, но он высказал ряд интересных суждений и о литературе, театре, об изобразительном искусстве, архитектуре, и о музыке.

Вопросы музыки обсуждались в кругу Герцена, он ходил на концерты, в театры, в его дневнике, в письмах много высказываний по оперным вопросам. Герцен высоко оценил искусство и талант П. Визардо, Ф. Листа, творчество Моцарта, Бетховена, Гайдна, Шуберта и т. д. Оперы Россини и Д. Обера привлекали его не только героическими сюжетами, революционным пафосом, но и мелодичностью. Он оценивал русскую национальную музыку, с гордостью писал о "чисто русских" концертах в Лондоне Голицына, об успехе в Париже А. Рубинштейна.

В высказываниях Герцена на тему музыки тоже чувствуется требование связи этого вида искусства с жизнью.

TARTALOMJEGYZÉK

	old.
Dozsik Rafael: Az egyri érseki uradalom gazdasági tervezetei 1848-ban	3
Kriston Pál: Egy fémipari vállalat fél évszázada	29
Csesznokné Kukucsak Katalin: Adalékok az iparos és kereskedő inasiskola történetéhez Egerben a dualizmus korában	45
Kozári József: Filoxéravész az egyri borvidéken	55
Feketéné Cselényi Zsuzsanna: A magyar nemzeti függetlenségi párt megalakulása és működése	65
Nagy József: A földreform-novella (1924. évi VII. tc.) létrejöt- tének körülményei	83
Kaló Ferenc: Herzen és a zene	105

